

THEANO

HÁROM RÉSZBEN

Az ötven évvel ezelőtt (1864—5) írt részek:

- I. THEANO, Wielandnak «Die Pythagorischen Frauen»
című értekezése

Ezzel kapcsolatban:

- II. Elmélkedések, eszmetöredékek a hazai nőnevelés
ügye felett

A most (1915) ezekhez kapcsolt rész:

- III. EGY MAGYAR THEANO rövid élet- és jellemrajza

IRTA

GYERTYÁNFFY ISTVÁN

Ára 3 kor. 50 fillér

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Budapest, VI. Andrásy-út 21.

1915

531

F. F. T.

THEANO

HÁROM RÉSZBEN

Az ötven évvel ezelőtt (1864—5) irt részek :

- I. THEANO, Wielandnak «Die Pythagorischen Frauen»
című értekezése

Ezzel kapcsolatban :

- II. Elmélkedések, eszmetöredékek a hazai nőnevelés
ügye felett

A most (1915) ezekhez kapcsolt rész :

- III. EGY MAGYAR THEANO rövid élet- és jellemrajza

IRTA

GYERTYÁNFFY ISTVÁN

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

1915

25621

ANYJA ÉS NÖVÉRE EMLÉKÉNEK

SZERETETE, HÁLÁJA ÉS KEGYELETE

JELÉÜL

A SZERZŐ

BEVEZETÉS, TÁJÉKOZTATÁS.

Hosszas, fárasztó útja végén a vándor élethajóját most már feltartóztathatlanul viszik a tenger hullámai a végállomás csendes kikötője felé.

Hajójáról lassanként elmaradoztak mindazok, akiket egykor a szeretet kötelékei kapcsolak hozzá. Elnyelték őket a nagy Oceán hullámai. Vannak ugyan kísérői még most is. Sőt úgy tetszik, mintha számuk még folyton szaporodnék. A cápák ezek és a hajóját körülvijjogó vihardarak. És mintha integetnének is feléje, mondván: «A miénk vagy! Add meg magad!» «Türelem, kedves útitársak! A prédátokra nem kell már sokáig várnotok! De lám, volna nekem itt még egy kevés elintéznivalóm: csekélyke maradéka a még elvégzendő kötelességeknek!» És megy szép csendesen a hajója tovább. Van rajta még valamije, amit féltve őriz. Életének legdrágább emlékei: az édesek a keserűekkel, a fájókkal vegyessen. Egy ládába zárva őrzik azokat. Rajta ül már régtől fogva és nem tudja, hogy mittevő legyen velök. Beledobja talán ezeket is a hullámokba a többi után? Né még! Nem tud megválni tőlük! De felnyitni sem meri. Felbontogatni s napfényt bocsátani ezekre a megfakult papírnyalábokra: hisz ez szentségtörés! Olyan mint a sírbontogatás, exhumálás! Nem! Erre nem érzi képesnek magát! Így ül évek hosszú

során át a levelesládáján s haladnak együtt szép csendesen a Nirvana felé.

Ekkor véletlenül összetalálkozik egy másik hajóval. Ez is olyan vihartépte, rozoga bárka, minő az övé. Egy régi ismerőse ül rajta, kivel életüknek egy, bár rövid, de küzdelmes korszakát vívták volt meg együtt a saját szülőföldjükön. «Jer át a hajómra! Ül le mellém ide, e ládára, hadd beszélgessünk kissé a régmúlt időkről!» És beszélgettek sokat és hosszasan! Régi ismerőseik, barátaik életéből a legszebb filmeket vetítették lelkük camera obscurájából emlékezetük ponyváira. Némelyet ezek közül a leveles láda rejtekeiből kellett előkeresniök. «Csak egy-két fakult levelet még, a mi régi kedves ismerőseink emlékének felújításául!» Ennek nem lehetett ellentállni. «Ugy-e, van ott még sok, ezekhez hasonló, a láda rejtekeiben?» «Van! De kérlek, ne nyúljunk hozzájuk! Fájnak!»

Nem tudtunk mégsem megválni beszélgetésünk e témáitól, akárhogy kerülgettük is a fájó emlékeimet. Mindig mélyebben hatoltunk azokba. «De miért is húzódoznánk tőlük, mondá barátom? Hisz visszaemlékezéseinkben a fájdalommal együtt nem újulnak-e fel az örömeik, ha még oly kevés is a számuk? Azért, hogy a fájdalmas emlékek túlsúlyban vannak? Igaz. De miért hagynók ezek miatt egészen háttérbe szoríttatni multunk derültebb, szép emlékeit?» Így folyt még hosszasan a beszélgetésük. A vége az lett, hogy maguk elé tették a levelesládát és elkezdték vizsgálgatni a tartalmát.

Csak bontogatták tehát az iratcsomagokat, egyiket a másik után. Többek közt kiemeltek egy kéziratgöngyöleget. A régiségét előre hirdette fakó színén kívül már a papírja is. Az a jó, régi, borgói papír

volt ez, mely épp oly elpusztíthatatlan, mint a régi székely asszonyoknak az a maguk-szötte fehér vászna, mely testüket fedi. «Látod ezt az iratcsomagot? Tudd meg, hogy egy régi szellemi szülemény mumiája áll most előtted! Épp úgy be van pólálva ez is ebbe a vászonpapirba, mint ahogy azt a régi egyiptomiak tették a halottjaikkal. Különben, hisz halott ez is itt! Több mint félszáz esztendeje, hogy el van temetve ide. Elolvashatod, ha úgy tetszik a síriratát.» A külső boríték-lapjára ez volt írva:

A PYTHAGORÁSI NŐK, WIELANDTÓL.

EZZEL KAPCSOLATOSAN:

ESZMETÖREDÉKEK HAZAI NŐNEVELÉSÜNK REFORMJÁRÓL.

Nos, tisztelt olvasók! Ez a régi kézirat az, mely itt e kis könyvecskében sírjából feltámadva megszólalni, és az Önök becses figyelmét, kikérni bátorodik.

*

Mivelhogy a törzsét mindannak a sokféleségnek, amit e kis könyvem címébe föl kelle vennem, mégis csak *Wieland*nak fenntebb jelzett értekezése alkotja: nem tehettem, hogy azt a magam fordításában, egész terjedelmében itt közzé ne tegyem. Csaknem hihetetlen ugyan előttem, hogy ezt a *Wieland*-féle kedves kis régiséget a magyar irodalomba mindeddig ne ültette volna át senki. Nekem legalább nincs tudomásom róla; hisz különben nem is vesződttem volna a lefordításával. Mindegy, ha mások már meg is előztek vele! Talán ösztönözni fog e fordítás újabbán is másokat az elolvasására. Mert mindazok

az életigazságok, melyeket ezek a tiszteletreméltó görög hölgyek a nők valódi élethivatása felől, harmadfélezer évvel ezelőtt, az ő — sajnos nagyon is csekély számú és töredékes — irataikban kifejezni jónak láttak, bármily hiányosoknak, és sok mindenben kiegészítésre szorulóknak láttassanak is, és bármennyire lekicsinylendőknek, túlhaladottaknak tűnjenek is fel a modern nőnevelés, valamint a nőemancipáció s a sexuális egyenjogusítás mai szempontjából tekintve: mindazok — mondom — az ő valódi értékükből, a megírásuk óta letelt rengeteg hosszú idő dacára, majdnem semmit sem veszítettek.

Hisz igaz, hogy mindazok, amiket ezek a «Pythag. Nők» akár ők maguk, véletlenül ránkmaradt egy-két leveleikkel a saját lelki világukat illetőleg velünk sejtetni tudnak; akár az, amit életíróik arról, hogy miként fogták fel e nők a saját élethivatásukat, nekünk elmondani jónak láttak: minket valamenynyien meglehetősen homályban hagynak. De az is igaz másfelől, hogy azt a keveset is, amiről ily módon tudomást szerezhethünk, még a mai felfogásaink szerint is annyira igaznak, bölcsnek és szépnek kell elismernünk, miszerint teljesen igazat kell adnunk *Wieland*nak abban, hogyha azokat csak torzóknak tekintjük is, úgy ezen szobortöredékek összerakosgatása által oly egész művet állíthatnánk össze, melynek nagy szépségei elől elzárkózni senkinek sem lehetne. Ezek a nők csak a családban és a családnak akarnak élni; ami egyáltalában nem zárja ki azt, hogy oly szellemi műveltséggel ne bírtak legyen, mellyel a legkiválóbb férfiakéval is ne versenyezhetek volna. Hisz találhatni bőven erre példákat Plato és Plutarch irataiban is. A családból kitörni ők

semmiképpen sem akartak. És én valóban nem vagyok bizonyos benne — bár, tekintettel a mai uralkodó áramlatokra, ebbeli kétségeimnek nyíltan kifejezést adni már alig is merek — hogy: vajjon egy újabb harmadfélezer év elteltével ezeknek a régi *Theanok*nak a neveit nem nagyobb tisztelet fogja-e majd körülvenni, mint azokét a mai nőapostolokét, kik a nőket, a családi élet belső, összetartó erejének hátrányára, a közélet minden ágában, a férfiakkal nemcsak egyenjogúakká tenni, de sőt őket még azon téreken is, melyek eddigelé a férfiak kizárólagos életpályáinak voltak tekintendők, ez utóbbiak versenytársaivá tenni törekszenek. Az lesz aztán a dicső korszak, midőn a nő és a férfi — nem, mint egymásra utalt természetes szövetségesek, egymás *mellett* fogják küzdeni az élet nagy harcait, hanem — még a közélet arénájának piszkos porondján is, mint két harcoló fél, mint két díjbirkózó, fognak egymással *szembekerülni*!

*

Midőn szerző a *Wieland* fenti értekezésének olvasásába 1864-ben belefogott s abba mind jobban és jobban belemélyedt: nemsokára fölébredt benne a lefordításának vágya; talán lelke mélyén azzal a sejtelemmel, hogy hátha hasznára lehetne egykor vele a közügynek. A *W.* művében tárgyalt eszmék benne is a gondolatoknak, eszméknek egész raját ébresztették fel. Mindezek az itt jelzett mozzanatok pedig lelki élete nyugalalmát abban az időben csodálatos módon fölzavarták.

E sorok írójának élete ugyanis akkoriban kizárólag anyja és nővére körének a szűk határai közé

volt szorítva. Ez volt az ő egyedüli köre, melyben a társas érintkezései is legtöbbször csak nőkre szorítkoztak. Bármily visszavonultan élt azonban, amire különben már természeténél fogva is ösztönözve volt, mindezek dacára nemcsak a kisvárosi társasélet különböző rétegeinek, hanem azontúl a megye jelentősebb családainak női köreivel is elég sűrű érintkezései voltak, minélfogva elég sok alkalma volt a legkülönbözőbb állású nők akkori életének, szokásainak, gondolkodásmódjának, egy szóval: azok erkölcsi és szellemi műveltségének állapota felől — mindig csak a maga csöndes kontempláló szerepében — számos és értékes megfigyelésekre és tapasztalatokra tennie szert. Hazai nőnevelésünk akkori állapotai, úgyszólván, csak a családi életből voltak megismerhetők, mert köznevelésünknek a nőkre vonatkozó ága akkor még annyira fejletlen volt, hogy eredménye majdnem a semmivel volna egyenlőnek mondható. A főúri családok nőnevelési viszonyai felől kolozsvári tartózkodása idejéből voltak szerzőnek közvetlen megfigyelései 1853—56-ig. Erről különben néhai *Paal Ferenc* barátjának egy 1864-ben hozzá írt levele nyújt igen hű és tanulságos képet. (L. ezt e könyv végén, a Függelékben.) Volt tehát neki e téren akkor, amidőn *W.* értekezése lelki életét oly nagy mozgásba hozta, már elég sok szemléleti és tapasztalati anyaga összehalmozva. Ebbe világított most egyszerre bele a *W.* értekezése. Ime, tehát már harmadfélezer évvel ezelőtt voltak *Theanok*, kik a nők élethivatása felől a *W.* feltüntette módon éreztek és gondolkodtak! És nemcsak bevilágított ez értekezés akkor a lelkébe, hanem *gyújtott*, sőt *robbantott* is benne.

Abból, amit *gyujtott*, keletkeztek a hazai nőnevelésünk felett való «Elmélkedések és eszmetöredékek».

Abból, amit *robbantott*, következett az, amit *nem* írhatott meg e témáról azaz: jelenti egész ebbeli vállalkozásának az összeomlását.

A szellemi munkálkodás gépházában ugyanis, már a feldolgozásra várakozó sokféle gyujtóanyag összehalmozódásánál fogva, túlön-túl volt fűtve a kazán. Ennek kimaradhatlan következménye lett a fentebb említett robbanás, mely a fizikai erők egyensúlyának azon megbomlásában nyilvánult, mely őt egyelőre minden komolyabb szellemi munkától való tartózkodásra kényszerítette. Hosszabb ideig tartó lázas állapotok akasztották meg szerzőt, oly nagy tűzzel megkezdett munkája tovább-folytatásában. Mikor aztán ezek a fizikai akadályok elhárultak, akkor abban a bizonyos kohóban már leszakadt volt a tűz, s igen nagy fáradtságba került volna annak fölélesztésével újból megindítani a szellemi munka gépezetét. Mert ekkor megint újabb és újabb akadályok gördültek a munkálat bevégezése elé. Szerző élettörténetének egy egész szakaszát képeznék mindezeknek a bővebb ismertetése, aminek itt helye nem lehet. Elég ebből annyi, hogy a belső és külső akadályok hosszú láncolatánál fogva, az egész munkának lassú kimulása következett be.

Mindezeket együttvéve könyvem ezen második részének a genezisét, vagy mondjuk: tragédiáját akartam teljes őszinteséggel t. olvasóim elébe tárni. És szükség vala ezt előre bocsátanom már azért is, hogy így annál inkább számíthassak munkám ezen részével szemben a t. olvasó szíves elnézésére, amint hogy az tényleg alig is nevezhető egyébnek, mint

az egész munka fölépítéséhez összegyűjtött nyers anyagnak.

Némi *kortörténeti* jelentőségre azonban számot vél tarthatni a mű ezen alakjában is. És némi tanúságot tehetne talán arról is, hogy: ime akadt volt már egy félszázaddal ezelőtt egy szerény munkása a köznevelésügynek, ki a maga nagy elszigeteltségében és az arravaló szellemi ösztönzések, könyvek, irodalmi összeköttetések teljes hiánya dacára is sokat, igen sokat tudott töprenkedni azon, hogy miképpen lehetne hazai nőnevelésünk azon időbeli elárvult ügyén valami módon segíteni.

*

És mindezek után rá kell végül térnem az «*Egy Magyar Theano*» dolgára is. Oh kérem ez már igen komoly dolog a szerzőre nézve! Már ötven évvel ezelőtt, midőn a «*Pythag. Nők*» végébe a maga eszmetöredékeinek a megírására vállalkozott s amidőn azt sem tudta még, hogy vajjon fog-e sikerülni neki ezekből a maga eszméiből valami olyan egészet alkotnia, melyet egykor a nagy nyilvánosság elé is bocsáthatna: már teljesen tisztában volt magával a «*Magyar Theano*» megírásának eszméjével. Erre vonatkozott e bevezetés allegoriájában az élethajója prédaleső üldözőivel való azon alkudozása, hogy: még csak annyi időhaladékot adjanak neki, amíg ennek az oly régen magáravállalt kötelességének is eleget lehetne tennie. Most eljött végre az ideje ennek is. Szerző életalkonya legédesebb érzései közé számítja, hogy e kötelezettségének — ha még oly tökéletlenül is — eleget tennie sikerült. Mert arról előre bizto-

síthatni véli t. olvasóit, hogy ha itt közlendő «*Magyar Theano*»-ja nem fogna az ő harmadfélezer évvel ezelőtt élt görög társnőjéhez méltónak találtatni: ez tisztán csak írója gyarlóságának volna betudható.

Végül még egyet! Szó volt e bevezetés elején egy másik hajósról is, ki nemcsak a «*Pyth. Nők*», hanem az ezzel együtt eltemetett többi szellemi szüleményeim napfényrehozatalának nehéz munkájában is engemet úgy buzdításával, valamint tettleges segélyével is támogatni szíveskedett. Ez a hajós nem más, mint az én régi barátom és egykori tanártársam: *Farczádi Sándor Domokos*.

Fogadja mindezekért itt e helyen is legmelegebb baráti köszönetemet.

Írtam Budapesten 1915. évi március havában.

ELSŐ RÉSZ

THEANO,

VAGYIS:

A PYTHAGORAS KÖRÉHEZ TARTOZÓ NŐK

(DIE PYTHAGORISCHEN FRAUEN)

WIELANDTÓL.

(LEFORDÍTATOTT 1864-BEN)

A PYTHAGORAS KÖRÉHEZ TARTOZÓ NŐK WIELANDTÓL.

1.

Pythagoras egyike az ókor ama tiszteletreméltó neveinek, melyek, miként a Hermes, Orpheus, Zoroaster, Confucius stb. nevek, egészen ismeretlenek még a legtudatlanabbak előtt is alig lehetnek ; oly nevek, melyek az emberek myriadjainak emlékében nemzedékről-nemzedékre tovább úszva, az idők hullámaiból mindig egyaránt magasra kiemelkednek és, a régi Egyiptom elpusztíthatatlan guláihoz hasonlóan mindig tiszteltetni és bámultatni fognak, habár közhasználatuakká lenni már rég megszűntek. Az ő mély bölcseségük, mely nekik oly általános és tartós hírnevet szerzett, ma már, korunknak legtudósabb és legmélyebb elméjű egyéneire nézve is, csaknem hieroglyfokká változott.

Bármennyit is tulajdonítsunk ebből a jelenségből az idő amaz ismeretes sajátságának, mely szerint bizonyos tárgyak képzelődésünkben annál inkább nagyobbodnak, minél távolabb helyeztetnek szemeink elől: annyi bizonyos, hogy az olyan dicsőség, mely több mint két évezreden át oly keményen odatapadott egy oly ember nevéhez, kitől napjainkig, mondhatni, semmi szembetűnhető nem maradt fenn, ez mindenesetre nagy jellemet, rendkívüli érdemeket és jelentékeny hatnitudást feltételez, úgy a maga korára, mint a későbbiekére.

Hogy ez kiválóképpen elmondható Pythagorasról: az, véleményem szerint, elegendő okokkal bizonyítható, habár az ókorból kevés olyan nevezetes embert lehetne felhozni, kinek története bizonytalanabb: hagyomány és népmondák által inkább elferdített, és későbbi időkben egy csomó hamis

hozzátoldásnak és legendszerű mesének szándékos összekeverése által inkább meghamisított lenne, mint az övé.

Ebben a tekintetben Pythagoras az előtte és utána élt több nevezetes ember sorsában osztozik. Ugyanis: hogy eszközeül szolgálhasson olyas céloknak, melyek az övéi soha sem voltak, részint kortársai, részint utódai olyan csodás és titokszerű lényt idomítottak belőle, hogy hiteles okmányok hiányában az ő valódi mivoltát megállapítani ma már majdnem lehetetlenné vált.

Ami felőle egészen bizonyos, csak annyi, hogy: több mint 40 éven át alsó Olaszországban, melyet Nagygörögországnak neveztek, igen nevezetes szerepet játszott, és hogy alapítója lett az elméleti és gyakorlati bölcsélet egyik iskolájának, vagyis inkább egy oly titkos társulatnak, mely ama szép ország mindenik köztársaságában el volt terjedve, és amely ezen köztársaságok megszűnése után még évszázadok multával is, egész Olasz- és Görögországra jótékony befolyást gyakorolt.

2.

Úgy látszik, hogy ezen társulat, melynek Pythagoras volt a lelke, nem kisebb célt tűzött maga elé, mint amaz — akkoron már nagyon is hanyatlásnak indult — köztársaságok erkölcsi és politikai reformálását; és — hogy ezt a nagy célt annál biztosabban elérhessék — mindenekelőtt önmagukat igyekeztek az ember által elérhető erkölcsi tökéletesség legmagasabb fokára emelni.

A Pythagoras társulatáról s ennek a nagygörögországi városokra gyakorolt befolyásáról alig lehetne megbízhatóbb fogalmat szereznünk, mint azáltal, ha elgondoljuk, hogy jóval az eredeti alakulás elenyészte után is e társulatnak mintegy a hamvaiból egy oly rendkívül jeles ember állhatott elő minő a tarentumi Architas vala, és hogy a legnagyobb hősök és államférfiak egyike, s kétségkívül a legerényesebb és legtökéletesebb ember, akit Görögország felmutathat: Epaminondas, a kiképeztetését, mely őt oly nagygyá tette, Pythagoras egyik közvetlen tanítványának, a tarentumi Lysisnek köszönhetette.

Sőt az a meseszerű monda is, mely későbbi időben keletkezett és általános néphiedelemmé vált, hogy t. i. több híres törvényhozó, ú. m. a lokrisi Zaleucus, a catanai Charondas, sőt Numa Pompilius, a római király is, azt a bölcseségüket, mely neveiket oly nagyra tette, csak annak a Pythagorasnak köszönhetik, ki tulajdonképen jóval az illetők halála után jött e világra: mindez csak annak a valódiságát tanúsítja, amit Pythagorasnak a kortársaira gyakorolt nagy befolyásáról állítottunk. Mert mindez, Cicero szerint, arról tanuskodik, hogy Pythagorasnak neve s társulatának híre mily nagy lehetett Olaszországban, hol a későbbi időben élt rómaiak az időszámlálásban való tudatlanságuknál fogva egyebet sem gondolhattak, mint azt, hogy Numa királynak is, ki bölcsességben minden kortársát felülmúlta, szükségképen a Pythagoras tanítványának kellett lennie.

3.

Pythagoras volt az első nyilvános nép- és erkölcsoktató a görögök közt, és az ő beszédeinek oly hatást tulajdonítanak, amelyenhez hasonlóval aligha dicsekedhetnék a mostani hitelesítőik valamelyike. Midőn Crotonba érkezett, — mondja Justinus — úgy találta, hogy a lakosok bujaságba, kéjelmű- és kevélységbe vannak elmerülve. Valamely közönséges ember, ha még oly szépen beszélt légyen is, hasztalanul dicsérhette volna ezeknek az embereknek a mértékletességet; de Pythagoras, kinek bölcseségéhez s minden egyéb tehetségéhez még ritka szépség és fönséges testalkat is járult, eltalálta a dolog nyitját, egyszóval: nem tágított addig, míg ezen gazdag és kéjenc városban olyan nagy és általános erkölcsi megtérést nem hozott létre, amilyent acrotoniakról még elképzelni is alig lehetett volna. A bölcsesség e nagy apostola tetemesen megkönnyítette magának ebbeli munkáját azzal, hogy: különösen a mindkét nemen levő ifjúságot vette gondjaiba, s mindkét féllel a maga erényeit és kötelességtudását annyira meg tudta kedveltetni, hogy közöttük az erények gyakorlásában valódi vetélkedés támadott. Az ifjak példányai lettek a szerénységnek és addigelé Crotonban

hallatlan szorgalommal adták magukat a bölcsészetre és a széptudományokra. A fiatal nők pedig minden aranyhímetű ruháikat, ékszerüket, nyakláncukat, karpereceiket stb. a Juno templomába hordották, a házi erényeknek szánt áldozatul, ezzel is jelezni akarván, hogy: szemérem és szűzesség, nem pedig csillogó cicoma az a kincs, mely nemüknek valódi ékessége.

Jóllehet mi Pythagoras geniusának a crotoniak lelke fölötti hatalmát nem tarthatjuk olyan általános hatásúnak, minőnek azt a Justinus elbeszélése feltételezni látszik; s habár föltehető, hogy ama fiatal nők és nemeskeblű matrónák, kiket ő a polgártársnőiknek szolgálendő szép példaadásra megnyert, a crotoni szépnemnek csak nagyon is kicsiny részét teheték: mindazonáltal ezen adoma még mindig a legdicsőbb emlékoszlopául marad annak, hogy a bölcsesség az emberiség szendébb felének gyöngéd lelkeire oly erkölcsi hatást gyakorolhat, amelyhez hasonló példáját a női erények diadalának, a történelem aligha képes fölmutatni.

4.

Pythagorasnak tehát nőtanítványai is voltak, sőt ezek között többen olyanok is, kik részesei lehettek az ő titkos tanításainak, és akiket a régi írók itt-ott a szó szorosabb értelmében vett *pythagorasi nők* névvel szoktak fölemlíteni. Nem tudom, hogy mennyit vesztettünk Philochorus athéni történetírónak a Heroidák, vagyis a pythagorasi nőkről szóló iratában: keveset, ha csupán a névsorra szorítkozott; sokat, ha — miként a Hősnők elnevezésből gyaníthatni — az illető nők életéből olyan vonásokat és adomákat is hozott fel, melyek ama magasztos elnevezést igazolni fogták volna.

Jamblichus, Pythagorasnak egy másik regényszerű életírója, ki 15 bölcsész nőt számlál elő a Pyth. iskolájából, csupán egy Timycha nevű nőről említ valami olyas hősi vonást; de az egész sokkal inkább hasonlít egy rosszul összeillesztett meséhez, hogysem az — egy Jamblichusnál még hitelesebb elbeszélő szájából is — hitelt érdemelhetne.

Az elbeszélés abban csúcsosodik ki, hogy Dionysios, a pythagorasiak egy bizonyos titkát akarván kínzások által

Timychától kicsikarni,* ez a hősiess asszony minden hosszas gondolkodás nélkül leharapta a maga nyelvét s a tyrannus szeme közé köpte, megmutatandó neki, hogy habár a gyöngébb női természetet reá lehetne is kényszeríteni kínzás által arra, hogy valamit eláruljon abból, amit elhallgatni köteles: neki elég bátorsága van megfosztani önmagát attól az eszköztől, mellyel titkát elárulhatná.

Bármit tartunk is ez elbeszélésről, nekem úgy tetszik, hogy az valamely kevésbbé szokatlan lelkierőnek, pld. a mérsekletnek, önmegtagadásnak, türelemnek, állhatatosságnak a közéletben gyakrabban előforduló példái által, jobb szolgálattott tehetett volna nekik, mint azzal, amelyet az elébb említett természetellenes heroismusban mutatott be. Sokan a világ előtt ismeretlen nők sorában olyan rejtett erényeket gyakorolnak házi életük szűk körében, melyekhez gyakran nagyobb fokú lélekerő kívántatik, mint a világ nagy szinpadán végbevitt azon tettek nagy részéhez kívántatott, melyek a tömeget bámulatra ragadják, és a történetírók tollait foglalkoztatják. És vajjon nem ezen csekély-szerűnek tetsző erényeken nyugszik-e nagyobbára a családok boldogsága, valamint ezek által az államok jólléte is? Úgy látszik, hogy Pythagoras — amennyiben azt bölcsészetének kevés hiteles maradványaiból, és élettörténetének csaknem egészen kitörlődött nyomaiból következtethetem — mindezek fölött sokat gondolkozott; valamint gondolkozniok kell mindazoknak, akik hivatást éreznek magukban arra, hogy a romlott emberek és államok életének orvosai lehessenek. És ha csak az a kevés is, amit nekünk Justinus az ő crotoni erkölcsjavításáról beszél, volna mindaz, amit róla tudunk: már ez is eléggé meggyőzhetne minket arról, hogy az ő bölcsészete nem ábrándokra és csalóka szemfényvesztésre, hanem az emberi dolgok helyes és valódi értékelésére volt alapítva.

* Nem érdektelen tudni, hogy mi volt ez a titok. Pythagorasnak néhány hívét egyszer crotoni ellenségei üldözőbe vették s mivel ezek túlerőben voltak, szaladással voltak kénytelenek előlük menekülni. Futásközben egy balföldhöz értek, melyre azonban rálépni semmiképen sem akartak s inkább agyonverették magukat. Ennek a titkát akarta minden áron megtudni Dionysius.

5.

Úgy látszik, hogy a pythagorási nők között *Theano* — Pythagoras neje — inkább személyes előnyei, mint a rend fejével való frigyének tekintélyénél fogva volt a legelső és legnevezetesebb. De épen azon sors, mely az egész pythagorási társulatot alapítójával együtt érte, megfosztott minket attól, hogy e nevezetes nővel közelebbről megismerkedhessünk. Barátnőjéhez írt néhány levél és néhány régi írónak róla szóló megjegyzése: ennyi mindössze az, ami az emberismerőt képessé teheti arra, hogy szelleméről s jelleméről magának némi fogalmat szerezhessen.

Theano valószínűen valamely crotoni polgár lánya lehetett, s nem hinném, hogy tévedek, midőn a szeretetreméltó bölccsel való egybekelését ama lelkesült tiszteletre vélem visszavezethetni, melyet ez magának a crotoni lakosok között kivívni tudott. Mert azt nem tartom valószínűnek, hogy mielőtt Nagygörögországban letelepült volna, tehát életének első felében, melyet nagyobbára utazásokban, nevezetesen Egyiptomban töltött el, már házas lett volna. Azon személyiségnek, kit Pythagoras élettársául választani méltónak talált, és akit, *Hermesianax* költő szerint, az őrülésig szeretett, annyival inkább egyesítenie kelle magában nemének minden előnyeit és erényeit, minthogy vállalkozásának sikerére nézve igen lényeges dolog volt az, miszerint annak a neje, ki egy egész nemzet erkölceit akarja megjavítani, maga is méltó legyen arra, hogy mint feleség és anya, minden nőnek mintaképeül szolgálhasson; valamint arra is, hogy férje legtitkosabb gondolatainak is osztozója, a kivitelben pedig segítőtársa lehessen.

Mi, amint említők is, úgy vagyunk ezen nővel, ki a legnagyobb valószínűséggel egyike volt neme legkitünőbbjeinek, mint ama művész, kinek egy kar, vagy láb töredékeiből, egy ujjból, egy szétdarabolt fejből kellene valamely Polykletes-féle Juno- vagy Vénus-szobrot összeállítani. Ezt megkísérteni nincs itt szándékomban; én megelégszem azzal, hogy bemutassam ezen töredékeket t. olvasónőimnek (mert jelen soraimat főleg nekik szántam) és pedig

bemutassam úgy, ahogy azok hozzánk eljutottak, nem kételkedve azon, hogy olvasónőimnek velükszületett finom érzéke éppen oly jól, s talán még biztosabban fog következtetni tudni az idő által szétronogált Istenkép eredeti szépségére, miként a szerelem szeme egy csinos lábnak véletlenül fölfedezett idomaiból, vagy egy észrevétlenül megszökött gombostű halk árulásából sejteni bírja mindazon szépségeket, melyekből a szokás és a bevett illedelem a mai mívelt népek között nagy bölcsen titkot csinálni szeret.

6.

A nagyobb darabokon kezdem, vagyis a Theano levelein, melyek a híres Aldus Manutiusnak — a különböző görög bölcsek, szónokok, költők és más nevezetes emberek leveleit magában foglaló, Velencében 1499-ben megjelent gyűjteményében találhatók.

Azon kérdésre nézve, hogy ezen levelek valódisága felől (mely kérdésben a tudósok véleménye jórészt örökös meghasonlásban fog maradni) minő véleményt alkossunk: elégséges döntő bizonyítékok hiányában kizárólag csak azon belső indítékokra vagyunk utalva, melyek végre is minden mívelt olvasóban bizonyos — világos fogalmakká föl nem oldható érzések által fognak eldöntetni. Ha nekem az enyémeiben megbíznom lehet, úgy találom, hogy a bemutatandó három levélben semmi olyas részlet nincsen, ami bennem azt a gyanút ébreszthetné, mintha azok egy nőtől, s éppen oly, nőtől, aminőnek én magamban Pythagoras nejét képzelem írva ne lehetnének. Sőt ellenkezőleg, én az irály mesterkéletlen nőies egyszerűségében, úgyszintén a gondolatokban s azok előadási modorában a pythagorasi szellemnek oly szembetűnő bélyegét vélem felismerhetni, hogy dacára mindazon gyanításoknak, melyek az Aldini-féle gyűjtemény hitelessége ellen szólnának, azok valódiságában kételkedni mégsem tudok. Ama kérdésre nézve pedig, hogy: vajjon ezen levelek nem inkább egy másik, ifjabb Theanónak tulajdonítandók-e, véleményemet hátrább fogom megmondani. Most lássuk a leveleket.

Theano Eubulához.

Hallom, hogy gyermekeidet nagyon is kényeztetve neveled. Jó anya akarsz lenni, de — kedves barátnóm — egy jó anyának első kötelessége nem annyira arról gondoskodni, hogy gyermekeinek kellemes érzeteket szerezzen, mint inkább az, hogy őket lehető korán arra, ami minden erénynek alapja: a mérsékletre és érzéki vágyak legyőzésére szoktassa. Ugyancsak jól vigyázz tehát, nehogy a szerető anya a hízogőnek szerepét kezdje játszani előttük. Azon gyermekeknek, kik legkisebb koruktól fogva elkényeztetve neveltettek, szükségképpen tehetetlenekké válnak az érzéki vágyak ingerével szemben s így azoknak ellentállni nem lesznek képesek soha. Azért kötelességed — kedvesem — úgy nevelni őket, hogy természetük ferde irányt ne vehessen, ami el nem marad, ha lelkükben az élvezetek iránti vágy erőre kap; ha testük mindig kellemes érzeteket követelni megszokik, minélfogva ez túlságosan elpuhulttá, érzékennyé —, a lélek pedig minden munkának és megerőltetésnek ellensége lenni kényszerül. Ennélfogva gyermekeink nevelésénél semmi sem annyira szükséges, mint hozzászoktatni őket ahhoz, amitől leginkább irtóznak, ha mindjárt szomorú képeket is csinálnak hozzá és szenvedni látszanak is miatta. Ez lesz a legjobb módja annak, hogy szenvedélyeik rabjai soha ne legyenek, és mindig csak a gyönyöröket áhítózza, a munkára rá ne unjanak, ellenben jókorán becsülni kezdjék mindazt, ami szép és nemes s így azt szeretni, — mindattól pedig, ami azokkal ellenkeznek, tartózkodni szokjanak.

Tehát, ha te — kedves barátném — gyermekeidet a túlságig dúsan táplálsz; ha nem kíméled a pénzt, hogy nekik majd ezt, majd azt a gyönyörűséget megszerezsd; ha mindig csak játszani, rakoncátlankodni hagyod őket; ha megengeded nekik, hogy mindent beszéljenek, mindenhez, ami csak eszökbe jut, hozzáfogjanak; ha mindig csak attól tartasz, nehogy a gyermeked sírni találjon s azon iparkodik, hogy őt megnevettesd; ha nevensz és örömet találsz abban, midőn a dajkájához üt, vagy akár téged is csúf nevekekkel illet; ha oly igen nagy gondod van arra, hogy a gyermekei-

det nyárban mindig hűvösen, télen pedig ugyan jó melegen öltöztetve jártasd: akkor kénytelen vagyok kimondani, hogy nagyon is helytelenül fogsz cselekedni. Nem látod-e, hogy a szegény emberek gyermekei, kik mindazokról semmit sem tudnak, sokkal jobban boldogulnak, szépen felnőnek s magukat valószínűleg sokkal jobban is érzik? De te, a fiacskáidat valóságos Sardanapalokká neveled s férfi-természetükön a kényeztetés által olyan sebet ejtesz, amiből sohasem lesz módjukban kiépülni. Ugyan kérlek, mi legyen az olyan fiúból, ki, ha egy pillanat alatt enni nem kap, már sír; ha eszik, mindig a legnyalánkabbak kedvenc falatjait kéri; ha meleg van, már alig bírja magát; ha hideg van, már vacognak a fogai; ha valamiért megdorgálják, durcáskodik és méltatlankodik; ha minden kérését nem teljesítik, már ajkat biggyeszt; ha mindig kedvében nem járnak, már kész a haragját éreztetni? Mi egyéb lehetne az ilyen elkényeztetett fiúgyermekből, ha férfikort ér, mint nyomorult rabszolgája a saját maga és mások szenvedélyeinek?

Tehát fogj komolyan hozzá — kedves barátnőm — gyermeknevelési eljárásod megjavításához; alkalmazzál szigorú nevelést a házadban az elpuhító helyett. Hadd tanuljanak gyermekeid túrni éhet-szomjat, hideget-meleget; hadd szokják meg türelemmel viselni el azt, ha a korosabbak vagy előljáróik által megpiríttatnak. Mert a megedzés, a munka és a testi bajok elviselése ugyanolyan hatásúak az ifjú kedélyre nézve, mint a timsósvíz azon kelmére, melyet biborszínre akarunk festeni: minél jobban hozzá van szoktatva azokhoz a gyermek, annál mélyebben tud belehatolni az erény, és ennek a színe annál szebb, élénkebb és tartósabb fog lenni. Légy rajta tehát kedvesem, hogy gyermekeid úgy ne járjanak, mint azon szőlőtőkék, melyek ha rossz nedvekből táplálkoznak, szükségképen rossz fürtöket teremnek; mert — hisz miként teremhetne valamely buja, elpuhító nevelés jobb gyümölcsöket, mint könnyelműséget, elbizakodottságot, szóval: az ellenkezőjét mindazon tulajdonoknak, melyek által az emberek a saját maguk és mások hasznára lehetnek.

Theano Nikostratóhoz.

Nekem is fülembé jutott, kedves barátnóm, ami férjedről hallatsz, akiről, — azt mondják — hogy elég balga módon egy hetæra hálójába került; de fáj egyszerűen hallanom azt a gyöngeségedet is, hogy tégedet emiatt a féltékenység emészt. Ami férjedet illeti: nagyon is sok olyan férjet ismerek, kik az ő betegségében sinylõdnek. Szegény fejük, mint együgyû madarak hagyják magukat megfogadni ezen teremtmények csalogatásai által s úgy látszik, amint a hálójukba kerülnek, azon szempilanattól fogva elvesztik minden eszüket és e tekintetben inkább szájalomra, mint haragra méltók. Te pedig éjjel-nappal féktelen szomorúságnak és kétségbeesésnek adtad fejedet, s nem is jár egyeben az eszed, mint azon, hogy: miképpen háborgasd és keserítsd meg õt új szerelmének élvezésében. Ezt nem kellene tenned, kedvesem! A feleség erénye nem arravaló, hogy férjét folyton lesse és õrizze vele, hanem inkább, hogy magát hozzá alkalmazza; és ezt teszi, ha balgaságait békével eltûri. Aztán õ a hetærát ugyis csak oly személynek tekint, kinél csak élvét keres, míg benned a feleséget, az azonos érdekekkel bíró hitvest tekint. De közös érdekek nem abban áll, hogy bajt bajra tetézzetek; és ha õ balga, ez nem ok arra, hogy te is az légy. Vannak szenvedélyek, kedves barátnóm, melyek a szemrehányások által inkább csak ingereltetnek, ellenben türelem és elnézés által annál hamarabb elenyésznek. A tûz, melyet csendesén égni hagynak, önmagától is kialszik. Az olyan asszony, ki férjének — ha ez elõtte hûtlenségét rejteti — szemrehányásokat tesz, lerántja ugyan a takarót, amely mögött titkon vétkezni remélt, de ugyan mit nyert vele? Tovább vétkezik a szeme láttára. Ha elfogadod tõlem a tanácsot, kedvesem, akkor sohase hidd, hogy férjednek irántad való vonzalma szükségképpen erkölceinek feddhetetlenségéhez volna kötve. Tekintsd a dolgot más oldalról. Gondold meg, hogy vele való viszonyod egy egész életen át tartó közösség; míg a hetærához csak azért jár, mivel okosabb dolgot akkor éppen nem tud tenni s unalmát ottan elúzni reméli, míg ellenben hozzád, mégis mindig csak visszatér

mivel senki mással élni nem óhajt. Téged szeret akkor, midőn az esze uralkodik fölötte, a másikat csak szenvedélyből; de a szenvedély csak rövid időig tart; az ember hamar betelik vele s éppen olyan gyorsan el is enyészik, mint amilyen gyorsan keletkezett. Ugyancsak silány és haszontalan egy ember lenne az a férj, kit egy afféle személy képes lenne tartósan lebilincselni. Mert ugyan mi lehet esztelenebb az olyan élvezetnél, mint az, amely által önmagunk iránt leszünk igaztalanokká. Nem telik sok idő bele s az ilyen férj már észreveszi, hogy mily nagy kárt okoz magának vagyonában és jó hírnevében. Nincs olyan ember, ki — ha eszét teljesen el nem veszítette — nyitott szemmel akarjon a saját vesztébe rohanni. Légy tehát meggyőződve, hogy fölötte bírt jogod nemsokára vissza fogja őt téríteni hozzád. Belátja majd, hogy milyen káros háztartására nézve az általa követett életmód; nem fogja elviselhetni tovább az általános rosszalásnak szégyenét; irántad való érzelmei megint fölébrednek, és majd egészen át fog változni.

Te pedig, kedves barátnőm, ahelyett, hogy egy oly személlyel mérkőzni akarj, mutasd meg a közted és közte lévő különbséget a férjed iránt való illendő viselkedés, a háztartás gondos vezetése, az ismerőseiddel való jó egyetértés, és a gyermekeiddel szemben érzett valódi anyai szeretet által. Ne akard azt a személyt abban a szerencsében részesíteni, hogy vele versenyre kelj. Mert csak erényes emberekkel szép a verseny. Férjed előtt pedig mutasd magad mindig késznek a kibékülésre. Nemes magatartás által megnyerhetjük még ellenségeink szívét is, és az erény — de csakis egyedül ez — képes számunkra a közbecsülést megszerezni. Általa a nő bizonyos értelemben férje felett is hatalmat nyerhet; mert ez mindig inkább fogja szeretni azt, ha egy ilyen asszonymak a becsülését birhatja, mint azt, hogy általa ellenség módjára kémleltetve legyen. Minél több tiszteletet mutatsz iránta, annál inkább meg fog szégyenülni; annál jobban fogja óhajtani, hogy veled kibéküljön és ekkor annál erősebben és gyöngédebben fog szeretni; mert látva feddhetetlen magadviseletét és iránta való szeretetedet, ezek által igaztalanságának annál élénkebb tudatára fog ébresztetni. Boldogságtok ekkor, e rövid szünet után,

csak annál nagyobb leend. Mert valamint a kiállott betegség után semmi sincs édesebb, mint a visszatérő egészségnek az érzete: ugyanígy a barátok közt való egyenetlenségek is annál szorosabb összetartásban szoktak végződni.

Most tehát, kedves barátnőm, vedd össze ezen tanácsomat a szenvedély sugallataival. Emez azt tanácsolja neked, hogy mivel ő beteg, tedd te is ugyanazzá magadat a bánat és a bosszuság miatt; mivel ő vétkezik a méltányosság ellen, vétkezzél te is legalább az illendőség ellen; mivel ő megkárosítja magát vagyonában és hitelében, jőjj ebben lehetőségig segítségére te is neki azzal, hogy magadat fölébe helyezvén, a saját érdekeidet az övéitől különválasztod. Azt hiszed, hogy megfenyíted őt: és önmagadat bünteted. Mert mondd csak: miképpen akarsz rajta bosszút állani? Talán bizony, hogy elválsz tőle? Ez esetben — fiatalabb lévén — hogyszem özvegynek maradj, egy más férjjel kellene megint kísérletet tenned, s ha ez is ugyanabba a hibába esnék, megint egy mással. Vagy pedig rá kellene szólni magadat arra, hogy egész életedet özvegyen, egyedülvalóságban végezd be? Avagy nem fogsz talán tovább törődni a háztartással s mindent a magamentére hagyván, tönkrejuttatod férjedet? Hát nem szerencsétlenné, nyomorulttá tennéd így véle együtt magadat is? Bosszuddal akarnád fenyegetni a hetærát? Ő jól fogja tudni a módját, hogy miként őrizkedjék tőled. Ha pedig egészen a személyes támadásig akarnád vinni a dolgot, úgy ne feledd, hogy azon nő, ki a szemérmet levetkőzte, ért a verekedéshez is. Ha valami szép dolognak tartod férjeddal naponta perpatvart folytatni: gondold meg, hogyha mégannyit zsémbelsz és mérgelődöl is, azzal kicsapongásainak végét vetni nem fogod, hanem csupán meghasonlástok fog mindig javíthatatlanabbá válni. Avagy mit . . . talán személye ellen akarnál támadást intézni? Nem, kedves barátnőm! Úgy abból a szomorújátékból, mely Medeának vétkeit egész nagyságában állítja szemünk elébe, te nem sok tanulságot merítettél: mert az arra tanít, hogy miként kelljen fékezni a féltékenységet, nem pedig arra, hogy azt szabad mentére hagyjuk. A betegség, melyben szenvedsz, hasonlít a szembetegségekhez abban, hogy teljességgel nem szabad hozzáérni a kezünkkel és csak a türelem és állhatatosság

azok az egyedüli szerek, melyek által azok gyógyulását remélhetjük.

Theano Kallistohoz.

A törvény felhatalmazott ugyan titeket, fiatal asszonyokat arra, hogy férjhez menve, a házi cselédségen uralkodjatok; de azt, hogy megtanítsanak titeket arra, miként kellessék velük bánni, az idősebbekre bízta, kik különben is oly igen szeretnek a háztartásról beszélni és arról másoknak jó tanácsokat osztogatni. Szép dolog tanulni, amit nem tudunk, és feltenni az öregekről, hogy tapasztaltságuknál fogva ők vannak hivatta nekünk jó tanácsokkal szolgálni. Azon nőszemély, ki a leányi állapotból csak nemrég lépett át a háziasszonyiba, nem kezdheti el elég korán ifjú lelkét ily dolgokkal táplálgatni.

Azok, kiket először is egy nőnek a házában kormányoznia kell: a szolgálói; és itten — kedvesem — minden csak attól függ: ki tudod-e vinni, hogy tégedet jókedvvel szolgáljanak? Cselédjeink szíveit nem lehet, miként a személyüket, megvásárolnunk. Ezt az eszes úrnő csak a bánásmódja által fogja elérhetni, még pedig úgy, ha nem vár tőlük többet, mint amennyire képesek, és úgy bánik velük, hogy se a túlságos munka alatt össze ne roskadjanak, se az elegendő táplálék hiányában arra alkalmatlanokká ne váljanak. Hisz ők is csak olyan emberek, mint mi.

Vannak asszonyok, — kik legnagyobb kárukra — azt hiszik, hogy nagyon sokat nyernek azzal, ha a lehetőségig rosszul bánnak szolgálóikkal; ha túlterhelik őket munkával és azonfelül még szükséges élelmükből is elhúznak amit csak lehet. Gonosz szándék, hűtlenség, és a cselédek titkos összeesküvése a gazda érdekei ellen: ezek a természetes következményei az ilyen bánásmódnak. Hogy egyben-másban megtakaríthassunk egy-két garast, olyan kárt teszünk magunknak, amely a végén sokra szaporodik. Hogy ezt a hibát kikerüljed, legjobban teszesz, ha szolgálóidnak valami bizonyosat és meghatározottat szabsz ki napi élelmökül. Lehetne ezt például az általuk megfonandó vagy feldolgozandó gyapjúhoz arányosítva szabni ki nekik, hogy így annál jobban élhessenek, minél szorgalmasabbak voltak. Ami pedig

vétségeiket illeti: itt ha büntetni akarsz, főleg arra tekints, hogy mi az, ami hozzád illő. Büntesd őket aszerint, ki amint többé, vagy kevésbé hibázott, de mindenben harag vagy kegyetlenség nélkül, mert amennyit a cseléd hibájával tekintélyed ellen vétett, azt a büntetésben nyilvánuló harag vagy kegyetlenkedés által helyrehozni nem fogod. Ha mindig uralkodni fogsz magadon, azzal csak annál jobban megmutathatod nekik, hogy el vagy tökéelve nem szenvedni el bennök semmi illetlenséget vagy gonoszságot. Ha hibáik javíthatatlanok, úgy légy inkább azon, hogy adj túl rajtok mentől előbb; mert mit ér az, hogy ura légy olyasminek, ami neked semmit sem ér. Mindezekben pedig az észől kérj tanácsot; ez nemcsak abban fog útba igazítani: vajjon a hiba valóban el volt-e követve és így nem követsz-e el büntetéssel igazságtalanságot valamely ártatlannal szemben, hanem azt is megmondja, hogy a hiba nagyságához képest a büntetést is milyen arányban kelljen kiszabnod. Gyakran az elnézés és megbocsátás a legokosabb eljárás az asszony részéről arra nézve, hogy a nagyobb károknak elejét vegye, s hogy tekintélyét, melytől oly sok függ a házivezetésben, fenntarthassa. Vannak háziasszonyok, kik annyira kegyetlenek tudnak lenni, hogy szolgálóikat megkorbácsolják és haragjuk vagy féltékenységük rohamában velük mérgeket ömbertelen módon éreztetik, állítólag csak azért, hogy a szegény teremtmények előtt elrettentő példát mutathassanak. De mi hasznuk van benne? A cselédek közül némelyek idő előtt halálra senyvednek gyötrelmes életük miatt; mások szökés által keresnek menekülést, meg mások kétségbeesésből öngyilkossokká lesznek. Mikor aztán az ilyen asszony végre egyedül látja magát a házában és kárával együtt házi kormányzásának helytelensége miatt bánkódik: akkor már késő a nézetváltoztatás. Emlékezzél, ifjú barátnőm, hangszered húrjaira, melyek ha igen kevésbé vannak megfeszítve, hangot nem adnak, míg túlságosan feszítve: elpattannak. Épen így áll a dolog a cselédekkel való bánásmódban is. Túlságos elnézés által elveszti tekintélyét a háziasszony és a cselédek elfeledik kötelességeiket; a túlságos szigort ellenben nem tudja kiállani a természet. Itt is igaza van az aranymondásnak: «Mindenen legjobb a középút!»

7.

Ebből a háromból állnak tehát a Theano levelei. Ezek valószínűleg egy jóval nagyobb számból csak a véletlen kegyéből menekültek meg a többiek sorsától. Én, a magam részéről, ezek eredetiségéről teljesen meg vagyok győződve. Különböző régi írók még egy ifjabb Theanoról tesznek említést, kit többnyire (a görögöknek ilyes dolgokban észlelt pontatlanságánál fogva) az idősebbikkel, valamint ezt amazzal össze szoktak cserélni. Úgy vélem, hogy a valóságot leginkább megközelítette Jamblichus, ki szerint az egyik Theano magával Pythagorassal, a másik pedig Brontinusszal, Pythagorasnak Crotoni egyik legkiválóbb hívével volt egybekelve. Ez utóbbit Pythagoras egyik meg nem nevezett életírója a bölcs leányának tünteti föl. Valószínűnek tartom, hogy azok az intelmek és a pythagorasi rendhez tartozó egyéniségek egyes emlékmondatai, mind ezen ifjabbik Theanonak a gyűjteményéből kerültek ki. Eszerint mind a már közlött levelek, mind pedig a következő apophtegmák (emlékezetre méltó jeles mondások) mint töredékek, véletlenül ebben a gyűjteményben maradtak meg.

*

Theanótól egyszer azt kérdezték: Mit gondol: mi által tehetne szert nevezetességre? E kérdéssel, úgy lehet, csak törbe akarták ejteni, azonban válasza e kérdésre a következő homerosi szavakból állott: «Szorgosan forgatva az orsót . . .» Egy másik érdeklődőnek, ki tudni kívánta tőle, hogy miben áll a női élethivatás foglalatja, állítólag azt felelte: «Egészen férjének élni . . .»

Igénytelen nézetem szerint ez a két rövid felelet feléri Pythagoras minden aranymondását, és magában foglalja (habár a szellem, melyben ezeket Theano mondta, nagyon is kiment a divatból) az emberi nem egyik felének csaknem egész erkölcs- és kötelességtanát. Nemsokára jobb időknek nézhetnénk elébe s talán már egy félszázad múlva bámulatosan újjászületne minden hanyatlásnak indult európai állam, ha

ugyanis lehetséges volna egy olyan tölcserít szerkeszteni, melynek segítségével minden most élő nőnek és leánynak elidegeníthetlen tulajdonává lehetne varázsolni azt a gondolkodásmódot, melyet a szép Theanonak amaz együgyű feleletei magukban rejtnek.

Itt következik még Theanonak két jeles mondása, melyek közül az egyiket a Thesmophóriák alkalmából egy görög asszonyságnak, a másikat pedig a mezitelen karja szépségét dicsérő férfismerősének mondotta, s melyek mind a női erkölcsök felől való szigorú felfogásáról tesznek tanúságot. Wieland jónak látta mindezen mondásait behatóbb magyarázataival látni el. Sem a jeles mondások, sem a hozzáfűzött elmélkedések nem bírnak, nézetem szerint, semmi különösebb jelentőséggel, minélfogva azokat itt elhagyhatóknak véltem.

A régiek egy könyvet is tulajdonítanak Theanonak, t. i. «*A vallásos jámborságról*»: eüsebia címűt, s hihetőleg ebből van kivéve az Alexandriai Kelemen által idézett következő gondolat: «Ezen élet valóságos kéjutazás lenne a bűnösökre nézve, ha a lélek halhatatlan nem volna; úgy, hogy ez esetben a halál nyereség volna rájuk nézve». E gondolat nem állja ki ugyan a szigorú bírálatot, azonban bizonyos oldalról tekintve, annyira világos, hogy maga Plato sem késett azt minden tétova nélkül a maga hasznára fordítani.

Didymus állítása szerint Theano költeményeket is írt és amint azt Theodoretus, nem tudni miféle forrásból merítve, állítja, Pythagoras halála után a fiaival — Telaugessel és Mnesarchesszel — együtt ennek az iskolának, vagy helyesebben mondva titkos társulatnak a fejevé lett.

8.

A pythagorasi nők közül Arignotet, Damot és Myiat a Pythagoras és Theano leányaiul említik fel. Ezek közül az első kettő kevésbé ismeretes; de a harmadikról, mint különösen jellemző adat van feltüntetve, hogy: szűz korában, ünnepi alkalmakkor a szűzek karát-, asszony korában pedig a nőket vezette, ami bizonyára igen nagy kiválóságnak és kitünteté-

tésnek a jele. Férje — állítólag — Crotoni Milo, a híres athleta volt, kit azonban rendkívüli testi ereje és atletikai jelességei legkevésbé sem gátoltak abban, hogy Pythagorasnak tanítványa és barátja ne lehessen. E nőtől nem maradt fenn egyéb egy fiatal anyához írt levelénél a dajkák választásáról, mely mind olyan okos szabályokat foglal magában, hogy e tárgyról Sokrates és Hyppokrates együttesen sem tudtak volna semmi bölsebbet mondani.*

Az elébb említett három pythagorasi leányon kívül a pythagorasi rend meglehetősen nagyszámú asszonyai között még hárman vannak olyanok, kiktől — irataik egyes maradványain kívül — sem azt nem tudjuk, hogy mely korban éltek, sem közelebbi életkörülményeik felől semmi biztos adat nem áll rendelkezésünkre. Ez asszonyok, *Phintys*, *Periktione* és *Melissa*. Ezek közül őrzött meg számunkra Stobäus János compilator néhány töredéket, mintegy ötszáz darab értékes — költői és prózai — művet magabafoglaló gyűjteményében.

Az első töredék Phintysnek egyik iratából van véve, melyben a nemüket leginkább megillető erényről, a női *sophrosynéről* értekezik, s a mely szónak teljes értelmét a nyelvünkön visszaadni képesek nem vagyunk. Magában foglalja ez a «sophrosyne» mindazon sajátlagos erényeket, melyek a rendszeresen kiművelt kedély forrásául szolgálnak: kifejezője az olyan léleknek, mely uralkodni tud érzéki vágyai, szenvedélyei fölött; mely örömet be tudja érni mindig a házi kötelességeinek szűk körével s az azoknak teljesítéséből eredő boldogsággal. Szerinte a női *sophrosyne*, mely voltaképpen a nő erkölcsi szépségét foglalja magában, nem áll egyébben, mint főként a szűziességben, a házastársi hűségben, a tisztaságban, a legnagyobb egyszerűségben és a távortartásban mindannak, ami csak távolról is kacérságnak, vagy annak a vágnak tűnhetnék fel, mely szerint férjén kívül másnak is tetszeni kívánjon; a háztartásában való leggondosabb takarékoságban; a gyöngédségben és gondoskodásban férje, gyer-

* Feltűnőnek tartja W., hogy ez Myia e levélben nem állítja sehol, hogy az anyáknak természetből folyó kötelességük lenne saját maguknak szoptatni a gyermekeiket. Ehhez Wieland egy meglehetősen hosszú — és kissé bőbeszédű — kommentárt fűz, melynek közlését elhagyhatónak véltem.

mekei és a házi cselédek irányában, s végre az olyan valóságos jámborságban, mely ment minden babonára, ábrándos titokszerűségre avagy rajongásra való hajlamoktól.

A *Periktione* irataiból fennmaradt töredékek nem egyebek, mint ismétlései és megerősítései mindazoknak az erkölcsi fogalmaknak, alapelveknek és szabályzatoknak, melyekben a Pythagoras bölcsészetének a nőnemre vonatkozó részletei foglaltatnak. Periktione nagyon kikel a fényűzés, kevélység, a gyönyörök ellen; ezekben oly messze megy néha, mint a legszigorúbb cynikus vagy anachoreta, anélkül, hogy okunk lehetne őt túlzásról vádolni. Bármennyire kíméletlen is az ő erkölcstana, nemének még legközönségesebb gyöngeségeivel szemben is, lehetetlen nem adnunk neki igazat abban, midőn állítja, hogy: csakis az olyan nő, aki túl tudja tenni magát mindezen gyöngeségeken; túl minden hiúságon, érzékiségen; túl a henyélés, a gyönyörök iránti hajlamokon; ki mindenben mindig eszes, nyugodt., helyzetével megelégedő és minden kötelességéhez állandóan hű tud lenni; kinek fejében és szívében, bensejében és külsejében, szóval egész életében és lényegében minden teljes összhangzásban áll: egyszóval csak az a nő, ki mindezen erény birtokában van, képes férjét, gyermekeit, egész háznépét és — amennyiben őt a sors egy fejedelem, avagy király nejének magas polcára hívta volna — egész államokat és népeket is boldoggá tenni.

Ugyanezen nőtől származó egy másik töredékben a kötelességeknek egy másik sorozatát állítja fel, amelyen t. i. a családok s közvetve az államok boldogsága nyugszik, ez pedig nem egyéb, mint: *a gyermekek kötelességei a szülők iránt*. Ezeket is, valamint a nők kötelességeit férjeik iránt a legnagyobb szélsőségig fejti ki, anélkül, hogy feltehetnők róla, hogy követeléseiből bár egy mákszemnyit is lealkudni hajlandó volna.

Mellissától nem maradt egyéb ránk mint egy kis levél egy fiatal nőhöz, ki némi utasítást kért az iránt, hogy egy okos asszonynak mire kelljen öltözködésében ügyelnie. Közlöm e töredéket azon reményben, hogy vele olvasónőimnek örömet szerzek, habár át fogják látni belőle, hogy a pythagorasi nők koruk valamely divatközlönyének — föltéve, hogy

Crotonban, Tarentumban Sybarisban tényleg léteztek ilyenek — kevés adattal szolgálhattak volna.

Melissa Klaretehez.

Már szerencsés természeti hajlamaidnál fogva is annyira gazdagnak látlak mindennemű szép és jó hajlamokban, hogy ama komolynak mutatkozó kívánságodban, mely szerint írnek neked valamit a női piperéről: abbéli reményemnek az igazolását látom, hogy te, az életkor minden fokozatán keresztül, az erény hí követője fogsz maradni. Egy eszes és nemes gondolkozású nő az ő férjéhez mindig csak egyszerű és igénytelen, korántsem pompás, drága és fölösleges cicomákkal ékesített öltözékben fog közelíteni, minélfogva részedre az egyszerű, tiszta fehér öltözék mindig elégséges pipere leend.

Az afféle átlátszó, arannyal áttört biborruháknak teljesen kizárva kell lenniök egy jóra való nő ruhatarából. A hetáráknak, kiknek arra kell törekedniök, hogy hálójukba minél több férfit kerítsenek: szükségük lehet az ilyen csáb-szerekre; de az a nő, ki csak egyetlenegynek akar, és tartozik is, tetszeni, főékeségét inkább a jó erkölcsébe, mint a kirívó öltözékekbe fogja helyezni. Mi sem szebb egy tisztességes nőben, mint az, ha a férje előtt akar kedves lenni, tekintet nélkül arra, hogy vajjon másoknak, kiknek a szemei elé kerülhet, tetszeni fog-e vagy nem.

Pirosítója legyen az a szép természetes pír, mely a szemérmesség jele; aranyláncai és ékkövei legyenek a jóság, illedelem és szerénység.

Az a nő, ki kötelességei teljesítését szívéen hordja: a szépnek szeretetét nem a drága öltözékekben, hanem háztartásának jó elrendezésében mutatja ki s bizonyos lehet benne, hogy férjének semmi által nem tetszhetik jobban, mint ha mindent kívánsága szerint intéz és végez. Mert a férj kívánságának kell a nő iratlan törvényének lenni, melyhez a jó nevelésű nő egész életét alkalmazza. El kell hinnie, hogy erényében s jó magaviseletében áll a leggazdagabb menyasszonyi hozomány, s hogy sokkal inkább a lélek szépségére és gazdagságára, mint a vagyonra s a tetszetős külső alakra kell

magát bíznia. Mert az utóbbiakat valamely betegség, az emberek, a sors szeszélye elrabolhatják tőle; az előbbieket ellenben egészen a sírig az övéi maradnak, mert azok egyéniségének egyik, és pedig tagadhatatlanul a legértékesebb részét alkotják.

*

Nos, mit gondolnak olvasónőink a pythagorasi rend asszonyairól? Egy kissé igen régiek, az igaz, ahhoz, hogy a mostani világ és divat szerinti nők legyenek. Ámde itt azt a körülményt sem szabad szem elől téveszteni, hogy mindannyian oly köztársaságokban éltek, melyeknek szervezete nem tartotta megengedhetőnek azokat a nagy rang- és állapotbeli különbségeket, melyek ma Európa legtöbb népeinél annak a határait, hogy mi a helyes és az illendő, olyan szerfölött kiszélesítették. Mindamellet is nehéz volna tagadnunk, hogy mi, a pythagorasi sophrosynétől való távoztunkban, észrevétlenül egy másik végletnek a legtávolabbi széléig jutottunk, melytől már egy-két lépéssel tovább haladva, elkerülhetetlenül vesztünkbe fognánk jutni.

Ennélfogva mégis csak vissza kell fordulnunk mielőbb. És sajnos, vajmi hosszú útat kellene tennünk, míg az ellenkező véglethez megint oly közel jutnánk, hogy érdekeink megkárosítása nélkül azt az irányt tovább folytatni már nem volna tanácsos. Abban a föltevésben mondom ezt, hogyha t. olvasóim mindezeket elolvasni elég türelemmel bírván, Theanonak és társainak ezt a maguk élethivatásaiokról való felfogását és gondolkodásmódját csakugyan a végletek közé sorolni volnának hajlandók.

Azonban öröömre szolgál hozzátehetni, hogy a magasabb és legfelsőbb rangúak között is többeket ismerek, kik akár mint hajadonok, akár mint asszonyok éppen olyan méltóan vezethették volna a szűzek és asszonyok karait, mint éppen a Pythagoras leányai.

És mivel szerencsés sorsom engemet is 31 év óta egy oly nővel egyesített, ki, akár mint hitves, akár mint anya, és minden más tisztán emberi viszonylatokban is, ama pythagorasi nők által testvérekül fogott volna elismertetni: legyen megengedve nekem életboldogságomért való hálám

nyilvános emlékjelöl, amellyel szeretetének és erényeinek adója vagyok, és azért, hogy leányainknak is buzdításukra lehessenek arra nézve, hogy egy ily anyához hasonlókká lenni igyekezzenek — ezt a kis értekezést egyenesen neki ajánlhatnom fel.*

* E sorok írója viszont készséggel ismeri el, hogy neki pedig Wielandnak épp ezen kijelentése adta meg az első ösztönzést és buzdítást *«Egy Magyar Theano»*-jának a megírásához.

MÁSODIK RÉSZ

A WIELAND THEANÓJÁVAL KAPCSOLATOS

ELMÉLKEDÉSEK ÉS ESZMETÖREDÉKEK

A HAZAI NŐNEVELÉS ÜGYE FELETT

ELMÉLKEDÉSEK ÉS ESZMETÖREDÉKEK A HAZAI NŐNEVELÉS ÜGYE FELETT.

I. A megírásának története.

Bár érintve volt már a Bevezetésben ez elmélkedések megírásának a genesisé, valamint e vállalkozás meggyűlésének a tragikuma is, mindazonáltal kötelességemnek ismerem, kissé részletesebben megismertetni mindezekkel az olvasót. Mert ha már rászántam magamat ezek közlésére — amire pedig voltak tárgyi okaim is — úgy önmagam iránt való kötelességem megismertetni az olvasót azzal, hogy : miként tudom az «igen nagy fába vágott fejsze» megbicsaklásának nevetséges voltát magamról elhárítani.

Különben némi igazolásra szorulhatna talán már az is, hogy indokolt volt-e, a nők élethivatása felől való felfogások *mai* korszakában, a Wieland-féle cikket még tovább fűzni, és arra, mint valamely alépitményre, az elmélkedések további emeleteit felrakni akarni.

Engemet erre az elhatározásra — *ötven évvel ezelőtt* — különösen két ok vezetett. Egyik az, hogy amennyiben a pythagorasi nőkről szóló W.-féle cikk alapeszméjét *a családi élet bensősége, tisztasága és szívós kohéziója* képezi : ez nem volna talán valami elavult. értéknélküli régiségnek u. n. «túlhaladott álláspontnak» tekintendő társadalmi életünk mai szempontjaiból sem. Ezenkívül volt erre még egy másik, tisztán subjectív okom is. Hogy e sorok írójának a «Pythag. Nők»-ben leginkább kidomborodó alapeszme : a családi élet bensősége és szívós összetartása felől minők lehettek a nézetei, erről némi tanulságul szolgálhat az ezen könyv III. részében

közölt «Egy Magyar Theano» című kis élet- és jellemrajz. Elég nyomós külső és belső okok ösztönöztek tehát akkor ez elmélkedéseim megírására. Erre nézve az ezzel egyidejűleg vezetett naplómát is kénytelen leszek itt-ott megszólaltatni.

A W.-féle cikk elolvasásának rám tett hatása tehát abban nyilvánult, hogy — naplóm szerint 1864. év december 18-án — hozzáfogtam annak lefordításához. Már ugyanazon hó 28-án el is készültem vele. Minthogy pedig W. jónak látta a pythag. nőkről szóló cikkét néhány, a saját korabeli állapotokra vonatkozó reflexioival fejezni be, az a gondolatom támadt: hogy fűzném oda én is hozzá, egy epilógusban, a magam elmélkedéseit. A napló erről így emlékezik:

. . . . «Egy kis epilógust kezdettem írni a W. cikkéhez. Mert jóllehet, hogy annyi a honboldogítónk mindenfelé, mégsem látom egyiküknél sem, hogy oda akarnák terelni a közfigyelmet, ahol társadalmi bajaink főforrása bugyog. (Családi élet, köznevelés). Nem elég constatólni a társadalom bajait, sebeit, jó urak! Mert azokat a ti bölcseségték nélkül is eléggé érezzük. Inkább arra kellene rámutatnotok, hogy mire vezethető vissza az oka mindezeknek; és ha megtettétek, úgy föl kellene emelnetek oly nagy súllyal bíró szavaitokat: «Íme, láthatjátok, hogy itt a baj oka! Ide kell a segítség, ezt kell megtennetek, ha boldogulni akartok . . . »

A dec. 30-áról szóló naplójában már kezd kialakulni e tárgyról irandó könyvének az eszméje, melyet a címben így vélt kifejezni: «*A pythagorasi nők Wielandtól és néhány kapcsolatos eszme a nőnevelés kérdéséről*». Már rendes tanári elfoglaltsága sem igen engedett neki időt a nagy lendülettel megkezdett munka továbbfolytatására. Ezenkívül szabad idejének jelentékeny részét a gondjaira bízott báró H. S. (a gymnasium VIII. oszt. tanulója) foglalta le, kinek — nála lévén elszálásolva — magánórákat is kelle adnia a francia nyelvből. Ezzel a, különben elég rokonszenves, fiatalemberrel a saját háló és dolgozó-szobáját kelle megosztania. Ugyan miként lehetett volna tehát ily körülmények közt egy oly sok gondolkodást igénylő munkában boldogulnia? Mind-egyre kizavartatva belőle, néha napokig is eltart, míg annak a megszakadt fonalát újból összebogozgatni bírja.

Az 1865 január 8-áról kelt naplójában ezt írja:

«A munkámnak jan. 1-én eltévesztett nyomait feltaláltam ugyan, s tegnap és ma haladtam is benne — de miként? Mint elcsigázott gebék nagy terűvel, süppedékes úton. Két egész nap haladási pályája egy ív. Kezdetben oly vígan haladtam benne, hogy azt hittem: a fordítás bevégezte után három nap alatt elkészülök az egészszel, és most . . . ? Akkor az eszmék madárkái úgy körülropkódtak, hogy azt sem tudtam, melyikhez nyúljak a sok közül. Ekkor, szeszélyből-e (mert nagyon szeszélyesek azok) vagy azon kíméletlen megszakítás miatt, melyet a könyvtári bizottság megjelenése okozott,* midőn pár nap mulva megint íróasztalomhoz ülhetek — hát az én szép madárkáim mind szárnyra keltek és most alig tudok sok minden édesgető hívogatásomra is kézrekeríteni közülök egy-egy . . . verebet.»

A jan. 12-éről szóló napló a munkálatának írásában beálló akadályait így folytatja tovább:

«A munkálat eléggé haladna — azonban úgy veszem észre, hogy egy újabb átdolgozásnak nagyon sok simítani-, javítani- és törölnivalója lesz. Egyáltalában sokkal többet gondolkodom felőle, mint amennyit csak tizedrészben is leírnom lehetséges. Ez pedig azért rossz, mert kimerít, anélkül, hogy a cél felé azon mérvben közelítenék, mint ahogy a gondolatok nagy feszítő erejétől várnom lehetne. Különösen az alvásra szánt időben úgy bújnak elő ágyam minden zúgából a gondolatok, hogy a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudom visszakergetni őket. Baj az is, hogy ezek a gondolatok mindig 2—3 lépéssel elébb járnak, mint az a pont volna, amelyet éppen megírni akarnék s így azok felhasználatlanul röppennek el. A belső háztartásnak ebből a kis perpatvarából pedig az a rossz támad, hogy fáraszt, ami máris nagy étvágytalanságban és testi lankadtságban jelentkezik.»

Ez állapot rosszabodásáról a jan. 18-ról szóló napló már ezeket írja:

«Amitől tartottam, már bekövetkezett. Tegnapelőtt dél-

* A gymnasium ifjúsági könyvtárának a szervezésével és vezetésével voltam megbízva.

után rosszul éreztem magamat annyira, hogy habár szabad délutánom volt, hozzá sem mertem ülni a dolgozóasztalomhoz. Estve láz állott be nagy forrósággal. Ekkor is mind munkámmal tépelődtem s hogy valamiképpen a gondolatok alkalmatlan vendégeit nyakamról lerázhassam, H. S.-nak diktáltam le belőlük néhányat. Hiábavaló fáradság, mert a hydrának egyik levágott feje helyébe azonnal száz más nőtt. Bizonyosra vettem az ideglázt. Reggelre valamit könnyebültem; azonban egész nap az ágyban kellett maradnom. A magamra erőszakolt pihenésnek és nővérem gondos ápolásának az lett a következménye, hogy harmadnap már fölkelhettem az ágyból, de a munkálatomra most még gondolni sem lehetett.» És két nap múlva mindezek folytatásául:

«A munkával most föl kell hagynom egynéhány napig. Igen nagy tüzet raktunk a kemencébe; egy kissé megrepedezett és füstöl, ha nem javítják ki. Pedig mindjárt eljutnék benne azon részig, amelyet annyira várok s amelynek kidolgozásával egészen elememben lennék: korunk jellemzése az anyák nevelésében a mi polgári osztályunknál és fennebb, az arisztokrata körökben. És azután jönne még a java: a mi leányiskoláink szatirikus ismertetése (minthogy ezekről: *difficile est satyram non scribere*). Óh kedves X. . . . (egy helybeli leányiskola igazgatónője), akarom mondani Miss Pinkerton (l. ezt Thackeray *Hűség Vásárában*), mily nagy hálával tartozom neked, hogy adandó rajzomhoz oly felülmúlhatlan példányképül szolgálsz.»

A betegség miatti munkaszünet még sem tartott sokáig. Már a jan. 24-éről szóló napló újból a munkával való foglalkozását tükrözteti vissza:

«V . . .-től, a b . . .-i plébánostól kedves levelet kaptam.* Szorgalmazza nagyon a katolikus szellemben való frást. Nem tudom, hogy lesz-e belőle valami. Ebben a munkámban nem fogok túrni semmi pressiót. Ha lelkem mélyében tényleg ott fogok találni valamit abból, amit V . . . kíván: akkor helye lesz annak a munkámban is. De hogy az a «kath. szellem» nem lesz az a türelmetlen, orthodox

* L. a Függelék 3. sz. jegyzetét.

hyperkatholicizmus, amelyet szűk látókörű papjaink egy része tőlem várna: az egészen bizonyos. Egyébiránt bizonyos az is, hogy V . . . nem tartozik ezek közé.

Remélem, belejövök megint nemsokára a régi kerékvágásba. A munka kerekei nagy nyikorgások között már meg is mozdultak. Csakhogy most megint a régi fatum üldöz: nincs csendes különszobám. Az én kis bárócskám, mintha dragonyos fegyverzetben volna, oly lármás nehéz léptekkel sétál fel és alá a szobámban már csaknem egy egész órától fogva. Úgy érzem ezt, mintha gondolataim gyöngye veteményes kertjét tapodná össze. Lehetetlen ilyen állapotban a munkámon dolgozni! Pedig mennyire érzem ennek a szükségét! Tegnap átfutottam, amit eddig írtam. Szörnyűség! Mily rémítő tennivalója lesz a második átdolgozásnak! (Elég súlyosan érzi szerző ezt most is!) Többé nem is merek már hátra nézni, amíg jól-rosszul végére nem jutok, mert különben elmegy minden kedvem tőle.»

Mivel soha egyhuzamban, megszakítások, és különbnél különbféle lelki és fizikai akadályok nélkül munkáját folytatnia nem lehetett, ennek egyebek közt az a hátránya lett, hogy abban, amit megírt, hiányzott a kellő egybefüggés és egyöntetűség. Ezért panaszkodik ismételten naplójában, hogy mennyi dolgot fog adni az egészsnek gondos átjavítása. Nagyon természetes, hogy ennek a szükségességét most, ötven év múlva, még sokkal inkább érzem; aminek azonban most csak igen kis mértékben tehetek eleget. Adom őket nagyjában úgy, mint ötven évvel ezelőtt megíródtak, a kornak némi jellemzéseül és — ha éppen úgy tetszik — az írójának is. Az egyes részek kidolgozásában való nagy aránytalanságok igen sokszor azon olvasmányokra vezethetők vissza, amelyek akkor tárgyára vonatkozólag véletlenül a kezébe akadtak. Így többek közt igen nagy hatással voltak rá *Gyulai Pálnak* éppen ez időtájban a nők szereplésére vonatkozólag a *Pesti Napló*-ban s talán az Arany J. «Koszorú»-jában megjelent egyes közleményei, például «*Nők a tükör előtt*» című közleménye. Ezt érinti a febr. másodikáról keltezett naplója is.

«Az egyheti szünet alatt annyira kihűlt a munkálat katlanában a tűz, hogy azt hittem: lehetetlen lesz azt egyhamar újból fölélesztetni és elérni amaz egykori állapotot,

midőn az eszmék nagy zszibongó lármájában aludnom sem lehetett. Azonban tegnap, midőn a nőíróságról szóló paszszust bevégeztem, *melybe annyira belebonyolódtam vala, hogy alig tudtam belőle kigázolni*: eljutottam szerencsésen a családi élet meleg Golf-áramlataiba s ezen tovább úszva a szeretet meleg Indiájába. Most újból érzem, hogy kezdek forni belül. Csak az ne legyen belőle megint, hogy amidőn belehevülnék kissé a munkámba, előáll a kis bárócskám, és kísétál belőlem minden gondolatot.»

Ám ez a fellobbanása a munkakedvnek tartós már nem lehetett. A fizikai akadályokhoz nagy lelki depressiók is járultak. Például az a megghiúsult életterve, hogy egy más, rá nézve kedvezőbb életkörbe juthasson, valamint tanári pályáján elüljárói részéről minden önzetlen munkálkodásának, pedagógiai törekvéseinek nemcsak félreismerése, hanem azoknak elfogult, sőt nem ritkán rosszindulatú meggyanusítása és meggátlása. Mindezek összevéve lassanként oly nyomott, s már majdnem beteges kedélyállapotba juttatták, hogy teljesen képtelenné vált munkájának továbbfolytatására. Ezen időbeli naplója híven tükrözi vissza ezt a szomorú lelkiállapotát; melynek ismertetéseül legyen elég csak ezt a pár sort idéznem: «Május 12-én délután 4 órakor. Lehetséges volna-e most a szellemi munkálkodás terén valami nagyobbat, egészet, egészen, osztatlanúl vinnem végbe? Szüntelenül lázas nyugtalanságban vagyok! Nincs meg az egység, az egyensúly lelkemben. És amennyire megoszlott, szétszaggatott vagyok belül, épp annyira töredék mindaz, amit teszek s amiben egész lelki életem nyilatkozik.»

Mindezekután még csak egy reménye maradt fenn arra nézve, hogy már teljesen félbemaradt munkáját tovább folytatván, azt lehetőleg be is végezhesse. Közeledett a nagy szünidő. Sz. M., a pesti ev. ref. főgymnasium rendes tanára, kihez őt még tanulókori barátság kapcsolta, tudomásal birt e munkálata felől s ebben segítségére jönni akarván, azt az ajánlatott tette neki, hogy: jönne fel hozzá a nyári szünidőre Pestre, hol nemcsak háborítlanul lehetne dolgoznia, hanem munkája céljaira gazdag könyvtárak fognának rendelkezésére állhatni, s munkatárgyát illetőleg sokféle

értékes tapasztalatokra is tehetne szert. Természetes, hogy ez ajánlat nagy örömmel és köszönettel fogadtatott. Július hó 19-én már Pesten volt, s a Sz. M. kis szobájában örömtől, reményektől duzzadó lelkiállapotban írta naplójába: «Tehát Pest! Romanus sum civis.»

Itt azonban újból keserves csalódás várt rá! Dolgoznia itt sem volt lehetséges: újabb — és most tisztán fizikai akadályok állottak az útjába. Itt is át kell engednie a szót a naplónak,

«Pest, 1865 júl. 19. .... Soha sem volt fogalmam oly pokoli hősegről, mint amilyen most itt Pesten dühöng. Én, ki otthon, botanikai kirándulásaimon néha egész nyáron másztam a hegyeket, erdőket, anélkül, hogy a meleg valaha bántott volna: most itt, ha a napnak bármely szakában csak egy óráig járok az utcákon, majdnem össze kell rognom az aléltóság miatt. Az izzadásnak nincs szünete soha. Éjjel szalmazsákon hálva, minden takaró nélkül, félig nyitott ablakokkal, szünet nélkül tart az izzadás. Ezenkívül alig pár négyszögölnyi szobánk tőszomszédságában van a konyha, melytől csak egy ajtó választ el. Nekem itten kellene tehát most dolgoznom, sok — és beható gondolkozással járó munkámban! Itt e helyen, hol földszinti szobácskánk ablakain be legalább tíz külön család kisebb-nagyobb gyermekeinek kiabálása, sírása, ordítása s a házi baromfiak zajos társalgása olvad egy olyan pokoli lármába össze, amilyenről nekem, — kisvárosi lakosnak — erről még fogalmam sem volt. Pedig ebből az infernalis symphoniából nem lett volna szabad kifelednem még az udvaron dolgozó favágók fűrészelését, fahasogatását, a szolgáló lányok súrolgatását, egymással való civódásait, danáját s a sipladások fülrepszető harsonáját sem.»

No, ha otthon, lakásunkban, a szobatakarításokkal járó zöreij, avagy a bárócskám lépteinek a zaja is idegessé tett: tessék most azt összehasonlítani az itteni állapotokkal! A nyugalmat ezekkel szemben mindig csak az utcákon, szóval: dolgozószobámon *kívül* kellett keresnem. Az eső elől az eresz alá jutottam». A tervbe vett munkának tehát itt nem a remélt folytatása és bevégzése — hanem inkább annak a végvonaglása és lassú kimúlása következett be.

Ötven évig hevert az ott eltemetve írója asztalfiókjának a mélyeiben. Mint a pusztában vándorló zsidók a frigyládájukat: úgy vitte ő is azt magával mindenüvé, ahová a sors hánytavetette, míg végre az, a «Bevezetésben» előadott körülmények között, sírjából exhumálandónak találtatott.

Ez az, amit mostan, oly régóta a láda fenekén pihenő munkája számos gyarlóságai tudatának dacára, és inkább csak annak a kornak, melyben íratott, némi ismertetésül a t. olvasó elé tární bátorkodom.

II. A munkálat tervezete.

Az volt éppen e vállalkozásomnak a legnagyobb baja és fogyatkozása, hogy nem volt előre megállapított, egységes tervezete. Úgyszólván: a Wieland munkájából nőtt ki az egész, és mindvégig szorosán ahhoz akart alkalmazkodni. Ennélfogva, valamint Wieland művének utolsó szakaszaiban megkísérelte a saját kora társadalmi viszonyaira alkalmazni a «Pythagorasi Nők» ismertetéséből elvont erkölcsi tanulságokat: azonképpen csábított engemet is a példája arra, hogy ugyanazzal a szövéttel a kezemben világítsak rá a mi hazai viszonyainkra s igyekezzem megállapítani, hogy minő felfogással bírnak korunkban a nők a saját élethivatásuk felől. Ennek a kétféle — u. m. a régi görög és a mai magyar — felfogásnak a különbségéből kifolyólag akartam elvonni a mi legégetőbb társadalmi bajaink, nevezetesen a nőkérdésre, vagyis a *magyar nemzeti nőnevelés* kérdésére vonatkozó tanulságokat.

Eleinte azt véltem, hogy én is, miként azt Wieland tette, elvégezhetem ezt az elmélkedést egy kis epilógussal. Mentől bennebb hatoltam azonban ezeknek az összehasonlításoknak a bonyodalmaiba: annál jobban és jobban kiszélesedni láttam a kérdés határait, és egyszer csak azt vettem észre, hogy a magam elé tűzött célhoz nemhogy közeledném, de, sőt attól még mind jobban eltávolodom. A kezdetben keskenynek látszó kis ösvényen haladva, az engemet körülvevő sűrűségéből egyszerre egy nagy pusztaságot látok magam előtt kibontakozni: *a magyar nemzeti nőnevelés kopár pusztaságát.*

A magyar nemzeti nőnevelés állapota 1865-ben! Vajmi kevesen lehetnek ma már, akik, mint magam, közvetlen visszaemlékezés alapján szólhatnak róla. Ez a korszak már a történelemé; nem szükséges tehát bővebben indokolnom, hogy: *bizony csak kopár pusztaság volt az akkor!*

Ebbe a pusztaságba, elmélkedéseim révén mélyebben már azért sem hatoltam volna be, mivelhogy a Pythagorasi Nők álláspontjáról letérni semmiképpen sem szándékozván, a nőnevelés kérdését kizárólag csak a *családi életre való vonatkozásában* akartam vizsgálódásom tárgyává tenni.

Az egész munka tervezete körülbelül így volt kidolgozva:

1. Wielandnak «A Pythagorasi Nők» című értekezése a magam fordításában.
2. Az ehhez kapcsolódó elmélkedéseim a hazai nőnevelés ügye felett.

Ennek a tervezete:

- I. Elvonni és megszerkeszteni részint a Wieland cikkéből, részint a régi görög világnak előttünk ismeretes adatai alapján a Pythagorasi Nők felfogását a saját élet-hivatásukról.
- II. Megismertetni a *mai* nők felfogását ugyanerről. Ennek részletes kifejtése nyomán: feltüntetni a mai nőknek a családi élettel szemben nyilvánuló centrifugális törekvéseit.
- III. Hazánk azon időbeli (1865) nőnevelésének ismertetése és pedig:
  - a) A házi nevelés, nevezetesen: az anyák nevelésének ismertetése és kritikája társadalmi életünk minden fokozatán keresztül.
  - b) A nyilvános iskolai nevelésünk ismertetése és kritikája.
- IV. A mai állapotok kritikai ismertetéséből kifolyólag: rámutatni a családi élet mai meglazulásából eredő káros következményekre, és kimutatni egyszersmind azt, hogy mindezen bajok és kóros állapotok orvoslása kizárólag csak hazai nőnevelésünk egész szervezetének a gyökeres átreformálásával volna eszközölhető. Ennek a vezéreszméje pedig az legyen, hogy: a nőt *vezessük vissza megint a családi életbe*. És tegyük ezt úgy, hogy a nő képes legyen ott keresni — és fel is találni — a maga élethivatását, boldogságát. Továbbá, hogy: a nő ezt a nagy misszióját a családban és ennek kapcsán

az egész társadalomban úgy tudja betölteni, hogy a családi életben a megelegedésnek és boldogságnak — a társadalomban pedig a nemzet erősödésének, felvirágzásának, szóval a haza jóllétének és boldogságának — tudjon egyik hathatós tényezője, eszközlője lenni.

Hátra van még jeleznem — már amennyire azt most, 50 év múlva tehetem — hogy minők voltak akkor a nőnevelésünk reformálására vonatkozó nézeteim. Ezzel annyi- val inkább adósnak érzem magamat, mivelhogy erre, akkori elmélkedéseim során, a közbejött elháríthatlan akadályoknál fogva — sajnos — eljutnom nem lehetett; holott naplóm szerint (l. fennebb a január 18-áról szóló közleményt) éppen ez a rész lett volna az, amelyet, azon időbeli nőnevelési állapotaink közvetlen ismereténél fogva, a legbehatóbban ismertem, és írhattam is volna meg.

Egyébiránt e munkálat egész tervzetére némi világot vethet a *Paal F.* barátomhoz írt és naplómban megőrzött, következő levél is: (L. a Függelék 2. számát.)

Sz. Udvarhelyt 1865. évi március 6-án. «. . . Azon kérdésre, hogy nem volna-e okosabb a készülő dolgozatomból, önálló könyv helyett, inkább egy cikksorozatot kezdeni valamelyik lapban: *nem*-mel kell válaszolnom. A cikksorozatra nem gondolhatok: először is a munkálat nagyobb terjedelme miatt, másodszor és legfőbbképpen azért, mivel olyan lapot, mely a létező állapotoknak egész munkámon végig húzódó azon tartózkodás nélküli éles kritikája miatt, a saját anyagi érdekeinek szempontjából ne idegenkednék, én nem ismerek. A szerkesztőknek keresniök kell a közönség tetszését; a kedvébe járni annak, sőt néha hizelegni is a gyöngeségeinek, mert ez üzleti érdek. A nemzeti *önismeret* még mindig nem igen akar egyéb lenni nálunk: *nemzeti önámításnál* . . .

Említed a «Családi Kör»-nek a női emancipációról szóló cikksorozatát. Ez a nőemancipáció, amennyiben az első számból kivehettem, nekem valóságos ellenlábasm. Én köznevelésünkben férfi és nő között a szellemi műveltség terén teljes egyenjogúsítást követelek; olyant, amely kellőképpen áthidalja azt a roppant úrt, mely most a két nem műveltsége között

tátong. Ezt az egyenjogusítást nem a nőiesség rovására, hanem éppen *őérette* kívánom; épp annak az eszményi kifejlesztését akarom általa megközelíteni. Az én «nőemancipációm» egészen más valami, mint amit a mai nőapostolok alatta érteni szeretnek. Az enyém tulajdonképpen nem egyéb, mint a nőnevelés kiemelése a régi állapotok silány sablonjaiból. Azt akarnám, hogy nőnevelési rendszerünk vegye tekintetbe:

1. A nőben az *embert*, tehát az általános emberi jelleget. Nyujtson ennél fogva ép oly általános emberi műveltséget a nőknek is, aminőt körülbelül a fiúknak nyujtunk a középiskoláink által. Itt akarom elsősorban az *egyenjogusítást* a nők számára érvényesíteni.

2. Vegye tekintetbe a nőben a *nőt*, vagyis a nemi jellegzetességet. Tehát nevelje, képezze benne a valódi, a nemes nőiességet; azt amit a régi görög kulturában «*női sophrosyne*» alatt értettek. Ebből kiágazásul — tekintettel a mai kor kívánalmaira — odasorolnám a nők *önálló* megélhetésére szolgáló képesítésüket is. Életpályákat kell nyujtani azon nők számára, kik a családi életből, bárminő okoknál fogva, kiszorulnak.

3. Vegye tekintetbe a nőben az *asszonyt*, a hitvest. Előkészíteni a nőt a házasságra. A Theanokká-nevelés.

4. Vegye tekintetbe a nőben az *anyát*. Adja meg neki gyermekei észszerű, — és a pedagógiai kívánalmaknak is megfelelő — felnevelésének a képességét.

De elvégre is igyekezzék odahatni ez a nevelés, hogy a nőt vezesse vissza megint a családi életbe, mint az ő valódi életelemébe. A mai divatos nőemancipáció is műveltséget penget; de nem a megingatott családi élet benső összetartásának a helyreállítására, hanem, hogy állást szerezzen a nőnek a családon *kívül*. Tehát ez egészen *kifelé* tör a családi élet centrumából. Nem egyéb ez: az anomália és a boldogtalanság rendszeresítésénél! Ők nagy túzzal követelik, hogy csináljunk a nőből doktort, hivatalnokot, ügyvédet, tanárt, tudóst, író, telegrafust, stb., stb., stb., szóval hadd legyen neki is valami professziója, mint a férfinak. Legyen keresőképes ő is, az Istenadta! Fő- és mindenek felett álló dolog a pénzkeresés, a «*business*». Látszik, hogy Amerikából jött. Emancipáció a nőiesség alól. Tes-

sék kérem — sans gêne — tótágast állni, mert így sokkal biztosabb állása lesz a földön. A családi élet nem egyéb elavult copfos előítéletnél! Hadd éljen mindenki a maga konyháján! Rendezzük be párisi módra az életünket! Éljen a szabadság — a szerelemben! Le kell rombolni a vallásnak és más egyéb otromba hagyományoknak az ezen szabadság elébe állított akadályait! Boldog élet, melyben lerázhatjuk magunkról a házasság, a családalapítás, s a családfenntartás nyomasztó igáját! Ehelyett az egész férfinem fog egybekelni az egész nőnemmel! Ily dicső független szabad étellel nem fog bírni Istennek semmiféle teremtménye sem . . .

Nini! Szinte belehevültem. Ezt a tüzet jó lesz eltennem tartalékba, mert később hasznát vehetem. Különb en ezt is csak leveled gyújtotta fel bennem. Írj, kérlek mentől gyakrabban és mentől hosszabb leveleket. Ha a C.* már megtisztelt azzal, hogy kinevezett a *Szépnem írójává*-vá, úgy csak tégedet teszek felelőssé azért, ha már rövid időn belül a szépnem írójából a «szép» végképpen eltűnik, és csak a «nem» író marad meg belőle stb. stb.»

Közvetetlen előidézője az alább következő elmékedéseknek — miként ezt már a könyv bevezetésében is érintém — Wielandnak itt közölt értekezése volt ugyan, de hatással voltak a megírásban az azon időben kezembe került egyes rokontárgyu olvasmányaim is. Így: *Gyulai Pálnak* és *Salamon Ferencnek* a nőkérdést, különösen a nők irodalmi szereplését érintő értekezései; a német pedag. írók közül főleg Diesterwegnek a leányok nevelésére vonatkozó iratai. Abban az időben nekünk — t. i. a «C»-hez tartozó szorosabb baráti körnek — főleg Diesterweg volt a kedvenc pedagógusunk. Lehet, hogy az akkori vaskalapos, porosz pedag. iránnyal szemben elfoglalt szabadelvű, s néha merészen agresszív irodalmi szereplésével is (L. ezt az általa szerkesztett «Rheinische Blätter» című folyóiratában) gyakorolt reánk oly nagy hatást. Ha itt következő elmékedéseim során a «Nőkérdés» egyes részleteiben talán némi igaztalan, és ma már tarthatatlanoknak mondható nézetek fordulnak elő: ezek leginkább a Diesterweg rovására volnának írandók. A német pedagógusok közül még *Schleiermacher*

* L. a «Függelék» 8. sz. a.

és *Jean Paul* egyes rokon tárgyú iratai voltak hatással rám. A francia írók közül leginkább Rousseau és Fenélon (*Sur l'éducation des filles*) idevágó munkái. Nagy hatást tett rám ugyanakkor egy — úgy hiszem — franciából fordított következő című könyv is: *Die Zivilisation des Menschengeschlechtes durch die Frauen* L' Aimé—Martintól. Munkám első kéziratában több helyen fordultak elő idézetek e könyvből. Sajnos, hogy az könyvtáramból eltűnván, még eddig antiquariusok útján sem tudtam ráakadni s emiatt nem vagyok bizonyos affelől sem, hogy címét — emlékezetből — most helyesen idéztem-e.

Ez a könyv pedig leginkább a címével ragadott meg. Ime, gondolám, hisz ez a könyv azzal, amit a címével mond, az én munkámnak éppen az alapgondolatát fejezte ki. Ez az alapeszme tulajdonképen Pythagorásra vezethető vissza s így nekem — ha őt megtagadva, a *Theano* címmel beérni nem akartam volna — tervbe vett munkámat — hogy címében egyszersmind annak az alapgondolata is ki legyen fejezve — inkább így lehet vala címeznem: *A nők az emberi társadalom ethikai regenerálásának a szolgálatában.*

Ez eszmének a részletesebb kifejtéséül a következő tételket állítottam volna fel:

— Nőnevelési rendszerünket úgy kell átalakítanunk az egész vonalon, hogy ennek az eszmének szolgálhasson a megvalósítására.

— Nőnevelésünk ethikai végcélja — a Pythagoras bölcsészeti irányának megfelelően — a női *eüsebeia* és *sophrosyne* kifejlesztése legyen.

— Ennek az egész nőnevelési rendszernek oda kell irányozva lennie, hogy regenerálja, reconstruálja a családi életet az emberi társadalom minden fokozatán keresztül.

— A családi élet ezen újjászületésének és megbonthatlan erős koheziójának segítségével a nő tudjon az egész emberi társadalom ethikai regenerálásának eszközlője lenni.

Az ezen munkálat jelentebb közölt két fejezete megírásának ideje az 1915—, az ezután következőké — egészen a Magyar Theanoig — az 1865. év.

III. Elmékedések és eszmetöredékek.

(1864--5.)

A «Pythagorasi Nők», úgy amint őket részint a Wieland, részint a saját maguk iratai alapján megismernünk lehetett, a nőiességnek éppen azon sarkalatos erényeit tüntetik fel, melyek előttünk, jelenkorbeliek előtt, a saját abszolút becsükön kívül főleg a ritkaságuk által válnak igen nagy értékűekké.

Ezen erényeknek megtestesült nőalakjai, abban a korban, amelyben a kereszténységnek éppen a nőket illető magasztos erkölcsstanai még az idők mélyében rejtőztek; míg ellenben az ő koruk valláselvi és társadalmi szokásai a nők erkölcsi egyenjogusítása szempontjából rájuk nézve kedvezőknek éppen nem valának mondhatók: úgy hiszem teljes mértékben megérdemlik a bámulatunkat, valamint azt is, hogy a mai női nemzedék elé követendő példakul állítsanak.

A Pythagorasi nők újabb hathatós tanubizonyosságul szolgálnak arra nézve, hogy az erkölcsi világban vannak elvek, melyek érvényben fognak maradni mindaddig, míg csak az emberiség elenyészni nem fog. E sarkigazságok érvényesülését látjuk az emberiség történelmének minden előttünk ismeretes korszakain keresztül. Az emberiség el-eltávolodik tőlük; sőt úgy látszik, mintha el akarná hitetni néha önmagával, hogy nincs is rászorulva, és teljesen túlteheti magát rajtuk. A fékevesztett emberi indulatok és szenvedélyek néha fölláznak ellenük és mind távolabb, meg távolabb ragadják tőlük az emberi társadalmakat; de ezek mégis mindig csak ugyanazon megtagadott, lábbal tiport sarkigazságok vezérfényénél tudnak kivergődni szenvedéseik, nyomoruságaik süppedékéből.

A Pythagorasi Nők erkölcsi élete felől ránk maradt — bár igen hiányos — ismertetések több ilyen nagy erkölcsi igazság elvonását teszik lehetővé. Meg fogom kísérteni ezek közül néhányat itten feltüntetni.

1. A társadalom erkölcsi életének reformálása csak a nők által eszközölhető. Ebben övök a vezérszerep (l. Pythagoras és Theano együttes szereplését Crotonban).

2. A családi élet boldogságának főtenyezője a nő: a családjánya.

3. A családi életben a harmóniát a nőnek néha nagy önmegtagadással járó áldozatok árán is fenn kell tartania. (l. Theano levelét Nikostratához).

4. A nők nevelésében a női «sophrosyne» kifejlesztésére kell törekedni. (L. Phintys iratát a női sophrosyneről.)

5. A nő legszebb ékessége: erkölcsének feddhetetlen tisztaságában áll. (L. ugyanott.)

6. A nő — mint anya — a gyermekei nevelésének legfőbb tényezője és legtermészetesebb eszközlője. (L. Theano levelét Eübulához.)

7. A nőt a nevelés által rendszeresen kell arra alkalmassá tenni, hogy gyermekeit nemcsak élő példája által és szeretetének melegével, hanem a higiéné és a pedagógia elveivel is megegyezően tudja felnevelni.

8. A nő erkölcsi műveltségének a betetőzését, a koronáját alkossa az a mély vallásosság, mely ment minden beteges rajongástól és babonás bigottériától. (Theano könyve az *Eüsebia*-ról.)

9. A nő szerető gondozásának melegét terjessze ki a családjához tartozó cselédszemélyzetre is. (L. Theano levelét Kallistóhoz.)

10. A nő ruházkozásában kerülve a feltűnési vágyat és a divat hóbortos szélsőségeit, a nemes egyszerűséget a jó ízléssel és æsthetikai érzékének sugalmaival egyesítse. (L. Melissa levelét Klearetehez.)

11. A nő tudjon oly általános emberi műveltségre tenni szert, hogy férjének ebben a tekintetben is vele egyenrangú és képességű élettársa lehessen.

12. Ez a női műveltség pedig ne legyen felületes és ne álljon csak szemfényvesztésre szolgáló külső mázban, hanem

tudjon komolyan tartalmaz lenni, mely a kedély kiművelésén kívül kiváló figyelemmel legyen: az *értelem*, a *logikus gondolkodás* kiképzésére is úgy, hogy a nő — a férjtelenség állapotában is — a maga és családja élet-hajójának okos kormányosa tudjon lenni.

*

Nem merném állítani, hogy mindaz, amit a fenti 12 pontban előadtam, egyenesen benne is foglaltatik Wielandnak a Pythagorasi Nőkről szóló cikkében. A nagyobb rész benne van közvetlen értelemben is, úgy hogy ezeknél a ráutalásokat is megtehettem. A többinél pedig a t. Olvasók ítéletére bízom annak az elbírálását, hogy: nem annak a szelleméből elvont egyenes következtetések-e azok? Én csak a torso kiegészítésére vállalkoztam úgy, amint azt Wieland is contemplálta, művének bevezető soraiban.

És most, midőn több mint félszáz év telt el Wieland itt ismertetett művének már a megírása óta is (Wieland 1813-ban halt meg, én pedig e sorokat 1865-ben írom), úgy hogy e kedves, igazán ógörög-attikai szellemű öreg úrnak, valamint általa oly nagy kegyelettel említett hitvesének élet-pályájuk bevégzésétől már teljes száz év választ el bennünket: nem nagyon természetes-e, ha előtolakodik bennünk is ezen korok összehasonlításának a vágya; nevezetesen az, hogy — miként azt Wieland tette — kísértenők meg mi is a Pythagorasi Nők által képviselt erkölcsi álláspontok összehasonlítását a mai nővilágunk ugyanebbeli álláspontjaival; avvagy, ha úgy tetszik, akárcsak a Wieland koráival.

Erre nézve vegyük mindenekelőtt tekintetbe azt, hogy, vajjon, ha Wieland — kiről még ellenségei sem mondhatják, hogy igen szigorú moralista, vagy éppen holmi sűrűvérű világyűlölő lett volna — a saját kora társadalmi s erkölcsi viszonyait egy, a pythagorasi elvekkal ellenlábás végletnek a legszélsőbb pereméig látta eljutottaknak, honnan a világnak okvetlenül vissza kell térnie, ha csak szándékosan a végromlásba rohanni nem akar: hogyan vélekedjünk mi a magunk jelenlegi állapotáról, s hogyan jelölhessük meg helyzetünket a Pythagoras, vagy bár csak a Wieland kora-

beliekéhez viszonyítva? Vajjon: ha a Pythagorasi Nők íróját a mai világ ismeretére irányuló kíváncsisága túlvilági hazájából köztünk megjelenni kényszerítené, s tőlünk — a jelenkor nemzedékétől — azt találná kérdezni: «Nos! megtértetek-e már valahára a régi jó erkölcsök felé; okultatok-e valamit a történet intő példáiból? Avagy most is csak ott álltok, ahol benneteket elhagytalak vala, sőt a veszedelmes úton talán tovább is haladtatok?»

Felelni e kérdésre, és pedig az igazságnak leplezetlen szavaival: bizony nem volna valami könnyű feladat. Erre leginkább a Lesage «Sánta Ördög»-e vállalkozhatnék, ki betekintene — látatlanul — minden családi fészekbe, elkezdve a legfényesebb palotáktól, le a legkisebb kunyhóig, s így szerzett közvetlen szemléletei alapján tájékoztatna minket a családi élet benső mivolta felől. Továbbá: ha betekintene kissé a mi nevelő- és tanintézeteinknek nem annyira a díszes vizsgálati termeibe, mint inkább a mindennapi működésük műhelyeibe, s az ott szerzett tapasztalatai és ismeretei felől számolna be nekünk.

Részemről az említett Lesage szikrázó szellemességével versenyre kelni nem tudván és nem is erőlködván, egyszerűen kivonulok a Pythagorasi Nők boudoir-jából és megkísértem a szemlét a magam szerény tapasztalatai és ismeretei alapján.

1.

A Pythag. Nők erkölcsi életében is előállt és vezetett az «Eüsebía», és ezt minthogy keresztény vallás-erkölcsi fel fogásunk is úgy kívánja: kezdjük tehát mi mindjárt a *vallásossággal* és vizsgáljuk azt, hogy tulajdonképpen mit kelljen manapság nőink vallásossága felől tartanunk.

Ha a pythagorasi nők oly nagy súlyt fektettek rá: azt hiszem, elég oka volna erre a korunkbeli nőnek is. És legkivált épen a keresztény nőnek. Ez utóbbinak legalább azt az egyet nem kellene feledni soha, hogy a nőt ez a vallás szabadította fel addigi, annyira lealázó alantas helyzetéből; hogy ez vezette őt az emberi jogok csonkítatlan birtokába, míg rajta kívül nemének annyi milliói —

gyalázatára az emberiségnek — még máig is inkább rab-szolgai és majdnem állati szerepkörre vannak kárhoz-tatva. És ne feledjék a nők, s főleg a keresztény nők, azt se, hogy nemüknek mainapság is valódi missiója van a vallásos élet megalapozásában, terjesztésében és javításában. Ugyanis: a vallástalanság sehol sem visszataszítóbb, mint épen a nőknél. A férfi, mialatt a kenyeret keresi, addig kocódik a világgal; akarva, nem akarva addig kénytelen érintkezni a földdel, míg sokszor észrevétlenül és talán akarata ellenére is rárakódik a föld pora és szennye. A nő élethivatása a családban van megadva: életeleme a szeretet; a vallás pedig szintén nem egyéb, mint a legtisztább, a legeszményibb szeretet. A valódi művelt keresztény nő ép úgy ügyel arra, hogy férjének lelkére rá ne rakódjék a vallástalanság szennye, mint ahogy nem tűri a szennyet annak a fehérneműjén, avagy ruháján.

És most vizsgáljuk a nők vallásosságának kérdését kissé még közelebről. A látszat és siker mai világában, melyben, mint valamely óriás tűzhányó lávája, hömpölyög és ragad magával mindent az anyagiasság: hol keressük a valódi vallásosság liliumvirágait? Talán a nőknél? Igen, ha megelégszünk a külsőségekkel is. Mert például, legalább a templomi látogatások száma ellen alig lehetne kifogás; ámde ha képesek volnánk belenézni a szívek belsejébe, hányban fog-nók feltalálhatni a templombajárás valódi benső moti-vumait? A falusi templomok egyszerű népénél talán még igen; de, kivált a jobbmódú városi népnél, már vajmi ritkán. Hisz nagyvárosaink látogatottabb templomai, kivált na-gyobb ünnepek alkalmával, majdnem hasonlítanak egy vigadóbeli összejövetelhez, avagy hangverseny-teremhez, hol némi korlátok között (s az akadályok csak emelik az érde-kességet) igen kellemesen lehet szórakozni s esetleg kacér-kodni is. Vagy a korosabb asszonyságok buzgólkodásaiban keressük a vallásosságot? Mit adjunk az olyan vallásos-ságra, mely, miként az elkésett bölcsességfogak, csak az 50 és 60 évek között jelentkezik, szerény kárpótlásul az eltűnt világi élvezetekért. Különböznék is: nagy részüknek a vallásgyakorlatai nem sokat különböznek azoktól, amelye-ket Indiában az imádkozó-gépekkel szokás elvégeztetni.

A valódi vallásos áhítat — úgy hiszem — ma leginkább csak a hosszas és nagy szenvedések tüzeiben meg-nemesített női lelkek mélyén található fel.

A baj okát hol és miben keressük ?

Hisz lehetne erre felhozni sok mindent. Például: a kor-szellemet, a szülők példáját, az olyan olvasmányokat, melyek gúnyt űznek a vallásból és vallásosságból stb. Én azonban — bár sehogy sem kicsinyelve az itt felsorolt érvek jelentősségét — a föltett kérdésre leginkább mégis csak ezt a felele-tet adnám, hogy:

elsősorban is az iskolában, a nevelésben.

A mi iskoláinkban van ugyan vallásoktatás, de nincs *vallásosságra való nevelés*. A mi vallásoktatásunk beéri azzal, hogy bemagoltasson egy csomó dogmát: a kis —, közép —, és nagy katekizmusokat. A hitoktatók rákényszerítik — szigorú iskolarendőri felügyelet alatt — az ifjúságot a kötelezett templombajjárásra, vallásgyakorlatokra; a többnyire vég-telenül száraz és unalmas exhortatiók és predikációk hallga-tására stb., stb., de — nem képesek fölemelkedni annak a be-látására, hogy: a *vallásosság lényegileg csak az összes nevelési és oktatási tényezők és behatások harmonikus együttműködésé-nek lehet az eredménye*. Erről és ezek után nincs több mondanivalóm.

2.

Megkísérlem kiterjeszteni most az ó-görög nőalakjainkkal való párhuzamba-állításaimat a mi mostani nőink *erkölcsi életének* más tájékaira is.

Fölötte nehéz probléma ez nekem már kisvárosi látóköröm-nek szűkvolta miatt is, melynélfogva ki leszek téve annak a veszélynek, hogy könnyen az üres moralizálás süppedékeire tévedhetek.

Én erre nézve csak egyes oly jelenségek figyelembe-vételére akarok szorítkozni, melyek annyira általánosak, hogy azok fölől lehetetlen nem venni tudomást még a magaméhoz hasonló földrajzi, társadalmi és kulturális elszigeteltség-ben levőknek is, és amelyekben lehetetlen fel nem ismernünk

erkölcsi közállapotaink symptomatikus jellegét. E jelenségek többnyire olyan természetűek, hogy figyelmes számbavételük által — miként a számtanban az egyenleteknél az ismert adatokból az ismeretlenekre — meglehetősen biztossággal következtethetünk női társadalmunk egész erkölcsi életére. Ilyeneknek találom például az általános *divatkórságot*, mint az anyagi, sőt sokszor az erkölcsi romlás egyik leggyakoribb eszközlőjét; a háztartásaik gondos, takarékos vezetésének elhanyagolását a többnyire sekélyes, sőt sokszor erkölcsi szempontból is kifogás alá eshető mulatságok, szórakozások miatt; a szépirodalom és művészet köréből is a léha, értéktelen, néha sikamlós szellemi alkotások iránt való nagy előszeretetet; a családi élet mesgyéin belül a korlátlanságra törekvő uralomvágyat, önfejűséget, indulatoskodást, pörlekedési viszketeget; az olyan ideges női szeszélyeskedéseket, melyek néha a család minden egyes tagjára kiterjedő annyi vizzálynak, avagy kedélyi lehangoltságnak, sőt néha szenvedéseknek az okozói stb., stb. Hányan nem kénytelenek ezekkel a szenvedéseikkel vagy életunottságukkal szemben az idegölő narkotikumokban, ú. m. az ivásban, vagy a kártyában, rossz hírű nők társaságában stb. keresni menedéket? Hány jobb sorsra érdemes gyermek vezethetné vissza a maga szerencsétlenségének valódi okát saját szülőinek erre a feldúlt családi életére?

«Mily elfogúlt egyoldalú nézetek», fogják mondani sokan! Egy hosszú bűnlajstromot állítani össze a nők hibáiról, gyöngeségeiről; mintha nem lehetne kétszer olyan hosszút állítani össze a férfiakéről is; és nem venni figyelembe az érem másik oldalát: a nők jó, szép és életboldogító tulajdonságait is. Egyáltalában nem nagyon meddő dolog ez az egész összehasonlítás!? Avagy nem voltak-e az ó-görög nőknél, például a Pythagoras köréhez tartozóknál is, a fényoldalak mellett árnyoldalak? A Theanok mellett — és valószínűleg elég szép számmal — a Xantipék is? Nem oktalan-ság-e tehát csak a mi korunkat tenni felelőssé mindezekért és egy olyan erkölcsi világállapot Eldorádója után sóhajtoznak, amelyeket megvalósítani az emberiség előttünk ismeretes korszakának egyikében sem volt soha lehetséges?

Ám ezekkel a kétségtelen nagy igazságokkal a fölvetett

kérdést magunktól végleg elutasítanunk még sem lehetséges. Azt hiszem, hogy itt a megítélésnél a döntő momentum a bajok nagyságának és kiterjedettségének az *arányaiban* volna keresendő. Mert miért ne lehetne kiterjeszteni a statisztikai följegyzéseket az *erkölcsi kórságokra* is, miként azt a fizikaiakra nézve teszik? Hetenkint egy-két tifusz-eset, egy 30—40 ezer lakosból álló városban, még oly rendes viszony, mely nem ad közegészségi szempontból nagyobb aggodalmakra okot. De ha rövid időn belül százával fordulnak elő ugyanott a hasonló esetek: ez már veszélyes járvány jellegével bír, mely közigazgatási erélyes intézkedéseket igényel. Alkalmazzuk most ezt fölvelt tárgyunkra és vegyük először is vizsgálat alá például azt — amit statisztika nélkül is eléggé tudunk — hogy: a mi — nem is olyan régi — ú. n. patriarchalis világunkban a családi-élet miért volt annyira különb, összetartóbb a mostaninál? De maradjunk most csak a statisztikánál! Tagadható-e az, hogy: a családalapításra való törekvés, újabban, nálunk aggasztó visszaesésről tanuskodik. Úgy tetszik, mintha az emberek nagyobb részénél igen meg volna ingatva az abban való hit, hogy a családi életben feltalálhassák magánéletük végcélját, boldogságát. És vajjon nem ennek tulajdonítandó-e az is, miszerint a házasságok kötésénél annyira döntő motivumot képez mostanában a *hozomány* kérdése. Hisz ez az egész életkérdés már-már az üzletkötések színvonaláig kezd alásülyedni. De — statisztikával vagy anélkül — kétségtelen az az egy, hogy: mai társadalmunkban a családi élet hanyatlóban van, minélfogva ajánlatos volna talán foglalkoznunk elvégre azzal a kérdéssel is:

Hol keressük mind e bajok okát?

Igensok mindenben. Az bizonyos. Vaskos könyveket lehetne írni róla. Én a baj okát az itt felhozható sok mindenféle motivum közül főleg egyre — s valószínűleg nem a legjelentéktelenebbre — vagyok hajlandó visszavezetni, u. m.: *nőnevelésünknek mai igen hiányos, igen elhanyagolt állapotára és ferde irányára.*

A mai női társadalom legáltalánosabb erkölcsi fogyatkozásai sorában említettem volt már fentebb is a *fényűzési* vágyat és a *divatkórságot*. Kénytelen vagyok erre — a különben már nagyon eleséptelt — témára újból visszatérni.

A t. olvasó most körülbelül ezt fogja gondolni: Ime az erkölcsi prédikációk kedvence vesszőparipája! Ime, egy Ábrahám a Santa Clara-t redivivus stb! Könnyű elménc kedni annak, akit nem éget a nők fényűzési és divatkórsága. Pedig nó lám, engemet — e sorok íróját — tisztán csak *ethikai* szempontból éget ez, s mégsem tudom megállani, hogy a tollamra ne vegyem. Ártatlan dolog különben az egész. Mert ezekkel az elmélkedésekkel (többesszámot használok, mivelhogy bizonyára lesznek elegenden, kik velem ebben a kérdésben egyetértenek) nem fogjuk megbuktatni a Váczi-utca egyetlen divat- vagy galantéria-kereskedését sem.

A fényűzési és divatkórságot itt főleg két szempontból tartom tekintetbe veendőnek. Először is a család anyagi helyzete, jólléte és jövője szempontjából; másodsor tisztán és kizárólag csak az *erkölcsi* oldaláról. Elég súlyos a rőmlás és károsodás mind a két irányban. Ez a kórság bizonyára nagyon belerágta magát a társadalom minden izületébe; de a hatás — a társadalmi osztályok különböző fokozataihoz képest — különböző jelenségekben mutatkozik. A közös vonás mindenikben csak az, hogy itt is, ott is az erkölcsi élet kóros állapotának a symptomája. Elsősorban az anyagi jóllét és existentia szempontjából kellene ezt komoly megfontolás tárgyává tenni minden családapának. Nem kellene megengedniök, hogy *elsőendű* létérdekek áldoztassanak fel a női hiúság, a fényűzés és divat oltárain. Hány szerény évi keresettel bíró polgári család megy tönkre csupán azért, mert az apák nem tudnak ellentállni a család nő-tagjai ebbeli ostromainak! A kisvárosok lakói e tekintetben legfőnnebb csak az *izlés*, de nem az anyagi áldozatok arányai tekintetében maradnak a nagy- és fővárosok lakói mögött. A nagy geográfiai központokban még érthető valamennyire az ezen öltözködési vágyban nyilvánuló úrhatnámság. Ott inkább

megvannak a nagy társadalmi különbözőségek; s minthogy mindenki egy-két fokkal magasabb állásúnak szeretne tartatni, mint ahová tartozik: tehát majmolja a felsőbb rangúakat a külsőségeikben. Ismeretes a fővárosi két iparosuhancról szóló anekdota, mely szerint azok vasárnap a Városligetbe kivonulva, elhatározzák egymásközt, hogy: csináljanak egy jó napot maguknak és hívják egymást nagyságos úrnak! Pedig ennek megvan legalább az a jó oldala, hogy őszinte, és hogy nem kerül semmibe. Ilyen a nagyváros.

De hát mit mondjunk a periferiák azon kis helyiségeiről, hol mondhatni nincsenek is nagyobb osztálykülönbségek! Bizony itt sincs másképp! Elvégre az embereknek ez a kapaszkodási mániája nem szorítható geográfiai határok közé és itt az talán még kirívóbb és — nevetésesebb alakot ölt. Ismerek egy kis városkát, melyben a nőket — nem is olyan régen — valóságos *bunda-örjögés* szállta volt meg. A legdrágább prémezetű bundák oly vevőkre akadtak, kiknél a bunda ára a család-apa egész évi keresetének hihetetlenül nagy részét nyelte el. A fenti anekdota városligeti suhancainak megvannak a kisvárosokban a női pendantjai: ezek azt teszik, hogy felöltöznek ünnep- és vasárnapon a legszebb, azaz legrikítóbb színű ruháikba; felrakják magukra valamennyi talmi-aranyból és csehgyémántból álló ékszereiket s így végigsétálván az utcákon, azzal a büszke és boldogító tudattal vannak eltelve, hogy ime ők most már nem különböznek semmiben X . . . grófnak, a főispánnak, vagy legalább is a polgármesternek a leányaitól. És ha vannak ezek sorában olyanok is, kik a fent sorolt előkelőségekhez való hasonlóságukat még egy kevés zongoracsilingelés avagy francia-galagyolás segítségével is igazolhatni vélik: úgy ezt a boldogító önámításukat még biztosabb alapon állónak fogják tartani. Ezért van az, hogy mai nap a zongora- és francia nyelvtanulás képezi mindenhol a leánynevelés netovábbját, amiről még a legszerényebb állású és vagyoni viszonyok közt élő polgárok sem szeretnek egykönnyen lemondani. Mindezek a család békéjének, boldogságának megrontására szolgáló hibák és ostobaságok legtöbbször csak az anyákra vezethetők

vissza. Így lesz a nő, kinek hivatása lenne, hogy a szeretet, a lemondás, az önfeláldozás erényei által a családi boldogság őrangyala legyen: a hiúság és nagyravágyás, a szeretetlenség, az önzés rossz szellemévé, ki képes feláldozni a maga önző vágyainak a férje és gyermekei boldogságát; és így lesz ő maga is hozzátartozóival együtt mindig lejjebb sülyedve: az inség, a nyomor áldozata és e pokoli létra legalsó fokán, az erkölcsi züllés martaléka.

«Eh hisz így volt ez mindig! — Vanitatum, vanitas!» mondanák erre az egyházi és világi bölcseségek letéteményesei. Igen gyarló és kényelmes módja ez a kérdés elintézésének; sokkal többet érne jó urak, ha inkább azt *kiáltánátok*, a ti erkölcsi álláspontotok messzire kimagasló tornyáról: *A nőnevelést! a nőnevelést kell reformálni a társadalom minden fokozatán keresztül!*

4.

Az emberek erkölcsi és szellemi életének megítélésénél nem új, de nem is rossz axióma: ha ismerni akarod őket, úgy mindenekelőtt vizsgálj meg, hogy mi képezi a *kedvenc olvasmányaikat!* Meg fogom kísérteni tehát én is ezt az utat.

A nők egy igen nagy része a sokféle sürgős házi teendőkre való hivatkozással — tényleg azonban az illetők szánandó lelki szegénységénél fogva, — mondhatni vagy éppen semmit, vagy csak olyasmit szeret olvasni, ami a szellemi táplálék elnevezésre egyáltalában nem érdemes. Ezekkel a — nem éppen evangéliumi értelemben veendő — lelki szegényekkel szemben csak a sajnálkozásnak lehet helye. Mert, ha teljes elismerésünkkel adózunk is nekik azért, hogy látszólag csak a családnak akarják szentelni egész életüket: éppen a családban határozódó élethivatásuk jobb betölthetése szempontjából kellene arra törekedniök, hogy az irodalom gazdag tárházából a nekik leginkább megfelelő szellemi táplálékot hasznukra fordítani igyekezzenek.

A nők egy másik csoportjához számítom azokat, akik olvasni szeretnek ugyan, sőt nagyon is sokat olvasnak, de akiknek rendes olvasmányai többnyire mind ahhoz az irodalmi fajtához tartoznak, mely őket a családi-életnek pythagorási érte-

lemben vett nemes kultuszától lassanként mindinkább elidegeníti s abból végleg kiragadja. Ezekkel szemben csakugyan boldogoknak kell mondanunk a nőknek éppen semmit sem olvasó lelki szegényeit. Mindkét nemű olvasóim iránt való tisztelettem és kíméletem arra kötelez, hogy ne terjeszkedjem ki itt azon, többnyire könnyű és ledér olvasmányoknak erkölcskritikai ismertetésére, melyeket a mai — leginkább francia — regény- és vígjáték-irodalom oly kifogyhatatlan bőséggel szállít néink olvasóasztalaira. Illetlenség volna ugyanis feltételeznem róluk, hogy jól ne ismernék a szépirodalomnak ezen oly buja tenyészettel bíró virányait. Elég legyen tehát csak egyszerűen felvetnem a kérdést: a lélek egészségének nem a megrontására vezet-e az, ha a nő kizárólag-, vagy ha csak túlnyomóan is, mind csak az ilyen fajta szellemi táplálékokat éhezi és fogyasztja?

A mi felszínes, és főleg egyházi moralistáink szeretnek rá-támadni ezért a szépirodalomra: «Ez, és csak ez az igazi erkölcsrontó!» Pedig lám, nem is olyan könnyű eldönteni azt a kérdést, hogy tulajdonképen melyiknek van több oka panaszt emelni a másik ellen: a nőnem géniuszának-e az irodalomra, hogy oly dúsan termeli az erkölcsiség mérges növényeit; vagy az irodalom műzsáinak a kor ama romlott erkölcsi izlésére, mely a bürköt, csalánt, bolondítót stb. veszi ápolása alá, míg az esztetikai és erkölcsi szépnek rózsáit és liliomait pusztulni hagyja! Az irodalomnak csak annyit lehetne méltán a szemére hányni, hogy: kissé túlságosan is üzérkedő és hogy miért változtatja a szellemi világ berkeit éppen annyira lármás, mint piszkos vásárcsarnokokká. Az irodalom viszont azzal a kifogással védekezik, hogy: neki az anyagi pártolás az egyik ütőere, s tehát a feltétlen kárhoztatás csak akkor szállhatna a fejére, ha az anyagiaktól való függetlensége mindenképpen biztosítva lehetne. Hát az irodalom terjesztésének a közegei — a könyvkereskedők — miért legyenek elzárva attól a kis haszontól, melyet nekik a Feydeau-, és Montepin-féle szellemi csalánok, bürkök, bolondítók dúsz fogyasztása biztosít? Hogy mérgek? Hát nem mérge-e a pálinka, sőt a dohány is? Miért nem korlátozzák ezeknek a fogyasztását is? Az esztetikai és morális szempontból megfelelőbb szellemi táplálékokra vágyódó olvasó-

közönség — úgy látszik — olyanforma viszonyban áll az irodalommal, mint a színházközönség a színészekkel. Kölesőnösen és szörnyen biztatják ezek egymást ilyen nógatásokkal: Haladj színész! Pártolj közönség! Ekközben a színészet, hogy csődbe ne jusson, halad a maga régi, jól kitaposott útjain, és leleményes üzéri fogásokkal megteremti s működésbe hozza a legvaskosabb ocsmányságokat termelő francia vígjátékgyárakat, melyek, — amint mondják, — egyedül képesek a színészetet visszarántani a bukás széléről. Ugyanígy áll a művelt irodalompartoló olvasóközönség is az irodalom termelőivel, az írókkal szemben. Ugyanegy az eredmény is.

A kritikától se igen várjuk tehát az állapotok javulását. Kritika kettő van. Egyik a tisztán tárgyilagos, a művészet-eszthetikai. Természetes, hogy ez volna az egyedül jogosult; a másik az, amely inkább az üzleti mint a művészeti érdekeket szolgálva azon van, hogy lehetőségig megalkugyék az olvasóközönség izlésével. Hogy e kettő közül melyik dicsekedhetik nagyobb anyagi sikerekkel: erről szóljanak a könyvvarusok számadási könyvei. A tudományosan tárgyilagos, és tisztán csak a művészet és eszhetika elveihez alkalmazkodó kritika a gyakorlati hasznát tekintve, szintén elmondhatná magáról: *«az én országom nem e világból való!»*

Mindezen bajok orvoslását is csak nőnevelésünk alapos reformjától lehetne remélnünk. *Be kell vezetni a nőt a szellemi és erkölcsi világ szépségeinek megértésébe és kedvelésébe, és akkor lesz művelt olvasóközönség és a szépirodalom egészséges fellendülése.*

5.

Ha már ennyire beleereszkedtem a nők irodalmi olvasmányainak kérdésébe, azt hiszem, helyénvaló lenne a nőknek — újabban oly sokat vitatott — irodalmi szerepléséről is elmondani saját igénytelen nézeteimet, előre kijelentvén, hogy ebben a kérdésben teljesen *Gyulai Pálnak* részint a *«Pesti Napló»*, részint az *Arany János «Koszorúja»* hasábjain kifejtett nézeteihez csatlakozom, úgyannyira, hogy: ha itt csupán egy *elvíleges* kijelentésről volna szó, úgy azzal ezt a tárgyat részemről már befejezettnek is tekinthetném.

Az írónöséget, mint életpályát, az újabbkori civilizációnak egyik vívmányául szokás tekinteni. Mert, amit az ókor e téren felmutathat, az egészen másnemű dolog és legalább abból a szempontból, amelyből ezt én itt tekintem, úgy hiszem felül áll minden kifogáson. Így például Sappho bizonyára legkisebb tudatával sem bírt annak, hogy ő író, s hogy őt az, amit írt, egykor halhatatlanná teendi. Nem is akart tehát az a bámultatás tárgya, a hírnévvel való kacérkodás lenni. Ha tehetségében állt volna a választás: talán összes verseit örömezt odadobta volna a feledés homályába, ha ezzel a boldog szerelemnek egy óráját, s talán a családi életnek annyira sóvárgott állapotát tudta volna megváltani. Ezek előrebecsátása után, nem tudom, vajjon vakmerőségemnek nem éppen a koronáját teszem-e fel akkor, midőn őszintén kimondom, hogy: én a mai nőknek az írói hírnévvel való — s hovatovább mind szélesebb körökre terjedő — kacérkodásaiban ismét csak egyik kórjelenségét vélem felismerni annak az irányzatnak, mely őket eredeti rendeltetésüktől — a családi élettől — való eltávolodásra csábítja. Mert hogyan legyen lehetséges, hogy a nő, ki hivatta volna a család *mikrikosmosának* uralkodónéja lenni; kinek e kisvilágban oly nagy kettős szerepkör — a nőé és az anyáé — van kijelölve: a szellemi élet *makrokosmosában* — az irodalomban — is tényező szerepet vállalhasson, anélkül, hogy saját rendeltetésének világában, a családi életben, nagy fennakadásnak, zavarnak s mondhatni fenekestől való felfordulásnak az okozója ne legyen?

Van egy nagyon ösmeretes mese a szájában sajtot tartó hollóról. A hiúság éneklésre csábítja, s kiejti szájából a sajtot. Én hajlandó volnék ezt a mesét az íróőkre alkalmazni — ami elismerem, nagy neveltlenség tőlem — azt mondván: hogy az a sajt, melyet ő, íróő mivoltukban, elejtenek, tulajdonképen nem más, mint a saját valódi életmissziójuk: a családi élet. Természetes, hogy ez mindnyájukra nem vonatkozhatik, és leginkább csak azokra áll, akiket inkább a feltűnési vágy, mint a valódi írói tehetség készítetett e pályára. Írói képesség tekintetében a két nem között fokozati különbséget akarni felállítani: képtelenség. Minőség tekintetében talán inkább. Például ki vonhatná kétségbe, hogy a női kedély

gazdagsága, finom gyöngédsége s általában mindaz, ami a tulajdonképeni nőiesség varázsához tartozik: oly téren kölcsönözhet nekik frői képességet, melyre a férfiak kevésbbé lehetnének alkalmasak. Sőt azt mondom, hogy mindazok, akik az író-tollat azon állítás erejénél fogva akarnák kiragadni a női kezeiből, hogy az nem nekikvaló foglalkozás, s hogy csak maradjanak inkább a főzőkanál mellett stb.: ez a férfiúi önhittség és elbizakodottság legbrutálisabb grombaságai egyikének volna minősíthető. Én csak azt az elvet akartam itt megvédelmezni, hogy: a női rendeltetés *természetes* szerepkörébe az irodalmi működés, mint *élethivatás*, csak bizonyos megszorításokkal volna beilleszthető. Meg vagyok ugyanis győződve arról, hogy ha a nőnevelés ügye hazánkban átmehetne mindazon szükséges reformokon, melyeket a közboldogság érdekében óhajtani oly nagy okunk van: az esetben az újjáalakítandó nőnemzedék bizonyosan csak nagyon szerény százalékokban fogná a nőírók contingensét szaporítani; jóllehet épen a nőnevelés ezen reformja által lenne elérhető az az üdvös eredmény, hogy a nők ismeretkincs, érzelmi fenség és tisztaság tekintetében százszorta közelebb hozatnának az irodalmi szereplés képességéhez, mint a hol neveltségük mai állapotában vannak, midőn a városi iskolák felsőbb osztályaiból kiszabadult leánynövendékek serege rettenetes orthographiával ostromolja — és sajnos meg is hódítja néha — a nekik kedveskedni akaró gavallérszerkesztők szépirodalmi lapjainak a hasábjait. Sőt bizonyára az irodalom is csak nyerne általa, ha a tehetségnélkülieknek az irodalom szentélyéből való kitessekelésével, ide csak a *valódi* hivatással bíróknak adatnék hely. És még akkor is, ha e kevésszámúak az irodalom sorompói előtt való megjelenésüket a hivatottság egészen csalhatatlan bizonyítékaival fogták volna igazolni: a gyönyör érzete közé, melyet esetleg nekem magasztos szellemi alkotásaik okoznának, önkénytelenül odavegyülne bizonyos neme az őszinte sajnálkozásnak . . . !

Sajnálkozás! Alig szalasztám ki e szót, és máris a nők irodalmi nagyszellemeinek egész seregét látom, mint a méltatlan bántalom bosszuló angyalait felzúdulni ellenem. E fényes támadó hadseregben ott vannak az első sorokban egy *Stäel* asszony, *Barret Browning Eliz*, *Sand György*, *Beecher-Stowe*, *Flygare Karlen*, *Miss Somerville*, *Hahn-Hahn Ida*, *Currer*

Bell és hogy saját nemzetünk se maradjon képviseletlenül...? * Tehát ennyi észláng, szépízlés, ismereti és érzelmi mélység, ennyi hivatottság és fényes tehetség számalomraméltó azért, hogy oly megbecsülhetetlen adományokkal gazdagították az emberiség közös szellemi kincstárát; hogy lelkük ragyogó égi tüzét nem hagyták csupán a családi élet szűk falai között ellobogni, hanem inkább az egész világot világították be vele? Óh tí, nagy női szellemek! Meghajlok áldozataitok nagysága előtt! Az én sajnálkozásom bennetek nem az *írónőt* illeti, hanem ettől egészen elkülönítve, csak a *nőt*. Ez készlet engemet — ezúttal csak a jelenlegi nőíróink díszes gárdájára gondolva — erre a felkiáltásra: Óh tí «szegény számfűzött angyalok!» Mert vagy értik és érzik Önök női hivatásukat a maga teljességében és csupán írói génuszuk (esetleg — engedelmmükkel legyen mondva — a nagyfokú dicsvágyuk) zsarnoksága kényszerítette Önöket arra, hogy a családi élet szerény és talán igen prózai köréből kitorve, a hírnév fényes pantheonjában keressenek maguknak legalább egy kis zugocskát. Vagy pedig valódi női hivatásuk öntudatára fölemelkedni, bámulatos szellemi tehetségük dacára sem voltak képesek, amennyiben az írónő Önökben nem túrt meg magamellét semminemű más élethivatást. Tehát mindkét esetben volna némi okom sajnálkozni Önökön, avvagy — ha csak az érzéketlen szemlélődés van megengedve nekem — bámulni azon, hogy olyan roppant áldozatok árán kelle kibérelniök a halhatatlanság templomában azt a — jóllehet fényes, de — szörnyen hideg és barátságtalan magánlakást. Mert ne akarják Önök elhítenni se másokkal, se önmagukkal, hogy a házinő, a hitves és anya hivatásköre mellett elérhetne még az írónő is. Az étvágy — miként a szállóige tartja — evés közben szokott megjönni.

* Nagyon szerettem volna, és illik is vala, fölvenni e sorozatba egyeseket a kiválóbb magyar írónők közül is; de, sajnos, erre akkori irodalmi ismereteim korlátoltságánál fogva, nem volt módomban, még a Toldi irodalomtörténetének segítségül-hívásával sem, a fényes külföldi írónő-nevekkel csak valamennyire is párhuzamba tehető magyar írónő-nevekre akadni. (Kérem egyúttal nem feledni, hogy 1865-ben írtam a fenti sorokat.) És kénytelen vagyok bevallani ebbeli tudatlanságomnak azt a folytonosságát, hogy ma (1915) sem igen tudnám, mely neveket lehet vala az az akkor oda tett? helyébe írnom.

Az írónői dicsőség nektárialából az első hörpintés a többi nek a szomját ébreszti fel, s ekközben mind jobban és jobban el fognak Önök hidegülni a családi élet prózájától. A nektár után már nem fog ízleni a szerény házikoszt; az aranyos író toll mellett nem férhet meg a varrótű; még kevésbbé a főzőkanál. Olyan igazság ez, melyet nem lehet egykönnyen kivetni a sarkából. Tehát: vagy a család, vagy az irodalom! De felköltözni a Parnassusra, hogy a múzsákkal társalogjanak és ugyanakkor megmaradni a szerény családi körben is, és teljesíteni ott a házínő és anya — néha annyira — prózai kötelességeit: oh ez valóban nemcsak a fizikai, hanem a pszichikai lehetetlenségek közé tartozik.* Jelenlegi zilált társadalmi viszonyaink között, igaz, hogy nagyon tekintélyes kezd lenni az olyan nők száma, kik önhibájukon kívül rendeltetésük színterére, a családi életben el sem juthatnak, s a kiket tehát senki és semmi sem gátolhatna abban, hogy a Parnassusra fel ne kapaszkodhassanak. Ez az érv sem egészen kifogástalan; mert ugyan melyik nő volna az, akinek már előre örökös hajadonságra kellene magát kárhoytatva éreznie? Kivált ha sikerült megszereznie a női hivatás teljesítéséhez megkivánt összes képességeket. Nem kell hinni, hogy a női erények tisztafényű gyémántjai olyan kelendőségnélküli cikkek volnának az emberi élet vásárpiacán. Mindezekre a nőírók azt fognak válaszolhatni, hogy: ők igenis készek föláldozni életüket

* Ezt a kissé egyoldalú s mindenestre némileg elfogultnak minősíthető nézetet ma már nem oszthatom. Akkor a Gyulai Pál által festett *«Árpádina»*-féle alakok (L. ezt *«Nők a tüköz előtt»* című művében) — melyekhez hasonlókat magam is ismertem néhányat az életben — lebegtek a szemeim előtt. Mindezek a Theano-féle nőalakokkal a legélesebb ellentétben, állván: a nőírókról való túlszigorú nézeteit, ennek a félszázaddal ezelőtt megírt munkámnak legalább is menthető fogják tenni. Igaz, hogy akkor nem is állhattak a szemeim előtt a magyar írónők sorában olyan alakok, mint például, hogy a mostaniak (1915) közül csak egyet említsék, az az ismert alakja közéletünknek, ki amellet, hogy egész életét a *«Magyar Nemzeti Nőnevelés»* ügyének szentelte, úgy is mint tanárnő, és úgy is mint írónő: egyszermind családi életében a férjével és gyermekeivel szemben lévő hitvesi és anyai kötelességeinek is egészen Theanoi szellemben tudott mindig eleget tenni. Tiszt. olvasóim — főleg a hazai nőképzés ügye iránt érdeklődő művelt nőolvasók — tudni fogják, ha nem mondom is, hogy ki az, akire e soraimmal rámutatni óhajtottam.

az emberiség javára, azon boldogító tudatban, hogy annak szellemi kincstárát fogják műveikkel gazdagíthatni. Viszonzás: A dicsőség csalóka lidércfénye hány jobb sorsra érdemes nőt (és férfit) téritett le az elérhető boldogság útjairól! «Ábrándozás az élet megrontója» stb. Ennyit a nőnem irodalmi szereplésének értékeléséről. Nálunk a valódi hivatásos írók száma ez idők szerint bizonyára elég csekély. Ám az olyan nők száma, kik — habár még egészen íróknak nem is tekinthetők, de akik *mindenáron azzá lenni szeretnének* — oh ezek száma jóval nagyobb, mint ahogy képzelnők. Ide ugyanis nemcsak a regény-, novella- és versírók tekintélyes csoportja számítandó, hanem azoké is, kik — habár önálló műveik révén a hivatásos írók díszes testületéhez még nem számíthatók is, de — legalább, mint a lapok rendes levelező tagjai, tehát mint azok rendkívüli munkatársai, tárcaírói, divattudósítói stb., a leendő és igen reményteljes írók légijében teljesítenek buzgó önkéntesi, hogy ne mondjam: franc-tireuri szolgálókat. És ismerve azt a fölötte hiányos és sekélyes tudásbeli lim-lomot, mellyel nőnevelésünk a világba lépő növendékeit az egész élet útjára felruházni jönnek látja, könnyen érthetővé teheti előttünk azt, hogy az írójelöltek legnagyobb részénél annak a novellának, vagy csak vidéki levélnek is az összetákolása, vagy versük rímeinek a kiízzadása nem kisebb fáradságukba került nekik, mint Birchpeiffer asszonynál egy négy-öt felvonásos drámának a megírása. Kérdés: nem lehetett volna-e energiájuknak azt a nagy pazarlását valami hasznosabbra fordítaniok? De hagyjuk ezt a, talán már túlön-is-túl kicsépett tárgyat! A tényállást erről röviden a következőkbe foglalhatnám: Az «irodalmi nők» nálunk is egy oly eléggé elterjedett, és inkább titokban, mint nyilvánosan szereplő testületet alkotnak, kiknek nagy része, oly *«kancsakúl, festett egekre néző»* teremtményekből áll, hogy elvégre is kénytelen vagyok velök szemben elkövetni azt a blasphémiát, hogy így kiáltok fel: Vajha ama csábító példakul szolgáló regény-, novella-, utazás-, emlékirat- és versírók — a női közjóllét érdekében — inkább soha se is léteztek és működtek volna!

Egyébiránt ennek az újabb blasphémiámnak a méregfogait mindjárt most kihúzhatom azzal a kijelentéssel, hogy:

az írónői pályára csábító valódi reklámpéldák nem is annyira az irodalom díszzeit képező nagy írónői tehetségeknek, mint nőközönségünk *átlagos irodalmi ízlésének* jobban megfelelő úgynevezett «kékharisnyák»-nak, a «*Csalogány trillák*»-hoz hasonló művek szerzőinek a soraiban kerendők. Mindezekhez végül csak igen kevés még a hozzá-sennivalóm.

Ha a rendeltetésének természetes medréből kiáradott nőnem megint visszatérne a maga eredeti partjai közé, azon esetben a női íráság is megmaradhatna annak, aminek természetsszerűleg lennie kellene: *kivételes állapotnak*, vagyis a rendkívüli nagy írói tehetségek szükségszerű kiválásának. Ennek folytán a normális számra leapadó nőírók irodalmi jellegzetességét képeznék:

1. Hogy irodalmi műveik nem fognának a női hiúság és szereplési vágy művirágai lenni, hanem a valódi hivatottság anyaföldjéből kinőtt, élő és illatozó virágokhoz lennének hasonlók.

2. Hogy mindennemű műalkotásaik az esztetikai finom ízlés, valamint az erkölcsi tisztaság ragyogó atmoszférájával lévén körülvéve, a művelt olvasóközönség a napi irodalom poros, füstös, idegsorvasztó légköréből szabadulni vágyva, oda — mint valamely üdülésére szolgáló szebb világba — fogna kíváncozni.

De minek úzzem-fűzzem tovább! Ideje lesz, elmetszenem elmélkedéseimnek ezt a már is túlhoszúra nyúlt mellékhajtását. Szóljanak helyettem a könyvem ormára felállított antik szobraim: «*A Phythagoras köréhez tartozó nők.*» Hisz Theano és társai még a maguk töredékes alakjukban is a nőírók példányképeiül szolgálhatnak előttünk. Mert nem mutatják-e egyszersmind azt is, hogy: minő irányban működhetnék a nő az irodalom terén is a legsikeresebben, a legáldásosabban? Avagy nem elég értékes és követésreméltó-e mindaz, amit a családi élet összetartó erejéről, az otthon kedvességéről, annak a finom esztetikai ízlés szerint való berendezéséről, az öltözködés irányelveiről, a cselédekkel való bánásmódról stb., stb. mondanak? Valóban követésreméltó például szolgálhatnának a mai írónő-anyáknak. Mert, a kisebbkorú gyermekek neveléséről és legkivált a leányokéről, ki is

szólhatna illetékesebben, mint a családi élet boldogító jó szelleme: az anya? Az a nő lenne aztán igazán tiszteletreméltó alakja nemének, aki, még mint valódi hivatásos írónő is, ebbeli munkásságával vagy csupán övéi boldogítására, vagy általában a családi élet érdekeinek a szolgálatára akarná szentelni minden írói erejét és tehetségét! Mert legyenek meggyőződve mindazok, akik az Isteni szikra birtokában az írónői pályára akarják szentelni életüket, hogy például egy Necker de Saussure asszony, egy Rudolphi Karolina, Homberg Tinette — és hogy a mi szerényebb magyar példáinkat se mellőzzem — egy Karacs Teréz, egy Brunsvik Teréz grófnő* sokkal inkább vannak biztosítva a halhatatlanság felől azzal, amit a köznevelés érdekében írtak és *tettek*, mint például a Birchpfeifferek az általuk összeírt egész színmű- és regénykönyvtáraik által.

6.

Mindazok, amiket eddigelé a nőknek a családban és a társadalomban elfoglalt szereplését illetőleg elmondandónak véltem és tudtam, többnyire mind csak a *női szív természetrajzának* a kérdéseit érintik. Például még az is, amit a nők szellemi életének olvasmányaikban és irodalmi működésekben nyilatkozó elfajzásáról itt felhozandónak találtam, tulajdonképpen mind csak a szív megkórosodására, önzésben való megmerevedésére, az önfeláldozásban való képtelenségére, szóval: a család iránti szeretet lassú kihűlésére vezethető vissza. És — amennyiben összes eddigi elmélkedéseimben a bajok egyedüli panaceája gyanánt, mintegy refrénszerűleg, mindig csak *nőnevelésünk alapos reformálásának szükségességére utaltam rá*: kötelességemnek tartom már itt kifejezést adni azon erős meggyőződésemnek, hogy a reformálandó nőnevelésnek elsősorban a női szív *alaptulajdonosságát, a szeretetet* kellene oly irányban fejleszteni és megnemesíteni tudni, hogy az egykor a családi élet javának és boldogságának főtényezője, esz-

* Ha azt most, (1915-ben) anachronizmus nélkül tehetném, úgy kövér betűkkel írnám ide a *Zirzen Janka* nevét is.

közlője lehessen. Mert hát elvégre is ez a fő! «A szeretet mindent pótol, de azt nem pótolja semmi», szokták mondani. Ismertem az életben nőket, kik, szellemi műveltségük igen nagy hiányossága dacára is, mondhatni, csupán szívük kiapadhatatlan és önfeláldozó szeretetével, élethivatásukat mind végig valóban eszményileg szépen voltak képesek betölteni. Majdnem jól esik nekem a női szív annyiféle elfajzásának ecsetelése után — mintha Szibériából jönnék — visszatérni meging a női szív szeretetének meleg Indiába. Mert — a maga nemes, önfeláldozó szeretetében kifogyhatatlan anyai szív nem olyan-e valóban, mint valamely meleggalji vidéknek örök-tavaszt adó napja; azé a meleg Indiáé, mely télen nyáron világít, melegít, növel, színez, érlel, szóval: éltet és fejleszt mindeneket a maga körében.

Oh jaj annak a családnak, melyben ez a nap nem teszi meg pályájának rendes körútját! Mint a földi természet is, ha a nap kezd eltávolodni tőle, és — ha csak húzamosabb ideig is, — sűrű ködök takarják el tőle: épp úgy fog szenvedni, sínyleni és végül lassú sorvadásba merülni a szeretet melege nélkül a család is. Ugyanazok a jelenségek tehát mindig a családi élet naprendszerében is.

Minő elcsépelet *közhely*, fogják mondani sokan! Tudom! És mégsem állhatom meg, hogy ne szőjjem még tovább ezt a hasonlatot. Mert valamint a nap, ha tiszta fényben és nyári hévvel süthet le az égről, be-be tud lopni egy-egy melegítő sugárt a legsötétebb erdei zugokba is, és meg tudja enyhíteni a föld mély sebeinek, a sötét barlangoknak hideg, nedves levegőjét és megolvasztja még az óriási havasok jégpáncéljait is: azonképpen az a női szív is, melyben tiszta és hő sugarakkal lángol a szeretet napja, be tudja világítani az emberi élet legsötétebb és legridegebb zugait, megolvasztja az emberi önzés jégpáncéljait és megtermékenyíti a legzordabb és legkérgesebb emberi kedélyeket is. A női szív ezzel a termékenyítő erejével kisimítja, kipótolja az élet egyenetlenségeit; az ő visszapótló termőereje olyan, mint az újvilág őseredeti humuszáé. Ezért intézte a Megváltó amaz istenileg szép ígéket a megtért bűnös nőhöz: *Megbocsátvák az ő minden bűnei, mivelhogy oly igen szeretett.* (Lukács VII. 47.)

Idáig van!

Az ötven évvel azelőtt annyi viszontagság közt irogatott elmélkedések fonala itt szakad el véglegesen. Az, amit akkor tervbevett munkámból most bemutatathaték, ennek a fent közölt tervvázlatából mintegy az I—II, szakaszokat foglalja magában. Mindezek együttesen a III. és IV. szakasznak, — mely hazai nőnevelésünk kritikáját és végül a reformálását, mint a családi élet és társadalmunk egyik elsőrendű szükségességét lett volna feltüntetendő — mintegy az *alapépítményéül* akartak szolgálni.

A két utolsó — t. i. a III. és IV. — részre nézve csupán a Paal F.-hez írt levél foglal magában némi tájékoztatást és egyes gondolattöredékeket. Bizonyára ezen részek megírásához éreztem akkor a legtöbb kedvet s kétségtelen, hogy ez lett volna munkámnak — legalább az én szememben — a legbecsesebb, s talán olvasóim előtt is a legérdekesebb része. Lehetséges, hogy még a mai idők szempontjából tekintve sem lett volna az minden tanulság és érték nélkül való.

Ezekhez a részekhez is megkezdtem volt már gyűjteni az anyagot, miről az azon időről vezetett naplóm tehet tanubizonyosságot. Ezek közül néhányat, mint a tervbe vett munkával nem szorosabb kapcsolatban levő részletet, a következő «Észmetöredékek» című fejezetben leszek bátor bemutatni.

ESZMETÖREDÉKEK A HAZAI NŐNEVELÉS REFORMJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ.

(Naplójegyzetek, aforizmaszerű följegyzések stb.)

Egy tanítónőképezdei vizsgálat.

Helyesebben: az oda benembocsáttatásomnak szomorú története.
(Naplótöredék.)

Budapesten 1865 jul. 24.

Már otthonlétemben elő volt jegyezve útiprogrammomba, hogy az apácáknak 1865 jul. 19-ére kitűzött tanítónőképzői vizsgálatára (a Lipót-utcába) okvetlen ellátogassak. Reggeli 8 órakor bementem a templomba a vizsgálatot megelőző misére. Láttam az «examinanda»-kat. Igen egyszerűen s többnyire fehérbe öltözve jelentek meg, kezeikben nagy könyv- és iratsomagokkal. Szegény, szánandó teremtések, gondolám; ti, a női és tanítónői hivatásról való ferde felfogások martirjai: Imádkozzunk érettetek s az egész nőnemért, hogy jöjjön el számotokra is a megváltás: a keresztény családi élet és a szellemi egyenjogúság országa, melytől az emberi tudatlanság és előítéletek oly galádul megfosztottak titeket! Mellettem a padon egy fiatal pap ült. Éppen jó, gondolám, az ő révén majd csak bejutok a vizsgálatra. Mihelyt fölkel, rögtön siettem utána s a templom előtt megszólítván őt, előadtam neki a szándékomat. Elmondtam, hogy tüzetesen foglalkozom a nőnevelés kérdésével, és hogy főleg ez okból jöttem fel ide a Székelyföldről. Elsütöttem minden lövegeimet, hogy bevehessem a szívét, céloim érdekében. Ez meglehetősen sikerült is. Szívesen felajánlotta szolgálatát. Menésközben bemutatkoztunk: Reményi Józsefnek hívták, testvére Reményi Edének, a híres hegedűművésznek. A zárdában előtaláltunk egy fiatal, csinos külsejű apácát, kinek előadtam a kívánságomat. Ő nem adhat

határozott választ, — mondá — hanem bemegy a «Frau Oberin»-hez s majd elébe terjeszti a kérésemet. Nemsokára tudtomra adatott a kategorikus válasz: «Még eddigelé sohasem volt szokásban, hogy világiak bebocsáttassanak az ilyen vizsgálatokra». «Es thut mihr sehr Leid» — az apáca részéről. «Valóban rendkívül sajnálom!» — a tisztelendő úr részéről. Én pedig egy igazhívő alázatos önmegadásával hagytam innen kikergettetni magamat a kérlelhetetlen, szigorú apáca-cherubok által. Tehát még egy római katolikus gimnáziumi tanárnak sem volt megengedhető a belépés oda!

Ez volt ebbeli tanulmányozási expedicióm legelső kísérletének a tragi-komikus története.

Vizsgálat a Kalocsa Róza nőnevelő-intézetében.

(Naplótöredék.)

Budapest, 1865 jul. 31-én.

Vasárnap délután 3 órakor indultam el, óriási hőségben, *Kalocsa Róza* híres nőnevelő-intézetének a vizsgálatára.

Ország-világ előtt ismeretes, hogy Kalocsa Róza irányt adott ki nők számára. Tehát egyszersmind irodalmi nő. Nagy dolog ez a tisztelt publikum előtt, amiből — szerinte — önként következhetik, hogy az illető valódi, Diesterweg értelmében vett, «Lehrwirtuosin». Midőn a dugvatelt terembe értem, épen ő vizsgáztatott, és épen a magyar nyelvből. Képzeltetni, hogy mily feszült érdeklődéssel lestem minden szavát, mozdulatát.

Az összes kérdései az alak- és mondattan egy-két pontja körül forogtak, a gyakorlatiasság legkisebb alkalmazása nélkül. Csak száraz, egyoldalú lélekölő gramatizálás volt az egész. Olvasmányok értelmezésének sehol híre-helye! Lelkiismeretlen szemfényvesztés elejétől végig! Vétkes visszaélés a szülőknek, valamint a felügyelő és vezető közegeknek a nevelés- és oktatásban való teljes tájékozatlanságával. Úgy képzelem ezeket, mint Polynésia vad bennszülöttjeit, kiket holmi csalfa értéktelen

üveggyöngyökkel szoktak rászedni az európai ú. n. civilizációnak hitvány iparlovagjai, kapzsi kufarai. No lám! hisz épúgy szerepelnek itt is az oktatás hamis gyöngyei, teljesen értéktelen rongyai, cifraságai.

És hozzá még ez a visszataszító, erőltetett, affektáló modora ennek a tisztelt irodalmi pädagógának! Ha egy trónjától megfosztott büszke királynét kárhoztatnának arra, hogy egész életén át leányiskolai tanítónő legyen: körülbelül annak lehetne ehhez hasonló fenségesen elégiai modora. Ennek is itt minden szava, mozdulata a száműzött királynéhoz hasonló beteges szenvelgés. Mennyi szemfényvesztő nagyképűsködés, és — nem mindig elég ügyesen álcázott tudatlanság! Tudom, hogy igen nagy kíméletlenség, majdnem durvaság volt mindezeket — ha mindjárt csupán önmagam előtt is — nemcsak elgondolni, de sőt le is írni, tekintettel arra, hogy: «scripta manent». Latin felelet rá: . . . «Sed magis amica veritas», stb.

A baj oka itt is: a női hiúság ördöge! Hiúság, mindenütt csak hiúság! Ám legyen! De hiúság, mint a tanítás, nevelés szent munkájának egyik legfőbb vezető energiája: oh, kérem, ez már nem *«hagyján!»* Ezt irtani kellene mindenhol és mindenkivel szemben! Éppúgy itt Budapesten (sőt itt még leginkább) mint e szép hazában mindenhol. Kalocsa Róza és ti, hozzá hasonlók mindannyian! Hadd öleljen titeket a keblére Miss Pinkerton (l. Thackerey Hiúság vásárában). Édes testvérek vagytok ti valamennyien!

A francia nyelvet szintén az igazgatónő kérdezte. Ez a vizsgálat is nagyon furcsán ment. Ahelyett, hogy legalább a kétféle (francia-magyar, magyar-francia) fordítás által igyekeztek volna meggyőzni a hallgatóságot a növendékeknek a francianyelvben való jártassága felől: itt is mindig csak a nyelvészkedéssel állottak elő, még pedig a két nyelv (francia és magyar) *nyelvtani rendszereinek* összehasonlításával. Képzhetni, milyen pompásan ment ez is! «Vessz meg bámulatodban, közönség! Nem bíbelődünk mi olyan kicsiségekkel, hogy tudnak-e a leányok valamit franciául vagy nem! Mi tovább mentünk! Ezek a növendékek *filológok*, a mi kegyelmünkből!» Így szól a «száműzött királyné». A szülők pedig térdet-fejet hajtván előtte, előkeresgélnek zsebeikből há-

lájuk arany tolmácsait. Így folyt le ez a vizsgálat kevés különbséggel elejétől végig.

A bővebb részleteket jegyzőkönyvecsém hozza, melynek idevágó adatait, ha mind feldolgozhatnám, egy egész füzet telne ki belőle.

(Sajnos, abbamaradt a többivel együtt, sőt végleg elkallódott az illető jegyzőkönyvecske is.)

U. i. És most — midőn 1915-ben e sorokat írom — még inkább aggódom, mint a napló írásakor, hogy nem követtem-e el méltatlanságot s ki tudja, talán igaztalanságot is, a szegény Kalocsa Rózával szemben naplóm ezen rávonatkozó részének közlésével. Szolgáljon némi mentségemül, hogy most már úgy is tisztán csak krónika ez az egész, és hogy a mai szemüvegen tekintve, könnyen érthető s talán meg is bocsátható annak a még fiatal tanárnak ez a heveskedése, ki annyira telve volt elkeseredéssel nőnevelésünk és tanítási rendszerünk akkori igen szomorú állapotai felől.

A pestvárosi «Főleánytanoda» vizsgálata,

(Naplótöredék.)

1864 aug. 2-án.

A napló erre vonatkozó része csak kevés közlésre méltó följegyzést foglal magában. Szűk, szellőzhetetlen helyiségekben tömérdek tanuló összezsúfolva, s most még a hallgatóközönség sűrű soraival is felszaporítva: oly iszonyú volt itt a tolongás, mondja a napló, hogy ide még neki is belefurakodni annyi lett volna, mint: erőszakot és közesendháborítást követni el. Pedig megtette. «Oly fejedelmi palota itt Pesten a a tánc számára (az új Vigadó) és ily dísztelen kis szobák a nőnem magasabbfokú közművelődési szükségleteinek: ó kedves Pestvárosom! ez már még sem járja!» Az iskola — a parallel osztályok dacára — fel minden osztályon keresztül iszonyúan túl van zsúfolva. 70—80 tanuló egy-egy teremben! Ugyan kérem: lehet-e ily körülmények közt kilátás eredményes tanításra? A vizsgálat a magyar nyelvből többnyire itt is az olvasmányok nyelvtani elemzéséből állt.

Ez legalább elég jól ment. De kérdés: mi belőle a gyakorlat haszon? Az élet azt a feleletet adja rá, hogy: az iskolából kilépő leánynövendékek (a Kalocsa Róza intézetét szintén nem véve ki), még egy egészen egyszerű családi levelet sem tudnak megírni durva nyelvtani hibák nélkül, az irálytaniakról nem is szólva. A vizsgálatot a vallásból is végig hallgatva, a napló fölveti ezt a kérdést: De elvégre is, mi voltaképen a haszna mindezeknek? Mi a végeredmény? Van-e valami beültetve az igazi vallásosságból a szívekbe?... Felelet rá: «A leánykák igen jól tudták a katekizmust . . .» stb.

AFORIZMÁK.

Anyjuk mellett anyátlan árvák.

Ha az árvák felnevelésének feladata csak az anyára nehezedik és ha az erre képtelen: akkor csak igazán szánandó a szegény árvák sorsa! Be magukra vannak hagyatva szegénykék, anyjuk mellett — anyátlanúl! Mert mit ér az anyai szeretet egymagában, ha gyermekeivel szemben nincs az anyának semmi akaratja s emiatt nevelni képtelen! Ilyenkor aztán a gyermekek sorsa hasonló a kormányvesztett hajóéhoz, melyet a szelek és hullámok vagy elvisznek valamely kikötőbe, vagy szétzúznak az útkokba eső sziklák egyikén. A Gondviselés? De hát nem véték-e az anyától egészen erre bízni a gyermekei sorsát? Hisz az anya volna hivatva ennek az eszközévé lenni! Ámde ha ő sem egyéb egy olyan ferdenevelésű nagy gyermeknél, ki arra, hogy nevelni tudjon, sem elegendő józan belátással nem bír, sem a maga érzelmeit a gyermekei nevelési érdekeivel összhangzásba hozni nem tudja soha.

Óh szerencsétlen anya! Óh kétszeresen szerencsétlen gyermekek: anyátok oldala mellett anyátlan árvák!

Az erények metamorfózisa.

Ha nincs megfelelő nevelés — sem anyai, sem iskolai — és csak a véletlen, ez a szívtelen cinikus, vagy az élet, mely még szívtelenebb, veszi át a gyermekek nevelését: úgy ezeknek velükszületett sok szép erkölcsi tulajdonságai, erényei elcsénevészednek és *elváltoznak*. Ezt értem az *erények metamorfózisa* alatt. Tartsunk egy kis szemlét felette:

A vallásos érzet: vallás iránti közönnyé sorvad. Esetleg vallástalansággá. Néha ellenkező irányban túlteng, és rajongássá, vakbuzgósággá változik át.

A tisztaság szeretete: kellő ápolás hijján átvedlik a tisztasággal való nem törődéssé, a rendetlenség megszokásává; vagy ellenkező irányban — kivált nőknél — annak túlságaiába: tisztogatási mániává.

A takarékosság: fösvényességgé, kapzsisággá; a vagyonnak erkölcsileg meg nem engedhető módon való gyűjtésévé.

A szép szeretete, a szépérvék: a divatos öltözködés, cifrázkodás és bámultatási vágy kórságává; fényűzési hajlamokká, nagyzási hóborttá.

A tudásvágy: néha a könyvszerzés mániájává, legtöbbször azonban a tudással való hiú kérkedéssé, kicsinyes tudákoskodássá.

A szív szeretete: a családi életben gyakran beteges szentimentalizmussá, oktalan becézésekké, kényeztetésekké; a *külvilággal szemben* az emberekben való túlbizakodássá, ebből eredő keserű csalódásokká s gyakran — a másik végletbe menve — valódi embergyűlöletté.

A kedély vidámsága és élénksége: a nagy társaságok kedvelése folytán oktalan költekezésekké, nemkülönben a gúnyolódás viszketegévé, pletykálkodási hajlamokká.

Hosszasan lehetne folytatni még az emberek egyes velükszületett jó és becses erkölcsi hajlamai, erényei kóros elfajzásának ezt a sorozatát. Mindezeket megóvni és kifejleszteni a nevelésnek volna a feladata. Teszi-e ezt és miképpen, a mi köz-nevelésünk? . . . Felelet: *nem* teszi. És *amit tesz, azt sem teszi jól.*

A nők tisztogatási mániája.

Egyszer engem is kegyetlenül üldözött és háborgatott a munkámban ez a mánia. Ennek a hatása alatt írtam a naplómba a következő sorokat: Sok nőben a végnélküli takarításoknak, a mindent fényesre-suroltatásoknak stb., a hajlama nem annyira a tisztaság és rend szeretetére vezethető vissza, mint inkább egy — részint a megszokásból, részint a gazdasszonyi hiúságból eredő — s néha egészen a félszepségig menő: túlzásukra, szenvedélyükre. Az embernek sokszor eszébe jut ilyenkor: Milyen kár, hogy nem inkább a lelkük háztartásában nyilvánul az a nagy tisztogatási szenvedélyük! Mert hisz akadna talán némi rendezni és csinosítani — avagy tisztogatni- és seprnivaló ott is!

A szörnyek legszörnyebbike

Hogy mi legyen ez? Nem más, mint az a női szív, amelyben a szeretetnek egyetlen egy szikrája sem képes át-törni az önzés vastag kérgeit. Ez — ha meg is szállja néha őt a mással jöttenniakarás vágya — rendszerint úgy jár vele, mint Mydas király a kenyérrel, mely a kezei közt mindig csak hideg ércce alakult át. Vannak, a Biblia nyelvén szólva, *asszonyi állatok* is.

Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok!

Vajjon a Megváltónak ezek a fenséges szavai az emberiségnek csupán az *egyik felére* vonatkoztak? Mert az nem igen látszik, hogy a mi köznevelési intézményeink — sőt az egész emberi társadalom — a nőnem szellemi tökéletesítésével valami nagyon sokat törődnének. Miért ez a kikapcsolása a nőnemnek az isteni parancs érvénye alól? És meddig fog ez még így tartani?

Miért szükséges a nők nevelésében az értelmi erők kifejlesztésére kiváló gondot fordítani?

Éppen csak azért, hogy életükben az értelem, a logikus gondolkodás, és ne mindig csak az *érzelme*k legyenek az uralkodók. Ennek a hiányából erednek életük legtöbb szenvedései, csalódásai s legkivált gyermekeik nevelésében: a legvégzetesebb hibáik. Az értelmeképző tanulmányok által a nők szellemi műveltségéhez a *szilárdságot*, mintegy a *csonatot* kell megadni a nevelésnek.

Sand György és Theano.

A nők irodalmi szerepléséről folytatott vitákban többnyire Sand Györgyre szokás hivatkozni, mint a női írók annyira díszes és régi testületének egyik legkiválóbb képviselőjére. Minthogy én az ő irodalmi értékét is csak a Pythagoras, illetőleg a Theanók álláspontjáról vagyok hajlandó megítélni, kérdem:

Vajjon, ha ez a nagy és fényes szellem még *a maga irodalmi működésében* is inkább a női és anyai hivatás érdekeinek szentelte volna az életét; ha, ő — kit a korabeli nőfróság souverainjeül szokás tekinteni — az ő bámulóinak széles köreit ezzel az ő fényes női szellemével megvilágítani, fölemelni és megtermékenyíteni igyekezett volna; ha életét ő is inkább a gyermekei nevelésére szentelte volna, kik talán nemcsak az ő erényeinek örökösei, hanem — mint azt a Theano leányainál láthattuk — anyjuk *hatáskörének a kiszélesítői, szellemi hagyatékainak továbbterjesztői* lehetnek vala; szóval, ha megelégszik azzal, hogy *keresztény Theano* legyen: vajjon nem nagyobb hasznára vált volna-e az egész emberiségnek, mint most (1865), midőn írói magányából egész raját küldi szét az ő szellemi szülőtteinek, melyek a nagy írói tehetségtől való származás minden bizonyítékaiyal ellátva s a legragyogóbb irány és képzlődés biborába öltöztetve vannak ugyan, de — sajnos — a családi és társadalmi élet erkölcsi megnevelésének szempontjából ítélve, nem épen minden *kifogás nélkül* valók.

Az anyák nevelése.

Egy adat ehhez (szabadon L'Aimé-Martinból). A nők csak akkor igazán szerencsétlenek, mikor bizonyos éven túl (és ennek a határai...?) a hiúság már nem töltheti be ugyan többé életüket, de arra sem valók, hogy *anyák tudjanak lenni*.

A nőnemű Pató Pálok.

Vannak nők, kiknek életük kényelméhez tartozik elhíttetni magukkal, hogy gyermekeik nevelése körül mindenben jól és rendén mennek a dolgok. Elfogadnak mindent szépnek, jónak és valónak, nem annyira csalódásból, mint szándékos önámításból. Egy bizonyos neme a lelki tunyaságnak ez, midőn az illető nem is akarja látni a neki nem tetszőt és a lelkiismeret minden felszólalását holmi nyomorult *sophismákkal*, miként a furfangos ügyvéd az igazságot a jogcsavarásaival, igyekszik elámítani és kijátszani. És ha még is nagyon megfekszi lelküket az a gondolat, hogy jó volna már kissé többet törődni a gyermekeik nevelésével, átalakulnak *PatóPálnékká*, mondván: «*Eh, ráérünk arra még! Hisz oly kicsinyek és gyöngédek méy a lelkeim!*»

A családi életük körében unatkozó anyákhoz.

Kikivánkoztok anyák, e körből? Nem nyujt az nektek elég élvezetet, szórakozást? Nem elégít ki titeket az a szeretet, melyet ott abban a szűk körben találtok? Tet-szeni vágytok, hogy hiúságotok inkább a családi körön kívül találhasson nagyobb kielégítést?

E sok kérdésre — a magam tekintély nélküli voltának tudatában és érzetében — a választ megadni nem bátor-kodván: egy híres írótkérek fel, hogy ő tegye meg azt helyettem, Hiszem is, hogy hitelre méltónak fog találtatni már csak azért is, hogy a neve oly szép — franciásan hangzik: *Jean Paul* ez, a válasza pedig a következő:

«*Verächtlich ist eine Frau, die Langweile haben kann, wenn sie Kinder hat. Ihr wollt recht stark geliebt sein,*

Weiber, und recht lange, und bis in den Tod: *nun, seid Mütter eurer Kinder.*»

Hogy mit kelljen érteni ezalatt; Legyetek anyái a gyermekeiteknek —? Kérdezzétek meg ezt attól a Theanótól, a kit előbb volt — és még egyszer hátrább lesz szerencsém bemutatni előttetek.

Miként kell előkészülnie a nőnek arra, hogy a családban uralomra juthasson?

Erre a kérdésre pedig egy még nagyobb — mondhatni a legnagyobb — német író fogja megadni helyettem a választ: Ezt *Göthe*-nek hívják, s válasza a következő:

*Dienen lerne bei Zeiten das Weib nach ihrer Bestimmung,
Denn durch Dienen allein gelangt sie endlich zum Herschen,
Zu der verdienten Gewalt, die doch ihr im Hause gehöret.*

HARMADIK RÉSZ

EGY MAGYAR THEANO

EGY MAGYAR THEANO RÖVID ÉLET- ÉS JELLEMRAJZA.

BEVEZETÉS.

A theanoismus meghatározása.*

Szükségesnek tartom előrebocsátani, hogy e rövid rajzom megírásánál az életrajzírok szokásos szerkezeti szabályaihoz magamat nem tarthatom, mivelhogy a «Magyar Theano» életpályájának számos érdekes és tanulságos, az illető nő életének behatóbb ismertetéséhez igen lényegeseknek mondható adatokkal, nagy sajnálatomra, nem szolgálhatok. Nem terjeszkedhetem ki például az ő szülőinek, sőt nem, még a gyermekéveinek és leánykorának az ismertetésére sem. Az ő életpályája ugyanis: házasesetének csak a második szakaszától fogva ismeretes előttem annyira, hogy annak az ismertetésére lelkiösmerettel vállalkoznom lehessen. Igaz, hogy ez időtől számítva aztán egészen élete végéig tehetem azt. Életének ez a második periodusa pedig ott kezdődik, amidőn neki két gyermekével együtt férjétől egészen elkülönült életet kell megkezdenie.

Ezek előrebocsátása után is mindjárt azon kell kezdenem ismertetésemet, hogy: mennyiben *nem* mondható hasonlóknak ez a magyar Theano az ő nagy, görög mintáihoz.

Először is *nem*, mivel ez — miként már fent is érintém — egészen különváltan élt a férjétől. Közte és férje közt nem volt tehát már semmi összetartó lelki viszony

* Minthogy «Theano» csak olyan görög nőnév, mint bármely más, p. o. Iphigenia, Electra stb.; azért itt a «theanoismus» szó alatt csak a Pythagoras neje (Theano) és nőköre erkölcsi jellemeinek leglényegesebb közös tulajdonságait akarom elvontan kifejezni.

életének abban az időszakában, melynek ismertetésére vállalkoztam. Ennélfogva ez a családi kapocs nem is lehetett az ő lelki életére semminemű számottevő hatással.

Másodszor *nem* hasonló azért sem, mivel a magyar Th-nak nem maradtak reánk levelei. Sőt semminemű irodalmi emlékei sem. Egyáltalában nem volt irodalmi hölgy. Leveleket írt bizonyára ő is az övéihez, kik alatt inkább csak gyermekei értendőek; de ezek mindig annyira bizalmas természetűek voltak, hogy éppen ezekből az illetők által hosszabb időn át megtartandóknak nem is találtattak. Hogy azokat most, e rajzom megírásánál nélkülözni vagyok kénytelen: ez bizonyára nem csekély hátrányára van úgy a rajz közvetlensége, élethűsége, valamint az alkalmazandó színek kalóriája szempontjából is. E rajz írója tanúságot tehetne ugyan róla, hogy a M. Theanonak igenis voltak az ő nemes lelkét híven visszatükröző levelei; de mivel azok közül nem áll most rendelkezésére egyetlen egy sem, tehát jellemrajzának ezt a hiányát takargatni nincs is szándékában. Annyival inkább kell ezt fájlalnia, minthogy világos tudatával bír annak, hogy ép az ilyen intim levelek által mennyivel jobb belepillantást szerezhetni az illetők lelki világába, mint az olyan levelek által, melyekről íróik már előre tudhatták, hogy azok egykor nagyobb olvasóközönség elé is kerülhetnek.

Avvagy a kendőzés ösztöne: a lehetőleg szépnek, csinosnak vagy okosnak látszani-akarás, nem játszik-e époly nagy szerepet a nőknél a saját belső világukat illetőleg is, mint épen a fizikai énjük külső megjelenésének, a «toilette»-jüknek, bármely más kérdéseiben?

Nagyon valószínűnek tartom, hogy e tekintetben Pythagoras női társasága sem képezett kivételt; sőt ki tudja? nem alkalmazhatnók-e ezt a tőlük ránkmaradt leveleikre is. Hogy vádul mondom-e talán ezt róluk? Dehogy! Sőt inkább elismerésül, mihelyt bizonyosak vagyunk róla, hogy nem a *hivalkodás szándéka*, hanem tisztán csak *finom esztétikai izlésük* nyilvánult meg benne.

A Magyar Theanonak nincs tehát férje, kinek hírnevéből olyan fénysugár eshetnék rá, hogy ennek világánál abból a homályból, amelyben él, kiemeltetvén, ezáltal egyszersmind

a saját belső értékei is kedvezőbb megvilágításba juthatnának. És nincs továbbá sem az irodalomban, sem a közelet valamely más ágában olyan szereplése, melyek által némi hírnévre vergődvén, ilyen módon az ő szűk és elszigetelt életköréből tisztán a maga erején is kiemelkedhetnék.

Mindezek előrebocsátása és őszinte bevallása után, önként elótolulhatna az a kérdés: Miért is «THEANO» tehát voltaképen az a magyar nő, akinek a rajzára vállalkoztam?

Erre a feleletet tulajdonképen maga ez a kis rajz volna hivatva megadni; de már most előzetesen is ki kell jelentenem, hogy az én felfogásom szerint a theanoismus fogalmát mindazok a tényezők, melyeket fent érintettem nemcsak hogy nem töltik be, de sőt annak a lényegét sem képezik. Én ezt az elvont fogalmat a — sem számuk, sem minőségük tekintetében egykönnyen meg nem állapítható — női erényeknek abban a harmonikus egységbeolvadásában látom, amely a nagy női jellemeknek képezi a fő kritériumát. Ezeknek pedig a sajátlagos theanoi jelleget épen az adja meg, hogy ide csak azok a női erények sorolhatók, melyeknek értéke nincs az idők változásainak alája vetve, s amelyek tehát, valamint a pythagorási Theanokat még ma, harmadfélezer év letelte után is nagy női jellemekké minősítik: ép oly joggal ezek mellé állíthatókká teszik a mi korunknak ugyanazon, vagy hasonló értékű erényekkel ékeskedő nőjellemeit is. Ime, csak ezt akartam a theanoismus fogalmával kifejezni.

Ezt az u. n. «theanoi jelleget» még közelebből és pedig az abba tartozó női erények egészen részletes kifejtésével határozni meg: ez — úgy hiszem — a női psyche elemzésének legnehezebb problémái közé volna sorozható. Talán inkább is az *érzés*, mint a *tudás* körébe tartozik ez. És nagy szerepe lesz benne bizonyára tisztán az egyéni felfogásnak is. Én a magam részéről legfönnebb csak úgy tudnék ebben valami biztosat megállapítani, ha képzeletben magam elé állítom a rajzom tárgyát képező alakot, s így a közvetlen ismereteim- és érzéseimből leszűrt tudásom alapján kísértem megszerkeszteni ezt a fogalmat. Igen tökéletlen kísérlet lesz ez, azt előre tudom. Sőt még arra sem vállalkozom, hogy az elősorolandó jellegzetességeket bizonyos rendszerbe foglalni kísértsem meg. Az előttem álló minta

után indulva, a Magyar Theano legjellegzetesebb női erényeit a következőkben vélném megállapíthatni:

A legkiemelkedőbbek ezek közt mindenesetre: a *szeretet*, a *jóság*, a *fáradhatatlan munkásság* és a kedélynek — az élet minden körülményei között — érintetlenül megőrizni tudott *vidámsága*, *derűltége*. De hagyhatnám-e említés nélkül az *ő nemes*, mindig panasz nélküli *önfeláldozását* övéiért; a *szépnek* azt a veleszületett, mondhatni öntudatlan, és mégis oly *erős szeretetét*, melynél fogva azt a maga igen szerény életviszonyai között is mindig érvényesíteni, megvalósítani igyekezett. Az a neme ez a szép szeretetének, amidőn a bírását nemcsak *platóilag* sóvárogjuk, hanem magunk körül — még a legszerényebb anyagi körülmények közt is — lehetőleg mindent széppé tenni, magunkat a széppel körülvenni igyekszünk. Az a szeretete ez tehát a szépnek, melyet kielégíteni valódi benső *életszükség* nekünk, és amely ennél fogva teljesen ment a hiúságnak, a hivalkodásnak, a vele való kérkedésnek, avagy a másokban bámultatást, irigységet kelteni akarásnak (mert vannak ám néha ilyen motivumai is a szép szeretetének!) minden szennyétől, minden salakjától.

A theanoi lélek legkiemelkedőbb tulajdonságai között első helyen említettem a *szeretetet* és a *jóságot*. Bizonyára ezek a fő-tengelyek lelkük egész konstrukciójában. De van ezeknek is némi sajátlagos «theanoi jellege». A szeretetük nemcsak egyszerű emanatio, kisugárzás. Megvan ennek az a sajátlagossága, hogy nemcsak *adja* a szeretetet másoknak, hanem föl is *ébreszti* azt másokban. Fölébreszti, leköti s úgyszólván visszaserzi azoktól, akiknek odaadta. A krisztusi szeretetnek egy neme ez, mely nemcsak elárasztotta az emberiséget szeretetével, hanem azt magát is *szeretnitudóvá* (felebaráti szeretet) tudta átalakítani.

És nem ugyanilyen-e a jóságuk is, mellyel nemcsak boldogítani tudnak, hanem képesek vele jókká is tenni másokat? Jóságával mindig javítólag és nemesítőleg hatni másokra is: ime ilyen és ezekhez hasonló theanoi tulajdonságokból volt megkonstruálva a lelke annak az igen egyszerű, és szerény viszonyok közt élő asszonynak, kinek rövid és vázlatos jellemrajzára vállalkoztam, és aki — ha azt most tehetné — kétségenkívül a legerélyesebben tiltakoznék az ellen, hogy őt azokkal a régi híres görög nőkkel

egysorba tenni akarjam. Mert — hisz hogy is ne lettek volna az ő nagy theanoi jellegzetességei mellett sok más kicsinyes emberi gyarlóságai is? Ki van azok nélkül! És bizonyos, hogy ő maga inkább ez utóbbiakat érezte magában, mint a többi nagy erkölcsi értékeit. Ezért némi kegyeletlenséget követnék el iránta, ha ezt az általam oly jól ismert érzékenységet, és ebből folyó nagy visszatetszését minden oly kísérlet ellen, mely őt az ő szerény életköréből kiemelve, híressé tenni akarná: ne tisztelném meg azzal, hogy rólaszólomban kerüljek minden dicsőítést, rajzomban minden élénkebb kiszínezést, és maradjak meg inkább mindenben az egészen egyszerű polgári életkép ecsetelésének szűk határai között. Ehhez oly szigorúan ragaszkodni is fogok, hogy mindazok, akik az itt nyújtandó rajzban valami mást, vagy valamivel többet várnának tőlem: csalódottan lennének kénytelenek letenni kezükből e könyvecskét.

A nagyozolás gondos kerülésének már most azzal fogom e rajzomban bizonyítékát adni, hogy ezentúl azt a nőt, kit a *«Magyar Theano»* elnevezésre érdemesíteni szándékoztam: egyszerűen csak a *«CECILIA»* keresztnévén fogom itt megjelölni.

És most, azon reményben, hogy az előrebocsátottak által e kis rajz jobb megérthetésének, vagy legalább is a félre nem érthetésének a feltételeit valamennyire megadnom sikerült: rátérek ezennel annak részletes kifejtésére.

1. Cecilia megkezdi az élet nehéz küzdelmeit.

Életrajzát ott kell megkezdenem, amidőn férjétől, bár nem elválva, de már teljesen elkülönülve, megkezdi két gyermekével az élet nehéz küzdelmeit. Életének ezen itt ismertetett időszaka körülbelül az 1838—1848-ig terjedő tíz évet foglalja magában. Leánya ekkor mintegy 15, és fia 4 éves lehetett. Mindhárman már 1841—42 körül egy székesföldi kis városkában vonultak meg, Cecilia testvérei közelébe. Nincs szándékomban Cecilia magárahagyottságának ezt az első időszakát behatóbban ismertetni. Nem is tudnám, minthogy erről csak igen kevés adat és vissza-

emlékezés áll rendelkezésemre. A tisztességes önfenntartás kényszerűsége — mintán rokonai támogatására sem számot nem tarthatott, sem ilyet igénybe venni nem akart — Ceciliát már csakhamar igen súlyos, sőt majdnem erejét felülmúló életküzdelmek elé állította. Ekkor, úgyszólván, csak a leánya volt az egyedüli támasza. Ez kizárólag az oldala mellett serdülvén fel, egészen a saját nevelése, és lelkének mintegy hasonmása vala. Gyöngé támasz bizonyára egy alig 15 éves gyermekleány; de önbizalmuk nem hagyta el soha egyiküket sem. Nem estek kétségbe sorsuk felett. A leány az ő fiatalkorának, az anya — kedélye áldott, s valóban elpusztíthatatlan vidámságának üde forrásaiból — merítették önbizalmukat. Az élet ekkor legnehezebb kérdéseinek egyike elé állította Ceciliát: ha nincs semmi biztos jövedelmi forrásuk, aminthogy nem volt, akkor hogyan fognak megélni hárman? Nem lehetett erre más felelet, mint ez az egy: dolgozni fognak és fentartják magukat a kézimunkájukkal. Leányában már ekkor jó segítőtársra akadt, minthogy az, még életüknek anyagilag kedvezőbb időszakában, a finomabb női kézimunkákban is szép kiképeztetésre tett szert, amire valóban kiváló hajlamai is voltak.

Dolgoztak tehát; s képesek lettek nemsokára keresményükkel egyszerű, de igen tisztességes háztartást rendezni be maguknak. Igaz, hogy bámulatosan olcsó világ volt akkor; de hát nem állott-e ezzel arányban a munkakeresmény is? A megélhetés, sok munka nélkül, nem volt lehetséges már akkor sem. Mily boldogító érzés lehetett Ceciliára nézve, hogy mindezt egészen a maguk erején — anya és leánya e tekintetben egészen egyek voltak már — érhatték el, és így egyszerű, de izléssel berendezett kis háztartásuk lehetővé tette nekik azt, hogy nemcsak szegyenkezés nélkül, de sőt a saját erejükön való boldogulás büszkeségével lehetett érintkezniök a város (megyeszékhely) és a megye legelőkelőbb családjaival is; mely érintkezéseket kikerülni már azért sem lehetett volna, mivelhogy ezek nagy részéhez őket régi barátság vagy rokoni kötelékek kapcsolták.

Ceciliának ezenkívül számolnia kellett azzal is, hogy «nagy leánya» van a háznál. Ez pedig elengedhetetlen társadalmi kötelezettségekkel és kiadásokkal szokott járni.

Hogy micsoda nagy lelkierő kellett e nehéz életproblema sikeres megoldásához: ez az, amit e sorok írója csak a legnagyobb csodálat és meghatottság érzésével tudna kifejezni, amitől azonban tartózkodnia kell ezúttal — sőt ezután is mindig — nehogy miatta a történetírói szigorú tárgyilagosság útjáról letérni kényszerüljön.

Míntehogy különben a Cecilia életküzdelseinek ismertetésére lesz módom kitérni még hátrább is: ezúttal életének ezen időszakából még csak két jellemzőbb vonásra fogok itt rámutatni.

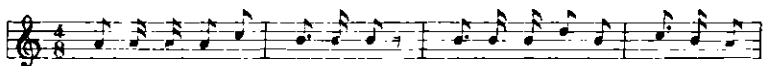
És itt vissza kell térnem abba az időbe, midőn az egész család még együtt lakott az ősi családi házban, Erdély egyik legnagyobb kereskedelmi forgalmú városában. Az apa, úgy látszik, már ekkor egészen kívül állt első házasságából eredt fiával együtt, a Cecilia és gyermekei körétől, kiknek csak nagyritkán volt alkalmuk látni apjukat. De — dacára ennek a szülők között már csaknem tényé fejlődött különválásnak, — a gyermekei meg voltak kímélve mindig attól, hogy u. n. «családi jelenetek»-nek tanui lenni kényteleníttessenek. Bizonyos, hogy csak a Cecilia érdeme volt ez. A gyermekek, szülők e nagy meghasonlásának valódi okai felől, soha sem tudtak meg semmit, legfeljebb csak annyit sejtettek, hogy a kettejük közül e szerencsétlen meghasonlásnak az oka nem az anyjukban van.

És, mivel az apa állandóan nem törődött a gyermekeivel, s szülői szeretetének semminemű nyilváníásában őket nem részesítette: így nem csoda, hogy a gyermekek lelkivilágából az *atya-ézés* lassanként kezdett teljesen kikapcsolódni. A Cecilia lelki nagyságának egyik legszebb vonását képezi az, hogy mindezek dacára a leggondosabban őrködött afelett, hogy gyermekei az atyjuk iránt való tisztelet ellen soha semmiben se vétkezessenek, és hogy ez a tisztelet — ha az már valódi szülői szeretetté nem fejlődhetik is — bennök legalább állandóan fenntartassék.

A másik, igen jellemző vonása Ceciliának, hogy már gyermekei érdekében is, az ő külön kis életük egén a *derűt*, a *vidámságot*, — ha olykor a szerető anyai szívnek némi önmegtadadásáva is — állandóan fentartani igyekezett. Tudta, vagy sejtette, hogy ez a *vidámság mily életszükség nekik*, s

hogy ennek mily messzire kiható következményei vannak a gyermekek egész életére.*

A kis fia, ha anyjára tekintett, mindig csak egy kedves, vidáman mosolygó arcot láthatott. Ez, ha varrásával volt elfoglalva, rendszerint maga mellé ültette a fiát egy kis zsámolyra és énekelgetett neki. Néha tanítgatta is egyes gyermeki énekekre. A fiának talán máig is fülébe cseng még egy érzékeny kis dal, a juhait elvesztén búsongó kis pásztorfiúról, melyből azonban csak ennyire emlékszik még:

Hej, Ju-hász paj-tás hol a juh? Mért vagy te o-lyan szo-mo-rú?

Az ének s a zene szeretete igen nagy szerepet játszott a fiú egész életében s szentül meg volt győződve róla, hogy ezt már kiskorában az édesanyja oltotta bele. Így folydogált életük. Nem szenvedések és nagy küzdelmek nélkül a Cecilia részéről; de nem is örömek és nagy lelki békesség nélkül.

Családi életük egének ez a csöndes derűje, és légkörének ez az állandó *nagy tisztasága*, mellyel Cecilia az ő gyermekeit körülvenni, s amelyben őket felnevelni tudta: oly mély nyomokat hagyott ezek lelkében, hogy erre ketten egészen életük végéig, a mély hála és meghatottság érzése nélkül visszagondolni nem tudtak soha. A fia pedig — kivel e sorok írója elég közeli érintkezésben áll — azt mondja magáról, hogy az ő életét — ha ugyan azzal valaki közelebbről megismerkedni érdemesnek tartaná — anyja ezen rá gyakorolt erkölcsi hatásának ismerete nélkül helyesen megítélni nem volna képes soha.

* *Jean Paul Richter* mondja erről egyik munkájában, hogy: A vidámság az a talaj, melyben minden szép megterem, csak a rosszság nem.

2. Cecilia a magyar szabadságharc alatt.

1848—49.

Ceciliának nem voltak semminemű hősie, amazoni hajlamai és ambíciói. Ő mindig csak a haza hú fiaival együtt-érző, velük együttörvendező vagy szenvedő — ahol s amennyiben tehette, tetteleg is munkálkodó — honleány volt, mint annyi más a hazában. Életének itt ismertető rövid szakáról nem is lehet tehát sok mondanivalóm. Szerény életkörülményei között még a segítő, gyámolító női tevékenység terén sem szerezhett magának semmi kiválóbb érdemeket. De — csendben, feltűnés nélkül megtett itt is mindent, ami tőle telhetett. Kis lakásából kiszakítva, mindig készen állott egy tisztaságtól tündöklő, és kellően fel is szerelt különszoba honvédeink számára, kik azt — a csapatok folytonos ide-oda hullámozása folytán — elég sűrűn igénybe is vették. Ezek, a többnyire kimerült, sőt ki is éhezett katonák rendszerint az ő szerény asztalának vendégei lévén: mindig nagy hálálkodások közt váltak meg tőle, hogy csakhamar másoknak adjanak helyet. Esténként a háromtagú kis család odaült a kerek ebédlőasztal mellé, s szorgalmasan csinálták a tépést elnyűtt, de tiszta, fehérnemükből.

Eközben elkövetkezett az az idő is, midőn véglegesen elsimítottak a közte és férje közt levő összes ellentétek. A nagy kibékítő, a minden emberi viszályt elsimító *Halál* hozta meg ezt. Férjét 1848. év szeptember havában hantolta el. Ennek — Cecilia és gyermekei iránt való érdeklődése már évekkal halála előtt teljesen ki volt halva benne. Ő — régi családi hagyományaiknál fogva — a kereskedői életpályára volt utalva. A vagyon sem hiányzott hozzá. De igen a kedv, a kitartás, a takarékoság. Iskolákat végzett ember lévén, a latin klasszikusok képezték kedvenc olvasmányait. De voltak emellett — sajnos — egészen másnemű, úgy rá, mint egész családjára nézve egyaránt végzetes szenvedélyei is. Vagyonának csekély maradékával végre első házasságából származott fiához akarta szorosabban hozzáfűzni a maga sorsát. Együtt, egy kis kereskedést nyitottak a Cecilia és gyermekei lakta kis városkában. Ebből a ma-

radék-vagyonkából, férje halála után nem jutott Ceciliának és gyermekeinek semmi, kivéve azt a szétrongyolt Horatiust, amelyet Cecilia fia a szemétdombról szedett fel és tett el magának emlékül: *ebből állt az ő egész atgai öröksége!* De legalább a Cecilia mostohafia, az ő nagy szorgalmánál és kereskedői talentumánál fogva, boldogulni tudott azzal a rámaradt kis vagyonkával is, úgy, hogy később egy igen jóra való, derék család megalapítója lehetett. A Cecilia egykori férjének életsorsa felől illendő volt legalább ennyit elmondanom.

Szabadságharcunk rohamos kialakulása közben nemsokára bekövetkeztek azok az idők is, amelyek még ott, abban a kis székely városkában is kezdtek fenekestől felforgatni a családok békés nyugalmát; úgy, hogy Ceciliaék már életük- és vagyonuk felől sem érezhették magukat többé biztonságban. Erdélyben, az osztrák kamarilla által felbujtott, s a rendes osztrák katonaság által vezetett oláh és szász népfelkelők kezdtek fenyegetni már a Cecilia kis városkáját is. Mily nagyok lehettek lelki tusái, amidőn látta, hogy kénytelen lesz menekülni ő is, gyermekeivel együtt. Elhagyni házi tűzhelyét: azt a kis lakást, mely magába foglalta mindazt a keveset, amit még magukénak mondhattak! De valamint az elernyesztő csüggedés nem tudott kifogni az ő szívós akaraterején még soha, úgy nem hagyta ez őt cserben most sem.

«Összepakoljuk, gyermekek, a legszükségesebb holminkat, s indulunk holnap Gyergyó-Ditróba, Pisti bátyátokhoz!»

Ki volt ez a Pisti bácsi?

Kissé hosszasan kell kitérnem, hogy erre megfelelhessenek. Ceciliának két fiútestvére volt s ezek egyikét hívták «Pisti»-nek. Cs. kir. kapitány volt ő a magyar szabadságharc kitörése idejében, a székely határőrknél, Gyergyó-Ditróban. Nagy hatalmú úr volt akkor egy ilyen határőri kapitány! A katonai kincstár adott nekik gyönyörű szép, nagy kertes lakást. Mellettük a megyei közigazgatás közegei: a szolgabírák (dullók), sőt még az alispán is (alkirálybíró), nem sokat számítottak. Nem is nézték valami jó szemmel ezeket a katonai hatalmasságokat sem a köznemesség (gentry), sem az ezekből kivált megyei tisztviselők. Még a legbéké-

sebb időkbén sem szívelhették őket; hát még most, amidőn a megyében még a levegő is mind, Petőfinek a magyar szabadságért lelkesítő verseivel, Kossuthnak a magyar alkotmányos szabadság védelmére elmondott varázslatos hatású szónoklataival, — no meg a legizzóbb osztrákgyűlölettel — volt teli. De ez a mi szegény Pisti kapitányunk nem értett, nem érzett mindezekből semmit. Ő már kis korától kezdve az osztrák katonai iskolákban nevelkedett. A bécsújhelyi katonai akadémiát kitűnő eredménnyel elvégezve, onnan mint zászlós, egy pár évig Olaszországban szolgált a hírneves Radetzky tábornok alatt, s onnan került vissza, már mint kapitány, hazájának ebbe a félreeső határőri katonafalujába. Az azon időbeli osztrák katonai nevelési rendszerben nem elégedtek meg azzal, hogy jó cs. kir. osztrák katonát neveljenek a régi magyar nemesi családok fiaiból; hanem rendszeresen, s mondhatni gonosz számítással, ki is akartak ölni belőlük minden hazafias érzést. Ezek ott, a hazájuk történelmének, a magyar alkotmányosságnak, sőt a magyar nemzeti irodalomnak és kulturának az ismerete elől is hermetice elzárva lévén, csak osztrák katonákká neveltettek; olyanokká, kik előtt csak egy volt szent és sérthetetlen, amire fel is kellett esküdniök: az osztrák császár iránt való feltétlen hűség és engedelmesség. Nos, a szegény Pisti ilyen légkörben növekedvén fel és élvén is egészen a magyar szabadságharc kitöréséig: ennek a belénevelt katonai jellemnek lett a valóságos fanatikusa — és egyszersmind az áldozata is. Vegyük ehhez hozzá, hogy már nőtlenségénél, valamint határszéli falujának földrajzi elszigeteltségénél fogva is, teljesen elzárva lévén a hazafias érzelmű jobb magyar családokkal való minden érintkezéstől — e tekintetben még a saját családját sem véve ki: könnyen érthetővé válik, hogy őbenne a magyar szabadságharc kitörése, melynek valódi motivumai felől még csak sejtelemmel sem bírt, mást, mint *egy* lelke megrendíthetetlen meggyőződése szerint való, császárjához hű osztrák katonát, nem is találhatott.

Ilyen volt Ceciliának az egyik testvére: *Pisti*.

Most lássuk a másikat: *Józsit*.

A képzelhető legnagyobb ellentéte István fivérének. Józsi viszont kizárólag megyénk politikai életének izzó

és nagy feszültségű légkörében nőtt fel, és lett belőle már élénk, és szenvedélyességre hajló természeténél fogva is egy igazán nyugtalan vérű, tüzes — mai terminológiánk szerint *véresszájú* — hazafi. Azok közül való, kik Kossuthabbak Kossuthnál s kiknek éppen csak a legszélsőbb ellenzéki párthoz tartozó politikusok — talán a Madarászok stb. voltak még elég jó hazafiak. Józsi a mérnöki pályára készült; de csakhamar beállt a honvédek közé, hol később mint őrnagy, egy zászlóalj élén vett részt a Bem hadjárataiban.

Kell-e mondanom, hogy a két testvér közt kihült e forradalmi időkben a testvéri szeretetnek még az utolsó szikrája is. Eleinte csak megvetették —, de később már gyűlölték egymást. Valóban, a shakespeari drámák tragikumuma ízzott ebben a testvéri viszonyban.

A kötelességekről való felfogásoknak ez a két ellenkező pólusa taszította egymást az erkölesi élet fizikájának kérelhetetlen törvényei szerint.

E két polus között, ott állt a középben Cecilia. Különös, hogy az egymást oly kérelhetetlenül eltaszító felek egyben mégis összetalálkoztak: *a Cecilia iránt való vonzódásban, szeretetben.* Hogy nem kísérlette-e meg Cecilia ezen közös érintkezési pontjuk alapján közelebb hozni egymáshoz a két testvért? Erre egyelőre gondolnia sem lehetett. De, hogy Cecilia idővel megkísérlette volna ezt, s talán nem is eredménytelenül: eziránt kétség nem lehetett. Az időtől várt erre segítséget. De ez az idő, sajnos — az események rohamos kialakulásánál fogva — nem következhetett be.

Ezek előrebocsátása után érthető lesz, hogy amidőn Ceciliának mégis menekülnie kellett, másként nem is határozhatott, mint ezzel a felkiáltásával: «Gyermekek! Holnap indulunk, s megyünk Pisti bátyátokhoz!»

Mintha az olyan könnyű dolog lett volna! Mekkora lelkerő kellett, rászánni magát egy gyöngé nőnek arra, hogy minden férfikíséret nélkül, csupán a két gyermekével, neki merjen indulni egy közönséges parasztszekéren — még téli ruhával is csak hiányosan lévén ellátva — annak a, legalább is két napig tartó, nagy, és hozzá még közbiztonsági tekin-

tetben is oly igen félelmes útnak, a Nagy-Erdőn* keresztül, hogy eljuthasson valamiképpen az ő szeretett testvérének, a nagyhatalmú K. István kapitánynak a védőszárnyai alá!

A bujdosók hosszú, viszontagságos utazás után végre szerencsésen eljutottak Gyergyó-Ditróba, ahol a jó «Pisti bácsi» tárt karokkal fogadta őket. Az energikus kapitánytestvér hallani sem akart arról, hogy őket magától egyhamar elbocsássa. Nagy lelki nyugalomban nem lehettek azonban itt sem. A nagyhatalmú kapitány korlátlan úr volt ugyan ebben a szép, nagy székely faluban; de azt az egyet semmiféle emberi hatalom sem tudta volna megakadályozni, hogy mindenféle hírek ne terjedjenek még ott is a magyar honvédek harcok sikereiről. Január elején már arról érkezett hír, hogy Bem eljutott vitéz hadseregével egészen Kolozsvárig s közeledik a Székelyföld felé.

Nagy nyugtalanság fogta el Ceciliát ezekre a hírekre.

«Te Pisti! Én nem maradhatok itt tovább! Keress nekem szekerest, mert haza kell mennem. A gyermekeimet azonban egyelőre még nálad hagyom.»

«Az lehetetlen! Egyedül, minden férfikíséret nélkül nem ereszthetek ezekben a zavaros időkben és felfordult világban. De miért is lett most egyszerre olyan sürgős a hazameneteled?»

«Künn hagytam a szép oleanderfáimat az udvaron, a szabad ég alatt. Csak nem hagyhatom, hogy ott pusztuljanak!»

Nagyot nevetett erre Pisti bácsi feleletül.

«No, no Pisti! Könnyű nevetni neked, mert itt a házad körül a szép nagy kert; de nekem abból a pár oleanderfából, meg a pincében teletetett néhány cserép virágomból áll az egész kertem. Nekem mennem kell máskülönben is; mert nem hagyhatom tovább minden őrízet nélkül a lakásomat. Ott van nekem és gyermekeimnek minden vagyónunk.»

* Udvarhelymegyét északkelet felől Csikmegyétől elválasztó Hargita-hegységnek ez az átjárója közbiztonsági tekintetben, még békés időkben is, igen rossz hírben állt.

És ment is már másnap. Megint csak egy parasztszekéren, *egyesegegyedül*; megint nagy hidegben és megint a Nagy-Erdőn keresztül. De volt még egy harmadik nagyság is, amely őt útjában kísérte: bizodalma az isteni gondviselésben.

A gyermekeit már csak március hó elején hozatta haza magához.

Nagyot fordult azalatt a világ a Cecilia városkájában! Öröm, vidámság, lelkesedés ült minden arcon. Szaladtak az osztrák elnyomók Bem közeledtének már a hírére is. A városi utcagyerekek azt énekelték mindenfelé:

Három alma meg egy fél,
Úgy fut Heydte,* mint a szél.

Most tehát a másik testvérnek, Józsinak kezdett feljönni a napja. A Pistié pedig éppoly gyorsan hanyatlani.

A csiki nemzetőrök — bár messzire volt még tőlük Bem — gyorsan szerveződtek, mozgolódtak. Közülök egy lármás, kósza csapat eljutott Ditróig is. Körülfogták a K. kapitány házát s felszólították, hogy vegye fel azonnal a honvédruhát s álljon az élükre.

K. kapitány — a császárnak tett, és soha általa meg nem szeghető — hűségi esküjére hivatkozott; de aközben oly kemény szavak is jöhettek ki a száján, hogy a nemzetőrök rögtön rárohantak, megkötözték s foglyul vitték magukkal. Szabadságharcunknak egészen a végéig kellett neki a kézdivásárhelyi katonai börtönben ülnie, mígnem, augusztus hó vége felé, a győztes osztrák-muszka csapatok szabadították ki fogságából.

A magyar szabadságharenak ebből az időszakából még csak egy rövid epizódot nem lehet itt említés nélkül hagynom.

Ez a másik testvérré: «Józsi bácsira» vonatkozik.

Szabadságharcunk dicsőségének éppen a delelő pontján

* Egy akkori osztrák ezredes neve, kit Puchner generális a székely megyék megfékezésére küldött volt, s kit honvédenk (főleg a háromszékiek) derekasan elverték volt már több ízben.

lehattünk akkor, amidőn Józsi bácsi — most már honvéd-
őrnagy a Bem hadseregében — egyszer csak betoppan
Ceciliához s a maga szapora-beszédű, ajtóstól berohanó mo-
dorában így kiált rá:

«No, Céci! Készítsd a fiadat, mert amikor vissza-
kerülsz ide hozzád: viszem őt magammal a zászló-
aljamhoz hadapródnak.»

«Nem való az arra! Gyöngye a gyerek még! Csak
neked gyűl meg a bajod vele!»

«Soha se félj te attól! Ha nem bírja meg a puskát
vagy kardot, úgy tollat adok a kezébe s megteszem ír-
deákomnak. Nagy szükség van most az ilyenekre is. Külön-
ben tudom, hogy megüli az már a lovat. Jó hasznát lehet
venni nekik még a hírszolgálat terén is. Nem hallottad a
hírét a Szalánczi-fiúknak? Kis fiúk azok, de már is jó
hírük van a táborban.»

Cecilia csak hallgatott, de látszott rajta, hogy gondol-
kodóba esett.

«Majd meglátjuk Józsi, hogy mit hoz az idő.»

Nem telt bele egy hét, és Cecilia már készítette is a
fiát hadapródnak Józsi mellé.

Ám azok az idők hamar megoldották ezt a kérdést is.
Már néhány hét múlva bekövetkezett a szerencsétlen seges-
vári csata, alig néhány órajárásnyira tőlük. Ott hanyatlott
le hazai költészetünk egéről annak legragyogóbb csillaga:
Petőfi, s alig menekült meg a haláltól maga Bem is. Már
másnap tele volt Ceciliáék városkája a futó magyar-sereg
romjaival. Józsi életben maradt ugyan, de nem jött soha a
Cecilia fia után. Nemsokára ezután letette ő is a fegyverét
a többivel együtt, a győzedelmes osztrák-muszka csapatok
előtt.

Ezzel aztán lezárhatom én is a Cecilia életének ezt a
rövid, de annyira izgalmas időszakát.

3. *Cecilia a szabadságharc után.*

Nemzeti és alkotmányos életünknek az a rettenes nagy összeroskadása, mely a világsi fegyverletétel után következett, a hazában mindenfelé számtalan sok apró katasztrófákká bomlott szét, melyek a magyar társadalmi élet minden rétegében — a szegény földmívelő néptől elkezdve, fel a nemzet legfőbb és legelőkelőbb családjaiig — mindenütt a kedélyvilág reménytelen csüggedésében, apatikus megbénultságában anyagi téren pedig mindenféle romlásban, pusztulásban, sok helyen valóságos földönfutó elszegényedésben nyilvánultak.

A sorsnak ez az annyira súlyos ránehezése a magyar haza minden egyes családjára, miként kímélhette volna meg tehát az egészen csak önmagára utalt Ceciliát és gyermekeit!?

Ezek a súlyos életgondok tulajdonképpen már a forradalom idejében eléggé aggaszthatták őt. De a szerencse, mely ekkor egy jó darab ideig a hazának kedvezett, rámosolygott egy kissé ekkor még Ceciliára is.

Ennek megvilágításául vissza kell még térnem a Cecilia forradalom alatti életének egy kis epizódjára.

Egyszer Józsi — a honvéd-testvér — még a szabadságharc kezdetén eljött volt meglátogatni a hugát. Látta, hogy mily nehéz most neki az élet. Mert háborús időkben nem csak a múzsák hallgatnak el, ami nem volna még olyan nagy baj, mint az, hogy: eldugulnak lassanként a polgári élet rendes keresetforrásai is.

«Céci! Nektek valami más megélhetési mód után kell látnotok; mert csupán a kézimunkáttal nem fogjátok magatokat fentarthatni.»

«Igaz! De hát mihez fogjak? Adj valami jó tanácsot!»

Józsi mindjárt adott is egyet. Természetesen csak olyat, amely az ő katonai életével állott némi kapcsolatban. Vonatkozott pedig ez a katonai élelmezésnek egy oly ágára, melynek maguktól a termelőktől való közvetlen beszerzését Cecilia is könnyen elvállalhatta, s amely némi ügyességgel és fáradsággal — e tulajdonok Ceciliában úgy sem hiányozván — a legtisztességesebb módon juttathatták őt egy kis

nyereséghez. Annál könnyebb is volt pedig erre vállalkoznia, mivelhogy az ilyen hasznot ígérő helyzetek kihasználására vállalkozni tudó elemek a Cecilia városkájában és környékén akkor még teljesen hiányoztak.

Cecilia tehát megfogadta a Józsi jó tanácsát. Ez az ő kis üzleti kísérlete* pedig oly jól bevált, hogy nemcsak fentartotta magát vele, de sőt félre is rakhatott valamit belőle a bekövetkező nehezebb időkre. Állott pedig ez nem kevesebb, mint 500, mondd ötszáz forintból! Mily büszke volt erre Cecilia és mily nagy reményeket kötött hozzá! Később — a nemsokára bekövetkezett osztrák rémuralom idejében — nagy szorongattatások okozója lett rá nézve ez a szállítási ügy. (L. ezt a Függelékben fiának hozzá írt 5. sz. levelében.)

Mert hát bekövetkezett már nem sokára a nagy nemzeti katasztrófa, a nagy összeomlás. Összeomlása a szegény Ceciliának az anyagi helyzetük megjavulásához kötött minden életerveinek és reményeinek is.

Az osztrák katonai rémuralom ránehezedett a Cecilia kis városkájára is. Itt is mindjárt az volt a kezdet, hogy kiadták a szigorú parancsot a Kossuth-bankók beszolgáltatásáról. «Akinél ezentúl Kossuth-bankót találnak, azt azonnal haditörvényszék elé fogják állítani» . . . stb., stb.

Mit volt mit tennie Ceciliának!? Be kellett szolgáltatnia neki is oly sok bajjal, gonddal összegyűjtögetett pénzcsekjét annak a kegyetlen molochnak, melynek most: A «Császári Királyi Osztrák Összbirodalom kormánya», volt a neve. Ez tépte ki a Cecilia kezéből, és égettette el az ő — annyi bajjal, gonddal összegyűjtögetett és egész vagyonát képező — szép magyar bankóit; ott, a szeme láttára, a város piacán.

* Részletesebb ismertetését l. a Függelék 4. sz. alatt.

4. *Cecilia eljut életének legválságosabb időszakához.*

Súlyos megpróbáltatás napjai voltak ezek! Elöl kellett kezdeni az önfenntartási küzdelmek kálváriájának tövises útjait. Minden támasz nélkül álltak ott hárman egy könyörtelen és gonosz ellenség által megszállott városkában, hol mindenki csak magára gondolt; mindenki csak saját nyomoruságaival, bajaival volt elfoglalva. Mihez is fogjanak tehát most? Ha legalább addig, míg valamely tisztességes keresetmódot találnak, számíthattak volna családjuk tehetősebbjeinek a támogatására! De hát ugyan melyikére? Cecilia testvérei közül Józsi maga is földönfutó bujdosó. Azt sem tudni róla, hol, merre van. A másik testvér, Pisti? Erre úgy rávette a kezét az osztrák katonai kormány, hogy hozzá még közelíteni sem lehetett. Pedig milyen nagy úrrá tették! A legkurucabb székely megyének, Háromszéknek, a főispánjává. (L. Függelék 5. sz.) Valószínű, hogy Cecilia effelett való honleányi méltó felindulásában sem fordult volna hozzá semminemű segítségért. A többi rokonok — gyermekeinek a Cecilia férje részéről való legközelebbi vérrokonai? Voltak ezek közt igen jómódú földbirtokosok, kereskedők, gyárosok stb., kik mind nagyon szerették is a «kedves jó Ceci nénit» és gyermekeit. Csakhogy most ezek egyikének sem jutott eszébe segíteni rajtuk; Cecilia pedig nem az a nő volt, aki ezt nekik eszökbe juttatni hajlandó lett volna.

Valóban nem kis lelki erő kellett ahhoz, hogy sorsa felől kétségbe ne essék. Megmentették őt ettől most is az isteni gondviselésbe vetett rendíthetetlen erős hitén kívül, a saját maga és leánya munkaerejébe és képességébe vetett bizodalma és — ami talán a legfőbb fenntartó ereje vala — lelkének elpusztíthatatlan energiája és kedélyének elcsüggedni soha sem tudó vidámsága.

«Csak rajta leányom, majd megélünk valahogy Isten segítségével ezután is!»

Azon sokminden között, amire Cecilia a megélhetés módjait illetőleg most gondolhatott, az az egy, hogy: újból valamely üzleti kísérletezésbe bocsátkozzék — bár ilyenekre

alkalom nem hiányzott volna ezuttal sem — ki volt kapcsolva teljesen. Nem volt benne üzletiszellem, amit nem azért hoztam fel, mintha ezt — arisztokratikus gondolkodásának bizonyítékául — az ő női erényeinek koszorújába beillesztendő vonások egyikéül akartam volna feltüntetni.

Az ő igénytelen egyszerűségét és polgárias szerénységét egyáltalában nem homályosították el soha a családi származásából eredhető — s az u. n. «fertálmagnási» osztályt annyira jellemző — allure-ök és elfogultságok. (L. Függelék 6. sz.)

Cecilia meg akart maradni tehát most is életének az ő eddigi régi, kipróbált útjain.

«Dolgozni fogunk, leányom! Van a női kézimunkának elég sok ága, amelyekhez értünk!»

És mindezekhez hozzáveszünk most még egyet: a női kézimunkára való oktatást.

5. Cecilia női kézimunka-iskolát nyit.

És Cecilia csakugyan nem csalódott sem az isteni gondviselésbe vetett erős hitében, sem a maga és leánya munkarejébe és képességébe vetett erős bizodalomban,

Hozzáfogtak új életterveik megvalósításához: a női kézimunkához, és az arra való oktatás eszméjének kiviteléhez. Ez utóbbi a város előkelőbb köreiben is nagy örömmel fogadtatott. Mindenfelől csak biztatás, buzdítás hangzott feléjük. Nem is csoda; mert hisz az egész városban egy-két felekezeti, és igen-igen silány állapotban levő leányiskolán kívül, nem volt éppen semmi más — a leányok továbbképzésére szolgáló — iskola. Nagyon természetes tehát, hogy a különben is nagy közbecsülésben álló Cecilia kapott ebbe az új iskolájába tanítványt eleget.

Ha most lett volna benne némi vállalkozási szellem, úgy csakhamar egy fontos és nagy hiányt pótló leányiskola megalapításának a dicsősége fűződhetett volna a nevéhez. Ehhez egyéb sem kell vala, mint az, hogy: béreljen ki egy olyan nagyobb lakást, melyben jól elhelyezhesse a máris nagyobb számmal jelentkező tanítványokat. Ám, ő ezt az egész

ügyet kizárólag csak az *anya* szemüvegén át nézte és ítélte meg. Ezért nem is volt hajlandó belemenni egy olyan válalatba, melyet nem tartott a gyermekei jövőjének érdekeivel eléggé összeegyeztethetőnek. Jobban belátott ő az akkori közállapotoknak, nevezetesen: városuk társadalmi és közművelődési viszonyainak a mélyeibe, hogysem tanácsosnak tarthatta volna egy ilyen iskolaalapítás kockázatának tenni ki a maga és gyermekei jövője érdekeit. Tartott attól is, hogy az a sok gond és vesződség, amelyek egy ily, talán később nyilvánossá is válható, iskola vezetésétől elválaszthatatlanok, őt később, anyai feladatai és kötelességei teljesítésében csak hátráltatni fognák. Nem akarta, hogy ez az iskola egykor válaszfalul ékelődhessék be közéje és gyermekei közé.

Gyermekei később, és még idős korukban is, sokat gondolkoztak anyjuknak ebbeli, s általuk akkor nem eléggé értett és méltányolt álláspontja felett; de később kénytelenek voltak nagy hálával ismerni el az anyai szívnek ezen ügyben elfoglalt, sejtelmesen előrelátó, bölcs álláspontjának a helyességét.

A Cecilia iskolája megmaradt tehát abban az egészen családias, kis keretben, melyen túl menni már kis lakásuk szűk volta miatt sem lett volna lehetséges. Legfeljebb 8—10 leánygyermek befogadásáról lehetett szó.

A legközelebbi ismerősök és rokonok köréből kerültek ki az első tanítványok. A szülők boldogoknak érezték magukat, ha gyermekeiket a «Céci néni» iskolájába sikerült elhelyezniök.

És — amily szerény határok között indult meg ez az iskola, épp oly szerény volt az abból befolyó anyagi haszon is. Csak később, midőn a tanítás a szülők kívánságára a kézimunkán kívül még egyébre is ki volt terjesztendő, emeltetett a tanítás díja valamivel magasabbra,

6. *Cecilia kézimunka-iskolájának ismertetése.*

(1850—1864.)

Még ha többoldalú és behatóbb visszaemlékezések állának is rendelkezésére e rajz írójának: e tárgy felől sokat és érdekeset nem írhatna már azért sem, minthogy az oktatás ez iskolában, az adott körülményeknél fogva, csak igen szűk korlátok közé volt szorítandó. De talán némi kortörténeti érdekességgel bírhat még az a kevés is, amit róla megírni módjában leend.

A munkamegosztás kérdése nem okozhatott sok nehézséget anya és leánya között. A kézimunkatanítás legérdemesebb része Cecilia leányának jutott, ki — mint az fentebb is említve volt, — erre nemcsak kiváló tehetséggel, hanem többoldalú képzettséggel is bírt. Cecilia inkább az iskola egyéb teendőit, nevezetesen: a szülőkkal való érintkezést, továbbá a leánykák felügyeletével, nevelésével, a rendreszoktatással és a fegyelmezővel járó teendőket tartotta fenn magának.

Bármily szűk mederbe volt is szorítva ez az iskola, mégis nem csekély gondot és nehézséget okozhatott nekik ebbeli feladatuk lelkiismeretes megoldása. Ezek a nehézségek leginkább a gyermekek nagy korkülönbségében, valamint azok előképzettségében és házineveltségük igen különböző mértékében állottak. Kor tekintetében voltak köztük az 5—6 évesektől elkezdve egészen a 10—12 éves korukig. Ezeket tehát mind ugyanazon egy helyen és időben kellett tanítaniok. Állott pedig ez a munkaoktatás az akkori szokás és műveltség igényeinek megfelelően: a legkönnyebb horgolási és harisnyakötési munkáktól elkezdve, — melyekre akkor a szülők kívánságára különösen nagy súly volt fektetendő — főleg az egyszerűbb fehérnemű- és ruhavarrásokon folytatva, fel egészen a különböző női díszmunkákig, hímzésekig stb., stb.

Csaknem hihetetlen, hogy Bécsnek ezen időbeli korcs műízlése, a biedermyerismus, mily korlátlan uralomra tudott szert tenni minálunk is; hogy mennyire ki tudta szorítani ez a magyar polgári élet közízléséből a régi szép magyar díszítési motívumok iránt való érzéket! Meny-

nyire ki is halt volt közöttünk az azok további fenntartására és kultiválására irányuló minden hajlandóság!

A régi szép nemes ízlésű ősi bútorok, a különböző remek szekrények, székek, levelesládák stb., nemkülönben a régi mázas tálak, korsók, kancsók, kupák stb. — mint ízléstelen régiségek — a padlások zugaiba száműzettek; a szép antik ruhák, szőnyegek, az eredeti magyaros ízléssel díszített himzések, varrottasok, asztalterítők, törülközők stb, mint valamely — már csaknem szégyenlenivaló parasztos ízlés tanujelei — a régi nagy családi ládák fenekére rejtettek el, hogy mindezek helyét a bécsi iparnak úgy anyagra, mint ízlésre és kivitelre nézve jóval silányabb alkotásai, vagy esetleg mindezek legeslegsilányabb hazai utánzatai foglalják el. Csupán a régi magyar nemesi családok egyes idősebb matrónái tudtak még valamennyire ellentállni ennek a rettenetes idegen áramlatnak: a Bécs előtt való ezen szégyenletes meghódolásnak! Csak ők voltak képesek meg is tartani még valamit az egykori jó magyar műízlésnek ezekből az oly méltatlanul üldözött szép emlékeiből. Ennek a régi magyar műízlésnek csekély számú védői és fenntartói közé tartozott Cecilia is. Ámde ennek is csak igen szerény határok közt, és csak magánéletében lehetett érvényt szereznie. A kis kézimunka-iskolájában meg kellett neki is hajolnia az uralkodó ízlés előtt. Annnyival inkább kénytelen volt ezt tenni, mivelhogy leánya is teljesen ennek a hatása alatt nyervén a kiképeztetését, egészen gyanutlanul haladott tehát ő is egy úton mindazokkal, kik a régi eredeti magyaros motívumokkal ékeskedő női kézimunkákat vagy egyáltalában nem ismerték, vagy azokat, mint divatjamult régiséget, figyelmen kívül hagyandónak találták. Ennek a renaissance-a — a magyar iparművészet lassú föléledése — még nagyon messzi «készt az éji homályban»!

Cecilia is kénytelen volt belátni, hogy ezen a téren minden apostolkodása merőben hiábavaló s így beérte azzal, hogy előszedegesse koronkint ebbeli nehezen megőrzött kevés családi emlékeit, varrottasait, himzési munkáit stb. s igyekezzék ezek bemutatásával, szépségeik magyarázatásával hatnia leánya uffiízlésére.

Ami különösen a hímzést illeti: sajátóságosan jellemzi ezt

a kort az a nagy előszeretettel, mellyel a *figurális* rajzminták iránt viseltetett. Bizonyos naturalisztikus felfogás nyilvánult nálunk ezen időben a hímzési mintákul szolgáló rajzok legnagyobb részében. Az emberi, állati vagy növényi alakok nem azért fordultak elő azokon, hogy ornamentekké átalakítva, egy bizonyos művészi stíl szolgálatába állíttassanak; hanem inkább azért, hogy a maguk eredeti, sokszor gyermekiesen naiv, sőt együgyű közvetlenségükben jelenjenek meg a hímzéseken. A hímző nők ambíciója abban kulminált, hogy mentől feltünőbb jeleneteket tüntessenek fel vásznaikon az emberek vagy állatok életének egyes érdekesebb viszonylataiból. Úgyszólván odaakarták festeni ők is, a piktorok módjára a színes gyöngyszemek és pamut- vagy selyemfonalak, sőt néha még emberi hajszalak segítségével is, azokat a jeleneteket. És képesek voltak ezekre a munkákra végtelen sok időt, erőt, sőt nem ritkán egészséget áldozni fel. Csak effélékkel lehetett akkor némi hatást gyakorolni a műízlés teljes hiányában levő nagy közönségre. Ilyen lévén a közízlés, nagyon természetes, hogy a Cecilia leánya is kénytelen volt követni ezt az irányt, és — jobbat nem ismerve — azon volt, hogy ebben is mentől inkább kitűnjék. Az ezen időbeli egyes kézimunkái valóban méltók is voltak a bámulatra. Csak egy-két példát erre.

Nemsokkal a magyar szabadságharc tragikus bevégzése után megjelent egy könyv — úgy hiszem Szilágyi Sándortól — a magyar forradalom végnapjairól, melyhez mellékelve volt a világsi fegyverletétel rajza is. Hogy mily nagy hatást tett ez akkor a kedélyekre az egész országban — tehát Ceciliára és leányára is — az megítélhető abból, hogy ez (kit ezentúl csak röviden M betűvel fogok jelezni) elhatározta magában, lehímezni ezt a változatos, és mozgalmas jelenetekben annyira gazdag képet* emberi hajszalakkal, vagy ahol lehet, különböző gyöngyszemekkel egy kifeszített fehér selyemlapra. E terv kivitelének első feladata az volt, hogy keressenek valakit, aki ezt a rajzot rá tudja vinni a selyem-

* Láthatók voltak például azon nemcsak Világos vára az előtte levő térséggel, hanem a fegyvereiket gúlákba rakó honvédek s a lovaikról leszálló huszárok is, amint az egyik önmagát, egy másik a hű lovát lövi agyon stb., stb.

lapra, amire M. maga nem mert vállalkozni. Nagynehezen sikerült is ráakadni egy ily piktorra, úgy hogy M. nem-sokára hozzáfoghatott ehhez a valóban óriásinak mondható munkához, mely eltartott majdnem egy egész évig. A kép alatt olvasható volt a hajszálakkal ráhímzett aláírat:

A VILÁGOSI FEGYVERLETÉTEL.

Hire is lett ennek a képnek, nemcsak helyben, hanem az egész megyében. Csodájára jártak az emberek. Szép arany rájába foglalva a Cecilia legszebb szobájának a falát díszítette az, egész élete végéig. Később a leányaét. A fehér selyem idővel megfakult, bepiszkolódott, mivel tisztítani nem lehetett. De még ilyen hanyatló állapotában is fényesen hirdette az M.-nak jobb művészi feladatok megoldására is képes tehetségét, ügyességét, nemkülönben bámulatos türelmét és akaraterejét.

Egy másik, az előbbihez hasonló, de már mégsem minden művészi becs nélküli türelemmunkája volt az az apró színes gyöngyszemekből fehér viaszlapra benyomkodott mozaik-képe, mely egy — virágos mezőben hárskürtjére támaszkodó — pásztorfiút ábrázolt. Tessék most elképzelni: mily szörnyűségeen szemrontó és fárasztó munka lehetett azt a több ezer apró gyöngyszemet szorosán egymás mellé úgy rögzíteni meg a viaszlapon, hogy az egészből egy tetszetős mozaikkép álljon elő!

Hisz lehet, hogy mindezek ma már csak kuriózum-számba mennek. Egyet azonban nem fog megtagadhatni ezek alkotóitól a mai idők embere sem: a szép művek alkotására való vágyódást; az eszményiség felé való törekvésben nyilvánuló csodálatraméltó kitartást és lelki erőt. A szépnek, a magasztosnak olthatatlan szomjazásáról tanuskodnak ezek, azokban a sivár időkben és körülmények közepette, midőn nekik e szomjuk kielégítésére semminemű művészi szempontból csak valamennyire is megfelelő képzésben részük nem lehetett, sem a jobb ízlés megszerzésére szolgáló módok és eszközök rendelkezésükre egyáltalában nem állhattak.

A munkaiskolájuk mindezen tisztán elvileges kérdéseiben Cecilia rendszerint csak passzív szerepet vitt. Az ő valódi

működési terét nem annyira a szakoktatás, mint inkább iskolájának a *nevelési* feladatai képezték. Ezt pedig ő a következőkben állította maga elé: a munka megszerettetése; a rendre, tisztaságra és az illedelmes magaviseletre való szoktatás, szóval, a pedagógiai értelemben vett tulajdonképpeni fegyelmezés. E tekintetben valóban *született* nevelőnőnek lett volna mondható. A természetében volt ugyanis a gyermekkel való bánnitudás. Errevaló eszközei, vagy mondjuk tulajdonságai közül főleg hármat kell kiemelni: a *szeretetet*, a *tűrelmet* és a *lelki vidámságot*. *Elméleti* ismeretei a gyermeknevelés terén úgyszólván nem is voltak. Leginkább csak megfigyelései és tapasztalatai. De azzal a három pedagógiai erényével bámulatos sikereket tudott elérni. Testi büntetésekre nem szorult soha. Talán nem is lett volna képes rá. Legfőbb a sarokbaállítást alkalmazta néha. Ezt is csak 6–10 éves gyermekeknél. A hosszú lére eresztett erkölcsi intelmek és dorgálások pedig éppen nem voltak a természetében. Egy-két dorgáló szóval és rosszaló tekintettel tudta elintézni a legtöbb fegyelmi esetet. És ki tudott hatni ezekkel az ő igen egyszerű fegyelmezési eszközeivel a gyermekeknek iskolán kívüli magukviseletére is, ami néha azoknak ebben az önfegyelmező felkiáltásában nyert kifejezést: «Oh jaj! Mit mond majd erre — ha megtudja — Céci néni!» Sőt ez az erkölcsbírói tekintélye kiterjedt rokonainak és tisztelőinek az iskoláján kívül álló köreire is. Ezek soraiban is fordultak elő néha a fentiekhez hasonló önkénytelen nyilatkozatok.

Ime a valódi erkölcsi tekintélynek, tudtán kívül is, javító és ellenőrző kihatása a környezetére!

És volt Ceciliának a gyermekekkel való bánásmódjában még egy egészen különleges eszköze is, amellyel azokra néha igen nagy nevelői hatást tudott gyakorolni: az *éneklés*. Ez pedig egyáltalában nem volt valamelyes rendszer korlátai közé szorítva. Énekelt, vagy énekeltetett, akkor, amidőn ennek belső szükségét érezte: midőn erre a hangulatot úgy a gyermekek lelkében, mint a magáéban is megadottnak érezte. Leginkább a lélek feszültségi állapotának a leszerelése s a kedély felfrissítése voltak az erre indító okai. Legtöbbször ugyan csak egymaga énekelt, de a fenti célt rend-

szerint elérte mind a két irányban. A Cecilia kedélyvilágának talán ezek voltak a legszebb, legközvetlenebb és legmeghatóbb nyilvánulásai. Ez okból erről valamivel többet is kell elmondanom.

7. Cecilia énekléséről.

Tartok tőle, hogy ez a cím tévedésbe fogja ejteni a t. olvasót! A Cecilia zenei tehetségeinek és képzettségének az eredményeiről való beszámolást sejtethet. Talán azt is, hogy Cecilia valamely hangszerrel, ha zongorával nem, legalább egy gitárral, kísérte a maga énekét s hogy kora ismertebb dalszerzőinek, talán a nálunk már akkor is annyira kedvelt Schubertnek, vagy a mieink közül egy Egressi Bóninek, Erkelnek, Ruzicskának a dalai csendültek meg olykor az ajkain.

Távolról sem! Már életkörülményei olyanok voltak, hogy zeneileg nagyobb műbecscsel bíró dalokkal megismerkednie alkalma alig lehetett; ezek tehát rá hatást nem is tettek. Az ő éneklése tisztára olyan természeti képesség és ösztön, minő a mezők és ligetek éneklő madaraié, szóval: *népéneklés* a szó legvalódibb és legszebb értelmében. Az ő ebbeli hajlama és tehetsége nem a színházakból, avagy hangversenytermekből szívta táplálékát, hanem a dalnak ősi, kimeríthetetlen termékenységu talajából: a *néplélekből*. És énekelt is Cecilia, amint azt a lelki-szüksége hozta magával. Énekelt munkája közben, és énekelt a templomban. Ez utóbbi volt az ő valódi és egyedüli hangversenyterme. Nem a nagyvárosok zenés misékkal ékeskedő büszke katedrálisai, hanem a falunak, vagy kisvárosnak az az egyszerű kis temploma, ahol mindig együtt énekel a férfi és a nő, az öreg és az ifjú, a gazdag és a szegény, szóval: ahol az áhitat egy közös dalba forrasztja össze az egész templomi gyülekezetet. Így lehetett ez Ceciliának abban a kis falujában, amelyben gyermek- és leánykorát élte; és ettől a szokásától nem is tudott megválni azokban a városokban sem, amelyekbe később az élet árja sodorta. Énekelt tehát ezekben a templomokban is mindig a *köznéppel együtt*: többnyire a

városi előkelőségek nem csekély csodálkozására sőt megbotránykozására ; amivel Cecilia bizonyára nem sokat törődött. És szépnek is kellett lenni az énekének, minthogy az ő nemes lelke egészen beleolvadt abba. Mintha az erdei rétek édes szénailata szállna fel belőlük ; vagy — mintha a fenyveserdőkkel borított szép «Csikország» népének valamely ősi dalban megnyilatkozó lelke szólna hozzánk. Annak a Csiknak, melyről egy, tán már régen feledésbe ment népdal így emlékezik :

Oh te szép szülőtte-föld,
Aki télbe-nyárba zöld! . . .

Látni lehetett rajta ilyenkor lelkének boldogító átszellemültségét. Hogy a felületes tudások és felvilágosultságok által meg nem zavart mély vallásos érzet, mily megnyugtató, sőt boldogító hatással lehet egy nőre, annak élte minden viszontagságai és szenvedései közepette: arra, e sorok írója szebb, meghatóbb példát, minő a Ceciliáé vala, nem ismert soha egész életében.

Hogy miféle dalok lehettek azok, amelyeket a templomokon kívül, kis otthonában a maga, vagy a környezete földerítésére énekelhetett : erről, sajnos, nem áll semmi biztos adat a rendelkezésemre. Hogy a gyermekekre igen nagy hatást tudott vele gyakorolni, arra többen emlékeznek egykori növendékei közül ma is. Ha áll a német pædagogiai axioma, mely szerint «Gyermekeknek a legjobb is csak elégjó», úgy a tétel megfordításával kérhetném, hogy vajjon, ami a gyermeklélek előtt igen jó, igen szép: lehetséges-e, hogy az ne legyen önmagában is igen jó, és igen szép? A saját gyermekei szintén híven emlékeztek vissza még késő korukban is, hogy mily nagy hatást tett rájuk anyjuk ezen világi és templomi énekeivel. Mert előfordultak az utóbbiak néha a saját otthonában is. Rendesen az évszakok változásai szerint: karácsony felé az adventi és karácsonyi énekek ; a nagy bőjtben és husvétkor az ezeknek megfelelő, felülmúlhatatlan szépségű énekei a katolikus egyháznak. Az is bizonyos, hogy akár világi, akár templomi dalokat énekelt legyen, ezek mindig csak a zeneileg legszebb,

legértékesebb, a valóban örökbecsű dalok közé tartoztak. Kétségbevonhatlan bizonyítékai mindezek Cecilia kiválóan finom zenei érzékének és tehetségének. Ugyanerről tanuskodik az is — amiről fiának azon időbeli naplója tesz említést — hogy mily nagy hatást tettek anyjára *Beethoven* szimfóniáinak zongora átíratban előtte eljátszott egyes részei: nevezetesen a II. és V. szimfóniák gyönyörű Andante-i, az Eroica és a Kilencedik S. főséges gyászindulói; valamint a VII-ből az Allegretto-rész stb. Pedig: hogy itt kizárólag csak maga a zenemű és nem az előadás tehetett rá hatást, ezt eléggé bizonyíthatja az a körülmény is, hogy fia — egészen a maga erején, és csak tanárkorában tanulván meg zongorázni — azokat a nagyszabású műalkotásokat bizonyára csak igen tökéletlenül adhatta elő.

Cecilia ez éneklésével gyermekei közül főleg a fiára tett mély hatást. Egészen kétségtelen, hogy dalaival s főleg azoknak a maguk keresetlen egyszerűségükben is mindig oly meghatóan szép előadásával igen fejlesztőleg hatott fia zenei ízlésére. Ez sokat mondhatna arról, hogy az ének és zene szeretete miként kísérte őt is egész életén keresztül, s hogy tényleg mily sokat köszönhetett egész életén át ennek az anyai örökségének. Mivel azonban mindez igen eltéríthetne Cecilia életének ismertetésétől, tehát erről nem is lesz most több mondanivalóm.

8. Ceciliának fia neveltetéséről való gondoskodásai.

Nagyon súlyos aggodalmak nehezettek Ceciliára, mindjárt a székelyföldi kis városkába költözésekor, midőn látta, hogy — már ideje volna fiát valamely rendes iskoláztatásban részesíteni. Ez az időszak körülbelül 1844. évre esik, midőn a fiú már közel 10 éves volt.

Ebbeli gondjait növelte főleg az a körülmény, hogy az illető városkában az iskolák, úgy az elemiek — mint a közép-fokúak — igen-igen gyarló állapotban voltak. Méltán iszonyodott attól Cecilia, hogy fiát ezekbe küldje tanulni. Ebbeli nagy aggodásából őt sógora, ott helyben lakó s általa igen szeretett *Julia* nővérének a férje, K. J, az u... megyei és politikai élet

egyik kitünősége, mentette ki. Ő ugyanis a fiú további taníttatására nézve igen szerencsés megoldást talált. Az azon időbeli előkelőbb és jobbmódú úri családok, fiaik mellé, rendszerint nevelőket alkalmaztak, kiket többnyire külföldön (leginkább Berlinben) képeztettek ki. A Cecilia megyéjében is volt egy ilyen úri család (a P. D.-é), melynek egyetlen fia mellé épen ez időben volt a Berlinben képzett házi nevelő megérkezendő. Cecilia sógora igen jó viszonyban állván a P. családdal, szóba hozta ott, hogy nem fogadnák-e be Ceciliának igen jó házi nevelésben részesült, s különben is eléggé tehetséges fiát saját fiuk mellé tanulótársul; ami mindkét fiú tanulásbeli előmenetelére nézve csak előnyös lehetne. Ez az ajánlat nagy örömmel fogadtatott, s a kölcsönös tárgyalások a két család között közös megelégedésre befejeztetvén: Cecilia fia azonnal útra indított T.-ra, a P. családnak, Cecilia lekóhelyétől alig pár órányira eső, falujába. Nagy szeretettel fogadták itt őt, s mindvégig a saját fiukként bántak vele. Így lett a Cecilia fia hamarosan átültetve a Fehér-Nyikó szép vidékének, a legszebb székely balladák termőföldjének tiszta székely népe közé. Közel öt évig tartott a Cecilia fia több oldalú kiképeztetésére nézve ezen annyira kedvező viszony a P. családnál. A pädagogus nevelő mellett volt még egy német nyelvmester is, ki a zenében is nyújtott oktatást. A nevelés mindezen itt kínálkozó előnyeinek a Cecilia fia vette a legjobb hasznát. Szép előhaladást tett a német nyelvben, sőt már az énekekben is gitár kísérettel. Ez, a mai nap már annyira lenézett hangszer, a forradalom előtti időkben, sőt még azután is sokáig, nagyon kedvelt és elterjedt volt az egész magyar középosztályban. A fiú képes volt nemsokára már hangjegyekből kíséreni ezzel a maga énekét. Miféle énekeket? Bizony már Schubert-dalokat is; sőt — majdnem hihetetlen — még az akkori legkedveltebb operáknak, a «Normá»-nak s a «Szevillai borbély»-nak, már nem csekély koloraturai iskolázottságot feltételező, dalait is. A gitározásból pedig képes volt, életének már néhány év múlva bekövetkezett válságosabb időszakában, másokat is tanítani.

Ezen, a fiú életére nézve oly boldognak, és nevelési szempontból is annyira kedvezőnek mondható korszak, a

politikai életnek egy nagy, földrengésszerű összeomlásával végződött be. A magyar forradalom Erdélyben már korán az ottani népfajok gyilkos tusájává alakult át. Ez robbantotta szét ősi fészkeből a Cecilia fiát magába fogadó P. családot is. A fiú visszakerült anyjához, és onnan nemsokára együtt menekültek — miként ez az előbbi fejezetek egyikében már elmondatott — Gyergyó-Ditróba, Cecilia fiútestvéréhez.

Ezzel a Cecilia fia neveltetésének ez az első időszaka lezáródik.

*9. Cecilia fia az u...-i református kollégiumban.**

Talán egész Erdélyországban az u...-i év. református kollégium volt a legelső középiskola, amely közvetlenül a szabadságharc leveretése után (1850. év elején) az ország minden részében szétszórt tanítványok előtt a maga kapuit megnyitotta. Ez az iskola a forradalom előtt a «főiskola» büszke címét viselte — minthogy tényleg úgy a theológián, mint a jogon már főiskolai képzést is nyújtott. Ez a jellege most, az egységesítő osztrák iskolarendszerbe természetesen beilleszthető nem lévén: az iskola csak a szerényebb «főgimnázium» címen volt megnyitható.

De különös egy iskola is volt ez a főgimnázium, kivált megnyitásának a legelső éveiben! (1850—1852.) A tanári kar állott 3 és $\frac{1}{2}$ tanárból — ennek a magyarázatával hátrább szolgálok. Ami a tanulókat illeti: ezek valóban nagyon tarka egy keverékét képezték az ország különböző középiskoláiból összeverődött fiuknak. A legtöbb iskola Erdélyben ugyanis nem volt még ekkor megnyitható; így az ugyanottani katolikus gimnázium sem. Az u...-i kollégiumban most összeverődött tanulók közt számosan voltak olyanok, akik mint honvédek, résztvettek a szabadságharc küzdelmeiben is. És ez az igen vegyes, sőt sok tekintetben elvadult népség most mind belekerült ebbe a majd minden nevelői vezetést és ellenőrzést nélkülöző kollégiumba.

* Erdélyben az internátusokkal egybekötött gimnáziumokat rendszerint kollégiumoknak nevezték.

De milyen internátus volt ez máskülönben is! Nyolcan-tizen laktak egy-egy olyan kis szobában, melyben a mai higiénikus felfogások, sőt egészségrendőri követelmények szerint is, legfeljebb négy-öt tanulónak lett volna hely adható. Maga a kollégium, az egy puszta szobán kívül nem járult semmivel hozzá a tanulók internátusához. A bennlakóknak maguknak kellett szobáik takarításáról és fűtéséről gondoskodni. Ez utóbbihoz az intézet csupán az üres fáskamrákat adta. Mindezek hegyében az internátusbelieknek az élmezésükről is saját maguknak kellett az intézet minden hozzájárulása nélkül gondoskodniok.* Az intézet egyáltalában nem adott bennlakó növendékeinek az oktatáson kívül semmit, még a legszükségesebb szobabutorokat sem. A diákoknak magukkal kellett hozniok ágyat, ágyneműt, székét; közös költségen szerezték be az asztalt, amelyről ettek, amelyen tanultak és az evőeszközöket. Ruhaszekrényről szó sem volt. Ilyfélék, az ágyakkal túlszűfolt szobákban, el sem férhettek volna. A ruháikat, fehérneműiket az ágyak alá betolt ládáikban tartották.

Az internátus kapui a téli hónapokban este nyolc órakor, a nyáriakban kilenckor záródtak be. Az iskolaépület fatornyában lógó kis haranggal adták a jelt a hazatakarodásra. De hát kik végezték ezeket az iskolai harangozásokat? Ki nyitott kaput a kapuzárás után bejönni akaróknak, akár ha késő éjjel, avagy csak reggel felé történt is ez? Ki vette számba a künmaradottakat vagy későnjövőket? A felsőbbrendű és ellenőrzési teendőik a bennlakó «Senior» és «Contra» diákhivatali méltóságokra voltak bízva. Hát a többi alantasabb természetű szolgálai teendőik? Ki végezte például az estvéli betakarodást —, a reggeli fölkelést — s egész napon át az órákat jelző csöngetéseket? Volt-e egyáltalában iskolaszolga, pedellus, kapus, házmester stb. az intézetben? Dehogy volt! Itt mindent a bennlakó diákoknak kellett elvégezniök. Ez egy valóságos *önműködő, automatikus intézet* volt: ment itt minden szépen, *önmagától*.

El lehet képzelni, hogy ilyen berendezési, felügyeleti és

* Ennek részletesebb ismertetését l. a Függelék 7. sz. alatt.

intézetvezetési viszonyok között milyen lábon állhatott ott nemcsak a rend és tisztaság, hanem a fegyelem és közerkölcsei állapot is. Vegyük ehhez hozzá, hogy közvetlenül a szabadságharc bevégzése után nyittatván meg ez az iskola, maguk a tanulók is — úgy előképzettség, mint erkölcsi viselet szempontjából minő nagyon is vegyes, sőt nem ritkán kétes elemekből kerültek össze. Az éjjeli tivornyázások künn a városi koresmákban — nem sokat törődve a haza hívó csöngetyűszóval — egészen napirenden voltak. Sőt benn a convictusban is előfordultak néha az ilyen bacchanáliák. A szeszes italokat becsempészték a városból; s e tivornyákon szívesen résztvettek olykor maguk a Senior vagy Contra urak is.

Ime, egy ilyen internátusban kellett elhelyeznie Ceciliaának az ő fiát. Lehet-e kétség az iránt, hogy, ha ez a fiú még ilyen körülmények között is megtarthatta erkölcsi romlatlanságát, az ő testi és lelki épségét: ezt elsősorban csak annak az anyának köszönhetette, aki bele tudta nevelni okosságával és nagy szeretetével az ő erkölcsi ellentálló képességét; s ki nem szünt meg soha, még ezen internátusi élete alatt is, őt áldásos erkölcsi befolyásával támogatni, erősíteni.

Mert, sajnos, ebben az időben az iskolai élet nemcsak nevelési szempontból volt itt önműködő, azaz vezetés nélkül való, hanem többé-kevésbé az volt a tanítás szempontjából is.

Már említettem fentebb, hogy ebben a főgimnáziumban tulajdonképen csak 3 és $\frac{1}{2}$ volt a tanárok száma. Ezt úgy kell érteni, hogy szabályszerűen megválasztott, rendes tanár csak három volt. A fél tanár alatt a német nyelv tanítására ideiglenesen alkalmazott segédtanár értendő. A többi aztán mind csak állásnélküli teologusokból, vagy más felsőbb osztályba járó tanulókból telt ki. Ezek — «classis-præceptor» címmel csak ideiglenesen, és csak 1—2 évre alkalmazva, — a gimnázium alsóbb osztályaiban tanítottak. A gimnázium három legfelsőbb osztályában lévő tanulókat — ezek közt Cecilia fiát is — a három rendes tanár tanította. Ezek egyike volt a philologus, a klasszikus nyelvek tanára; a másik a történelem és földrajz —, szükségből a magyar nyelv

és irodalom tanára; a harmadik: ez valódi «mindenes» tanár volt, kinek tanítania kellett mindazt, amire a többi nem vállalkozott. Elsősorban tehát a reál-tantárgyakat, de néha világtörténelmet, csillagászatot, irodalomtörténetet stb. is.

Ami pedig a tanulást illeti, ez csak olyan volt, hogy a diákok az előbb nevezett két tanártól nem tanultak mondhatni semmit; ezek többé-kevésbé gúnytárgyaikül szolgáltak. Hisz feleltek néha, legalább a jobb diákok, ezeknek a tantárgyaiból is, még pedig oly folyékonyan, hogy csak úgy pörgött a nyelvük. Feleltek, de nem tanultak. Mért van ilyen is. A felelnitudásnak van többféle segédeszköze. És — még ha csalás nélkül volt is ez a készültségükről való tanuskodás: «pro oblivione» volt ott minden tanulásuk. Ezek a tanárok, sajnos, nem tudtak kedvet ébreszteni a tantárgyaik iránt. Az, akitől valóban tanultak valamit, s akit becsülni, sőt szeretni is tudtak: a harmadik, a «mindenes» tanár volt. És ami a legkülönösebb, nem személyének talán megnyerő és vonzó tulajdonságainál fogva, mert meglehetősen rideg és zárkózott volt a természete, hanem tisztán csak tanításának érdekébreztő, vonzó sajátságainál fogva. Ez kötötte össze kölcsönösen a tanárt a tanítványaival. Ezek — ha a tantárgy valamely részével nem voltak eléggé tisztában — pl. a szám- és mértanban, mindig bátran és minden teketória nélkül bemehettek hozzá a lakására, s itt képes volt órákig elmagyarázni nekik.* Igen nagy szerenese kétségtelenül, hogy volt legalább egy a tanárok közt, akitől a diákok valamit tanulni tudtak is, szerettek is. De világos, hogy ez a tanár egymaga ki nem elégithette sem a tudásbeli szükségleteiket, sem ebbeli vágyaikat. A diákok tehát ebben is leginkább csak egymásra voltak utalva. Az *önműködő* jellege ennek az intézetnek kiterjedt tehát részben még a tanulásra is. Nagyon nehéz és kétes értékű tényező egy ilyen vegyes elemekből összealkotott tanuló ifjúságnál! Mert, hisz tanultak ezek egymástól sok mindent, az bizonyos. Ki jót, ki rosszat! Aszerint, amilyen volt kinek-kinek a természete és a neveltsége. A Cecilia fia felett híven örködött az anya szerető

* L. ezt még bővebben szerzőnek *«Ellenzéki szellem az iskolában»* c. művében.

gondja, theanoi szelleme. Éz nem merülhetett el az iskolai életnek ebben a zavaros áradatában. Ha a duhajkodó, kicsapongásra hajlandó, iskolakerülő elem túlsúlyban volt is a tanuló ifjúságban: voltak ott tanulni-, magukat művelni-vágyó ifjak is elég szép számmal. Ezek, ha belevegyültek is néha a korhely társaságokba, azért mégis csak felülkerekedett bennök, a jobb rész, a jobb szellemi táplálék után való vágyódás. Tanultak ezek amit —, és akitől lehetett az iskolai órákon is, és tanultak még inkább azokon kívül egymástól, ki-ki a maga önképzési hajlamai szerint. Voltak köztük többen szép nyelvismeretekkel bíró fiuk is. Cecilia fia bámulva látta, hogy a görög órákon néha az egyik szomszédja a Schiller, egy másik tanulótársa meg a Béranger vagy Hugo Victor verseit olvassa eredetiben; sőt akadt olyan is, aki Shakespearet is eredetiben tudta olvasni. (L. Függelék 9. sz.) Mindezek nagy hatással voltak a Cecilia fiára. Egy napon azzal állít haza az anyjához, hogy adna neki pénzt egy könyvre. «Ugyan miféle könyvre?» «Egy francia Ollendorft szeretnék venni; mert elhatároztuk egy barátommal, hogy megtanulunk franciául.» Cecilia nem tartozott azon szentimentális anyák közé, akik szeretetüket mindig csak ölelésekben és csókokban tudják nyilvánítani. Ezt csak kivételesen szokta tenni. Most azonban nem állhatta meg, hogy meg ne ölelje a fiát.

«Itt van fiam, a pénz! Jól teszed! Tanulj franciául. De tarts is ki aztán benne!» A német nyelvvel már könnyebben ment a dolog, mert ehhez szerzett volt némi alapot életének fehérvikómenti időszakából. Látta egyszer, hogy egy másik tanulótársa Sue Bolygó Zsidóját olvasta német fordításban s hogy ez alig tudja letenni kezéből ezt a könyvet.

«Szép lehet ugy-e?» «Olyannyira, hogy még éjjel sem hagy aludnom!»

El is kérte tőle; egy másiktól meg a Ballagi szótárát. Könnyű volt megkapni ezt, minthogy a német nyelvre nem igen volt akkor vágyódása senkinek. Amire keresztültörte magát ezen a regényen, alig egy hónap alatt, már meg volt törve a német-nyelv jege. S nemsokára ő is olvashatta Schillert, az ifjúság e legkedveltebb íróját az akkori idők-

ben. Hogyisne olvasták volna! Hisz látták volt már vándorszínészektől előadva a «Haramiák»-at a «csizmadia szín»-ben. Nem merem tovább folytatni az akkori iskolaéletnek ezt az ismertetését, — bár sok érdekes dolgot lehetne róla még elmondanom, — tartván attól, hogy tárgyamtól igen messzi el fogna téríteni. Csupán két esetet szeretnék még elmondani, részint kortörténeti érdekességük miatt, részint, mivel az egyikben a Cecilia fiának is jutott egy kis szerep.

Az egyik eset vonatkozik a «Thun-tanrendszer» («Organisations-Entwurf») életbeléptetésére, — ami úgy hiszem már 1850. év folyamán történt — a szóbanlévő ref. főgimnáziumban. Ki volt adva a szigorú rendelet, hogy minden tantárgyat a kiadott hivatalos tanterv szerint kell tanítani. Túlbuzgóság volt-e, vagy csupán ostobaság: ezt a rendeletet tényleg úgy értelmezték több helyen, tehát itt ebben az iskolában is, hogy e tanterv életbeléptetésénél semminemű átmeneti intézkedésnek hely nem adható. Így történt aztán, hogy nekik a VII. osztályban egyszerre a Demosthenes vagy Isokrates beszédeit kellett fordítaniok és elemezniök, jöllehet — a görögből egészen analfabéták lévén — az eredeti szöveget még csak elolvasni sem voltak képesek.

Ebben a gimnáziumban a görög tanár kitűnő hellenista volt. Ő elkezdte tehát nagy tüzzel olvasni a Demosthenes beszédeit és lefordította azt néha magyarra is. Amit igen helyesen tett, amennyiben az osztályban nem tette volna meg ezt neki senki. Az egészben pedig az volt a legfurcsább, hogy ez a jó öreg tanár teljesen beleélvén magát abba az illúzióba, mintha neki most görögül jól értő auditoriuma lenne: elkezdett szorgosan kérdezősködni az aurisztusok és több eféle «grékák» felől, amikre vagy semmi, vagy bolondnál-bolondabb feleleteket kapott. Mindezek azonban nem hozták ki őt a sodrából. Ha másként nem ment, amint hogy nem is mehetett, úgy megfelelt a legnagyobb lelki nyugalommal saját magának ő maga. Így ment ez igen szépen és kedélyesen minden görög órán. Ezekon néha hihetetlen fesztelenséggel töltötték az időt a diákok. Az egyik regényt olvasott, a másik levelezést folytatott a benn — vagy künn levőkkel stb. stb. Hogy mi lett mindennek a vége?

Az, hogy: kaptak ugyan néha-néha «*carcer*»-eket, de megkapták a görögből elvégre is legalább a «*classis primæ*» osztályzatot.

És valószínűleg ez volt a jó öregnek, talán egész életében, a legbölcsebb tanári ténykedése.

A másik esetnek nagyon komoly volt — legalább is a kezdete.

Nem kevesebbről volt szó, mint arról, hogy a bennlakó diákok kivilágították a kollégium ablakait április hó 14-én: a Kossuth függetlenségi nyilatkozatának kihirdetése napján. Tulajdonképen csak egy szoba ablakáról volt szó, de nem elég-e ennyi is 1851-ben, a Haynau-éra fénykorában? A véletlen úgy hozta, hogy éppen a Cecilia fia lakta szobáról volt szó. A gimnázium direktorának neje jó barátságban állván Cecilával, mindjárt másnap délelőtt vészujtószerű képpel állít be hozzá.

«No Céci! Nagy bajban van a fiad! Kivilágították tegnap estve a szobájuk ablakát. Épen április 14-én!»

Szegény Cecilia el sem tudta képzelni, hogy tehetett ilyet a fia!

Ennek az esetnek a lefolyása pedig a következő vala. Az inkriminált eset után következő nap reggelén megjelenik a direktornál a rendőri kommisszió, melynek feje előadván küldetésük célját, felszólítja őt, hogy azonnal menjenek a helyszínére kinyomozni a bűnösöket. Mentek tehát egyenesen a Cecilia fia lakta kis padlásszobába.

«Ki itt a primarius? Álljon elé!»

Előállt.

«Mit csináltakok tegnap estve 9 és 10 óra között itt ebben a szobában?»

«Hát tanultunk, instáljuk alássan!»

«De kivilágítottátok a szobátok ablakát!»

«Igenis, meggyújtottuk estve a gyertyánkat s ide tettük, erre az asztalra, minthogy sok volt a tanulnivalónk.»

«Hát nem tudtátok, hogy április 14-ike van: az a nap, melyen a lázadó Kossuth kihirdette a függetlenségi nyilatkozatát!? Felelj primarius!»

«Instálom alássan, erről nem szólt nekünk a direktor úr semmit; mi tehát meggyújtottuk estve a gyertyát és tanultunk tegnap is mint máskor, ennél az asztalnál. Tetszik látni, hogy ezt csak itt, ennél az ablaknál lehet elhelyezni.»

Teljes lehetetlenség volt ebből a dologból ennél többet kihozni. A kommisszió elvonult dühös szakramentirozás közben, s megíródott a hosszú jegyzőkönyv, melynek aligha nem ez volt a záradéka:

«Ezek a fiúk itt valamennyien mind megátalkodott Kosuthisták! Jobban kell vigyázni reájuk!»

Ime, ilyen volt az élet akkor (1850—53) abban a gimnáziumban, amelyben a Cecilia fia középiskolai tanulmányait elvégezte. Elég súlyos idők bizonyára a szegény tanárookra is, de mennyivel súlyosabb azokra a szegény ifjakra nézve, kiknek tanuló-évei ép ezekre az időkre estek!

A Cecilia fia 1853-ban tette le jó sikerrel az érettségét.

10. Cecilia fia a kolozsvári orvos-sebészi főiskolában.

A kitünő eredménnyel letett érettségi vizsgálat, amíg egyfelől nagy öröme szolgált Ceciliának, másfelől nagy gondokat is zúdított rá.

Mert eddig csak ment valahogy. A középiskola ott volt helyben. Ez, ha sok tekintetben gyarló is vala, de legalább nem okozott sok költséget a szülőknak. Hisz azért volt «önműködő». Még tandíjat sem kellett fizetni. Sőt a jobb tanulók kaphattak egy jótékony alapítványból valami csekély pénzbeli segílyt is (úgy vélem, 24 frt egy évre). Ezek közé tartozott a Cecilia fia is, bár katolikus vallású volt. A nagylelkű alapító ugyanis alapítványa jótéteményeiből nem akarta kizárni a más vallásfelekezetű tanítványokat sem. Aztán itt tankönyvekre sem kellett költeni majdnem semmit. A legtöbb tantárgyból «cursus»-t kellett írni, amihez csak papír és tinta kellett sok. Elég olcsó mind a kettő.

De mostan arról van szó, hogy fiát az ország fővárosába * kellene elküldeni valamely főiskolai kiképzésre. Igen-igen nehéz probléma, minthogy ez elsősorban is csak pénzkérdés.

* A Magyarországból kiszakított Erdélyi Nagyfejedelemség-nek ekkor a «gutgesinnt» Nagyszében volt ugyan a fővárosa; de ilyenül minden valamirevaló magyar ember mégis csak Kolozsvárt ismerte el.

«No, te szegény magyar Theano, hogyan fogod most megoldani ezt a nehéz feladatot!?» A rokonokhoz forduljon segítségért? Nem tette ezt soha, még a legnagyobb szükségében sem. Különben jól ismerte ennek a lehetőségeit már a korábbi időkből is. Pedig úgy szerették a jó Céci nénit most is, mint régebben. Sőt hozzá még a szépen fuvolázni, gitározni és énekelni tudó fiát is, kit már ezért is oly igen szívesen láttak a körükben. Észrevenni azonban a Cecilia szorongatott helyzetét most sem tudta, vagy nem akarta, senki. Az emberek látóképessége bizonyos körülmények közt hihetetlen gyorsasággal meg szokott gyengülni. Leginkább még Pisti testvéréhez fordulhatott volna, de közöttük a közbejött, nagy politikai felfordulás óta, olyannyira elhült a testvéri viszony, hogy egymásról már tudni sem akartak. A derék K. sógort, ki oly hű támasza és tanácsadója volt mindig, most — mint a 49-iki országgyűlés tagját és később székelyföldi kormánybiztost — halálra üldözték mindenfelé. Bujdosásában el is halt nemsokára.

Látnivaló volt, hogy ezt a kérdést is csak a maguk erején kell megoldaniok. Mivel az érettségi bizonyítvány, ha még úgy hemzsegnek is benne a kitünők, nem elég a megélhetésre: tehát a fiúnak valami életpályát kelle választani. Kolozsvárrott volt már jóval az egyetem megnyitása előtt egy orvos-sebészi, félig-meddig főiskolai jellegű intézet. Erre esett a választásuk. Tehát el Kolozsvárra! Hogy miből fogja magát ott fenntartani a fiú? E kérdésben egészen bizonyos csak az az egy volt: hogy Cecilia nem lesz képes erre. Effelől különben előre tisztában volt a fiú is. Ez azonban nem sokat habozott. Volt benne valami az anyja komoly elhatározottságából, a saját munkaerejében való bizalmából s általában a székely fiúk különleges sajátosságából: a szívós akaraterőből. Ő megy — mondja az anyjának — és fenntartja ott magát a saját erején is. Már kapott levelet egykét ottani jó barátjától, kik egyre biztatják, hogy csak menjen, mert szereznek neki órákat a zenéből (ének, gitár, fuvola) vagy a német, s esetleg a francia nyelvből is. Hisz van ott elég olyan székely fiú, aki ilyen módon tartja fenn magát s folytatja a tanulmányait.

Cecilia kitorölt egy könnyet a szeméből s azt felelte:

«Hát csak menj fiam Kolozsvárra! Majd csak megsegít az Isten!»

A fiú a kolozsvári őszi vásárra-menőkkel indult el erre a teljes három napig tartó útra. Csak így volt lehetséges kevesebb költséggel jutnia el oda. Már 1853. év októberében be is iratkozhatott a kolozsvári orvos-sebészi tanintézet elsőéves növendékei közé.

Az első esztendőben (1853—54) segítségére jött még valamennyire a véletlen; úgy hogy a megélhetés legsúlyosabb gondjaitól meg lett kímélve. Ugyanis a t...falvi P. családnak az a fiatal sarja, kivel egykor tanuló társi, sőt majdnem testvéri viszonyban töltött volt el néhány évet a forradalom kitörése előtt, most szintén Kolozsvárra került. Természetesen nem azért, hogy tovább-tanuljon, mint a Cecilia fia. A gazdag gentry-fiú — úgy vélték — nem szorult rá semmi továbbtanulásra! Ő csak a *gavalléri felsőbb kiképzése* miatt jött ide, hogy ne különbözzék ebben se a többi mágnás-urfiától, kiknek nagy részével már szorosabb baráti viszonyban is állt. Tartottak itt neki szép háttas-paripát, öltözhettek a legutolsó divat szerint stb. Minthogy pedig miatta úgy is házat kellett tartani Kolozsvártt — az öreg szülők megmaradtak csendes falujokban — tehát illendőnek találták, hogy felajánljanak a Cecilia fiának is egy kis zúgot kolozsvári lakásukban, sőt — hogy helyet fognak neki szorítani az asztaluknál. is. De milyen nagy különbség volt a két fiú egykori és mostani viszonya között! Most éppen csak hogy megtúrték maguk mellett! Mert — hogy a már ruházatában is elég szegényes megjelenésű fiú még mindig a «testvér», vagy akár csak pajtás számba vétessék: erről most többé szó sem lehetett. Lehet, hogy nem adták ezt neki egyenesen az értésére, de lehetetlen volt nem éreznie ki ezt a Cecilia fiának sok minden egyébből. Mert sajnos, nemcsak a gavallér-urfiában, de sőt a mellette levő Mentorban sem volt annyi lelki nemesség, hogy ettől őt megkíméljék. A különben is érzékeny fiúnak könnyű volt észrevennie, hogy: kezd nekik már kissé a terhükre lenni.

Így történt, hogy ez az első éve Cecilia fiának Kolozsvárott, melyben pedig ellátása ellen panasza nem lehetett, *lelkileg gyötrelmesebb volt neki, mint bármelyike az ő küzdel-*

delmes későbbi tanulóéveinek. A rákövetkező 1854—55. isk. év meghozta a sóvárogva várt kiszabadulását ebből a túrhetetlen viszonyból. Mert — ha két fél közül mind a kettő vágyik megszabadulni a másikatól, úgy a szétválás nehéz már nem lehet. A Cecilia fiát azonban igen súlyos életküzdelmek elé állította most az új iskolai év. De ő nyugodt, sőt derült lélekkel nézett azok elébe: visszanyerte lelki energiáját. Könnyű volt már küzdeni és túrnie a nélkülözéseket (L. mindezekről anyjához és nővéréhez írt leveleit a «Függelék végén».)

Nincs szándékom a fiú ezen időbeli súlyos életküzdelmeinek a leírása kedvéért tárgyamtól hosszasabban eltérni, habár annyiban a Cecilia életrajzához tartoznék ez is, mint-hogy a kettőjük közt lévő szoros együttérzésnél fogva lelkileg mindig együtt küzdött a fiával Cecilia is. Inkább talán a telepátia, mint a levelezések útján szereztek most egymás dolgairól tudomást, lévén azon időkben a postai közlekedés egyaránt drága és megbízhatatlan. Kettejük közt most a súlyosabb helyzete a fiúnak vala. Kivált eleinte sokat, nagyon sokat kelle túrnie, nélkülöznie, habár a kollégium internátusában eltöltött élete elég jó előkészítő iskola volt neki erre a mostani életére. Sokszor eszébe jutottak az ottani híg babfőzelékből álló vacsorái, amidőn itt legtöbbsnyire a katonáktól olcsón megszerzett «profunttal» kellett beérnie. A bérelt kis padlás-szobája télen vagy épen nem, vagy csak igen hiányosan volt befűtve; és mivel nappal az előadásokon kívüli szabad ideje órák adásával volt lefoglalva — melyeket pedig vajmi gyengén díjaztak — azért estve, s néha éjjelig kelle egy kis faggyúgyertya világánál dideregve másolgatnia az összes tantárgyak írott jegyzeteit, s ekközben előkészülnie a kollokviumokra is.

Ez a küzdelmes és — csak a nélkülözések nemeiben változatos — élet egyáltalán nem volt képes elcsüggeszteni a fiút. Akaratát és munkaerejét megkettőztetve törtetett előre és igyekezett leküzdeni a tanulói élete elébe tornyosuló akadályokat. Hisz nem is ő volt az egyedüli, aki így küzdött.

Én sem azért hozám fel ezt, mintha a fiúnak ezt a sorát valami szánalomraindító mártiriumnak akartam volna feltüntetni. Ilyennek legfönnebb csak a mai idők tanulói fog-

nák azt tartani, akik számára a kormány és társadalom vállvetett filantropikus áldozatai folytán oly sokféle humánus intézmény által van a szegény fiúk felsőbbfokú tanulása, kiképzése megkönnyítve. Minthogy igen sok tehetséges és törekvő székely fiúnak volt ugyanez a Cecilia fiáéval közös sorsa, kérdés: ha ezek később a közélet küzdő porondján kiválni tudtak, vajjon az ehhez való energiát nem épen tanulói életük ezen súlyos küzdelmei által szerezték-e meg maguknak?

A fiú szerencsésen átküzdötte önállóságának ezeket a próbaéveit. Nem várva, és nem is kapva, semminemű támogatást a rokonai részéről: tanítási órák adása által igyekezett úgy, ahogy lehet, fenntartania magát. És igyekezett szert tenni, ami mindennél többet ért neki, hozzáillő és méltó jó barátokra is. Hja! ezek a lelki rokonságok többet érnek néha a vérrokonságnál, még tisztán az önfenntartás szempontjából is. Például az egyik jó barátjának sikerült beajánlani a fiút egy előkelő bárói családhoz segédnevelőnek. Kapott pedig ebbeli minőségében a teljes úri ellátáson kívül havi öt forintot. Igaz, hogy a teendője sem volt valami sok: adnia kellett a báró úrficskának naponta egy órát a német nyelvből. De ez új állásában boldoggá tette őt már az is, hogy újból egy művelt, úri család körébe juthatott; legkivált pedig az, hogy a «őnevelő» a legjobb, legbensőbb barátai közé tartozott.

Ilyen kedvező kilátások mellett indulhatott most neki kolozsvári élete második évének. Örömmel tudatja anyjához írt egy másik levelében, hogy: annyi tanítási órára tett szert, hogy havi jövedelme fölmege már harminc forintra. Abba a boldogító helyzetbe juthatott tehát, hogy még ő küldhetett anyjának valami segílyt, kinek anyagi helyzete, úgy látszik épen ez időben, kiválóan súlyosra fordult volt.

És ekközben eljárhatott pontosan az orvos-sebészi intézet előadásaira is. Itt is jól ment minden, kivált addig, míg csupán az elméleti ismeretek megszerzéséről volt szó. Az első nagyobb megrökönyödése e pályától akkor állott be, amikor az anatómiai órákon a holttestek boncolására került a sor. És még inkább, amidőn nekik is adtak ilyen boncolási feladatok. Vegyük ehhez hozzá az intézet berendezésének és

felszerelésének szörnyűségesen kezdetleges állapotát. És azonképen a munkálatoknál a segéd személyzet, az eszközök, a vezetés, az ellenőrizés hiányosságait. A fiúnak ezekhez az előtte undorító mézszárlásokhoz nem volt elég erős idegzete.

Itt a helyzete azonban csak a harmadik évfolyamon lett rá nézve válságossá. Ez az évfolyam ugyanis egészen a kórházi gyakorlatnak volt szánva. De milyen kórházban, milyen berendezés, és vezetés mellett! Nem akarván mindezek részletes ismertetése által magamat tárgyamtól túlságosan messzi eltéríttetni, ezúttal csak a legszükségesebbek elmondására fogok szorítkozni. Az utolsó évfolyamon alig voltak mindössze nyolcan vagy tízen. Tehát kilátásuk volt arra, hogy elég sűrűn fogják követni egymást a kórházi inspekcióik.

A Cecilia fiára mindjárt a harmadik tanév elején került rá a sor. Feladatul kapta: egy nehéz tifusz-beteg mellett virrasztani; megfigyelni ennek kórtanilag fontosabb változásait; megírni a betegség kórtörténetét stb., stb. Igaz, nincs ebben semmi különös; és egy valamirevaló orvosnövendék csak óhajtani, keresni fogná az ilyen megbízásokat. Ámde itt, ez esetben, a környezet, — a működés színtere és eszközei — voltak egy gyöngébb idegzetű emberre visszariasztók, sőt majdnem elviselhetetlenek. Mert milyen kórház is volt ez akkor! A különbnél-különbféle betegek 3—4 kórterembe összezsúfolva, ágy-ágy mellett, úgy, hogy mozogni is alig lehetett benne. Az alacsony, bolthajtásos, majdnem szellőztethetetlen betegszobákban a tisztaságnak nagymérvű hiánya és undorító bűzök mindenfelé. És itt tölteni el egy egész éjet, például valamely, a haldokláshoz már közelálló nagybeteg mellett! Itt, hol a szerencsétlen betegek a kórterem minden zugából leselkedik a halál. Az egyik ágyban tán most köhögi ki az egyik beteg tüdejének utolsó maradványait; egy másikban valamely súlyos idegbajban szenvedő deliriál. Kiabál és sivít rémítően! Az egész egy szörnyűséges kaosszá olvad össze, a Dante poklának legsötétebb képeire emlékeztető. Ehhez az állapothoz teljesen illő volt a kórházi betegápoló személyzet is: többnyire képzetlen, durva népség. Ám a nyomorult orvosnövendék készüljön el jól még ebben a kínos, idegölő helyzetében is a maga szó- és írásbeli jelentésével, nehogy a másnap reggel ideérkező belgyógyász-igazgató, ez a

nyers és fölényes modoráról ismeretes kórházi félisten, valamiképen beleköthessen.*

Ilyen volt Cecilia fiának az első inspekcója, úgyszintén az érintkezése is az intézet belgyógyász-igazgatójával.

És ez volt egyszersmind az utolsó is. Mihelyt hazaért kis udvari-szobájukba, azonnal leült íróasztalához és megírta életiskolájának egyik legnehezebb írásbeli feladványát: tudtára adni anyjának, hogy lehetetlen megmaradnia az orvosi pályán. Nem nekivaló. Okvetlenül belepusztul. A tanári pályára szeretne menni. (Hogy miféle okoknál fogva ébredt fel benne a tanári pálya iránt való kedve: l. a Függelék 8. sz. alatt.) Talán fölkérhetné anyja nagyhatalmú testvérbátyját, P.-t, hogy szerezne neki valamelyik erdélyi kath. gimnáziumnál egy tanári állást.

Nehéz munka volt ez! Csaknem olyan, mint az első inspekcója. Ez a kettő pedig annyira megviselte, hogy csaknem ágyba került. Több nap telt bele, míg annyira kiheverte, hogy újból végezhetné rendes teendőit.

Otthon, pedig Ceciliára nézve nem kevésbé nehéz munka volt e levélnek az elolvasása. Valószínűleg csak úgy hullottak reá a könnyei. Már három éve hogy nem látta fiát, s íme most oly fiatalon már, mint az élet hajótöröttje térjen az hozzá vissza! De bele kellett nyugodnia. Ismerte jól a fiát s tudta, hogy komolyan kell vennie az elhatározását.

Az sem volt könnyű írásbeli feladat most Ceciliára nézve megírni P. testvérenek, amire fia kéri. Mert ha nem is volt teljes kettőjük közt a szakadás, de az elhidegülés, a már ismertett okoknál fogva, nagyon is megvolt. A Cecilia levele hozzá ilyesvalami lehetett:

«Te P.! Ha már oly nagyra vitte Isten a dolgodat, s ha oly igen jóban vagy a nagyhatalmú erdélyi püspökkel is: neveztesd ki a fiamat valahova Erdélybe, r. kath. gimnáziumi tanárrá. Ha csak lehet ide, az én lakóhelyembe.»

És úgy is lett. Cecilia fia már 1856 augusztus havában megkapta a kineveztetését a kért helyre, hol épen akkor igen nagy szükség volt egy németültudó tanárra.

* Azok, kik emlékeznek még a kolozsvári «Karolina kórház»-nak a múlt század ötvenes éveiben lévő állapotára: tanúságot tehetnek arról, hogy vajjon túlsötét színekkel van-e festve róla ez a kép.

11. Cecilia most a fiával egyesülve folytatja életének küzdelmeit.

A fiú tehát elhagyja Kolozsvárt, és visszatér abba a három év óta nem látott városkába, hol őt anyja és testvére ölelő karjai fogadják. A tanársága ekkor még csak reménybeli. A biztatások, a kilátásbahelyezések, szóval: a «kockarázás» kínos stádiumában volt erre nézve még minden. Augusztus vége felé azonban már eldül a kocka, és megjön a decretum:

«Tekintettel a felmutatott jó bizonyítványokra, kinevezetik az u—i róm. kath. főgimnázium tanárává.»

Évi fizetés 400 frt és lakásul egy szoba fűtés és világítás nélkül a plébánia épületében. Anyagi tekintetben tehát nem valami nagy előhaladás még a kolozsvári segédnevelői fizetésével szemben sem. A csász. kir. állami hivatalok irodaszolgáinak is volt bizonyára ennyi — ha nem több — a fizetése. Hogyan fogja tehát most ebből berendezni új lakását; ellátni magát a szükséges könyvekkel, ruházattal stb.? És ami a fő: hogyan fog ebből a fizetésből segítségére jönni anyja háztartásának, melyet ezentúl mégis csak terhelni lesz kénytelen? Az ezen fejezet címébe felvett «életküzdelem» kifejezésnek tehát ugyancsak komoly értelme van. Hamarosan hozzácsatolódtak a fiú ebbeli gondjaihoz azok is, amelyek tanári állásából folyólag hárultak reá. A régi tanárok most is — ősi szokás szerint — minden nekik-nem-tetsző munkát és terhet az új tanár nyakára igyekeztek tolni. És főleg azokat, amelyekre vállalkozni egyáltalában nem akartak vagy nem is mertek. Így például a világtörténelemnek a tanítását *német nyelven* (a Bach—Thun korszak fénykorában) a gimnázium két legfelsőbb osztályában.* Sőt mindjárt tanár-

* Tekintettel arra, hogy szigorú kormányrendelet követelte itt, e r. kath. gimnáziumban, a történelemnek német nyelven való tanítását és hogy erre alkalmas ember csakugyan nem volt senki az egész tanári karban: a Cecilia fiának ez a kineveztetése tehát valami nagy protekciósámba egyáltalában nem mehetett.

ságának már a második évében rárótták egy tudományos értekezésnek a megírását is a kiadandó intézeti értesítőben.

Hogy mindezen gondok és terhek alatt nem roskadott össze a fiú; sőt azokkal szembeszállni elég ereje volt: mindez megint csak első sorban inkább a Cecilia érdeme. Ha netalán fáradtan és csüggetegen tért vissza az iskolából az anyai hajlékba, ott mindig csak a lelki vidámság derűje ragyogott reá. Ott, az életterhekkel szemben, egyszer mint máskor mindig csak jókedvvel, és csüggedni sohasem tudó erős akarakterővel végzett munkálkodást láthatott. Sajátságos hatalma van másokra az ilyen nagy erkölcsi erőnek! Oly ellenállhatatlanul ragadják ezek magukkal a hatásuk körében állókat, mint ahogy viszont a csüggedés, az ijedelem, a kétségbeesés szokott másokra elragadni. Jól ismerik ezt a hadviselésben is. Ragad a lelkesedés és ereje ellenállhatatlan! De ragad a minden akarakterőt megzsibbasztó félelem is: a «pánik». Itt, a Cecilia hatáskörében, mindenki az ő nagy erkölcsi erejének uralma alatt állott.

Ez volt döntő hatással a fia életére is. Mivel nem riadt vissza a tanári pályája kezdetén elébe gördített nehézségektől, tehát sikerült is leküzdenie azokat egyiket a másik után. Cecilia mindig élénken érdeklődött ugyan a tanár-fia dolgai iránt, de azokba beavatkozni óvakodott. Örvendett fiának a tanári pályán elért sikerein s ha ennek kifejezést is adott, ezt csak azért tette, hogy újabb sikerek kivívására serkentse vele. Lehetetlen volt azonban észre nem vennie, hogy mennyire hiányzik itt neki az olyan baráti kör, mely lelke hajlamainak és eszményi irányának csak valamennyire is megfelelhetne. Hja! Itt hiányzott neki a kolozsvári baráti kör: a «C.» (L. a Függetlenség 8. sz. a.) Társas érintkezéseiben itt csaknem kizárólag a kollégáira volt utalva: tehát többnyire papokra. Hisz volt kétségtelenül ezek közt igen sok derék fiú, jó cimbora, kivált a fiatalabbjai közt. De lehet-e rossz néven venni nekik, ha barátságukban mindig kiérzett kissé a külön papiérdek, sőt a világi kartárssal szemben néha még a féltékenység is. Csoda-e, ha lelki szemük inkább irányult a papi tudományok, mint a pädagogiai ismeretek felé; és ha inkább csábították őket a jobb anyagi helyzetet és kényel-

mesebb életet ígérő plébánosi állások, mint a tanári pályának éppen az anyagiakban annyira sovány kilátásai!

De különben is mily alacsony nívón állott akkor a szellemi élet az ilyen — a kulturális központoktól távoleső — kis magyar városkákban! A levélpósta hetenként 2—3-szor közlekedett csupán. A hírlapok, a tudományos és szépirodalmi folyóiratok nemigen zavarták itt a szellemi élet pangó vizeit. Ha járt is ezekből valami egyes családokhoz, az is csak a közönség izlésének inkább megfelelő selejtes, vizenyős terméke voltak az irodalomnak. Hát az intézet könyvtára? Jobb erről nem is szólni! Nem volt egy kaszinó, sőt nem — még egy kávéház sem olyan, amely hírlapokat, folyóiratokat járatott volna. A város tehetősebb embereinek nem kellett azok; akiknek pedig kellett volna, azoknak meg módjuk nem volt hozzá. A vendéglők, korcsmák és sörházak voltak a társas érintkezéseknek csaknem egyedüli helyei. A vidéki földbirtokos — a gentry — be-be járt a városba a hetivásárok alkalmával, s ha ügyeiket elintézték, rendszerint összeverődtek a városi jobb vendégfogadók valamelyik külön-szobájába kissé kimulatni magukat. Ezekhez aztán odagyültek a városi ismerőseik és együtt mulatoztak — az az dehogy: búsultak a hazáért — cigányzene mellett, sűrű poharazás és éneklés közben késő estig, néha éjfélig is. Az ilyen mulatozások rendszerint egy kis parázs ferblivel végződtek. A vidékiek fogatjai rendszerint a fogadó kapuja előtt várták a gazdát a hazamenetelre. Ez rendszerint csak késő éjjel jött ki onnan, mámoros fővel és többnyire üres erszénynyel, hogy ide-oda dülöngélve a szekéren, hazabaktasson megint a falujába.

Cecilia fiának sok jó ismerőse, egykori tanuló társa, sőt rokonai is voltak ezekben a sirva-vigadó, borozó és kártyázó társaságokban. Ezek mindent elkövettek, hogy bevonják őt is maguk közé. El is ment egyszer-kétszer a társaságuk kedvéért, de rendszerint elkedvetlenedve, sőt undorodva tért onnan haza a lakására. Nem voltak nekivalók ezek a mulatozások! Valamivel több volt a szerencséje a zenével. Voltak a városban egyes családok, hol zongora és zongorázni-tudó is akadt a háznál. Nagy ritkaság abban az időben. Neki akkor még mindig a fuvola volt a fő-

hangszere. Kolozsvári időzése alatt a «Házi Zenekör» című zeneegyesület zenekarában első fuvolás volt, s e minőségében szerepelt ott nyilvános hangversenyeken is. Voltak tehát még ez időből számosabb zenedarabjai fuvolára és zongorára. Zongorázni tudó hölgy is akadt egy-kettő a nővére barátnői között, kik szívesen vállalták a zongorakiséretet. A kíséret rendszerint gyarló volt ugyan, de az egész valamennyire élvezhető volt még is. Azt hihetné az ember, hogy ebből nemsokára holmi kis regények fejlődtek. Ha mutatkozott is egyik vagy másik félnél erre való hajlandóság: komolyabb következményei nem lettek soha. Nőkkel szemben a fiatal tanár nagyon tartózkodó volt mindig, s különben is világos tudatával birt annak, hogy helyzetében nőülésre még gondolnia sem lehet. Kalandokba menni bele pedig — erre merőben hiányzottak benne a donjouani hajlamok. Így ezek a zenei összeköttetései lassanként ellanyhultak s később teljesen meg is szűntek.

Jóval tartósabbak voltak a sikerei ezen a téren magában a gimnáziumban. Itt — a felsőbb osztályokból önként vállalkozó tanítványjaival — sikerült egy kis négyszólamú énekkart hoznia létre. Kolozsvártt is volt már egy ily énekaruk, és volt ebből az időből már egy szép kis gyűjteménye négyszólamú karénekekből. Hogy ebben milyen lelkesítőleg tudott hatni a tanítványaira, erről tanuskodhatott nemsokára az a szép eredmény, melyet velök e téren már rövid időn felmutatnia sikerült. Az iskola és a város nemsokára a templomban (az u. n. diákmiséken) szerezhette magának erről meggyőződést. *A város fennállása óta valószínűen akkor hangzottak el* először abban a kis városkában a régi klasszikus zeneszerzőknek a fiatal tanár diákjai által előadott négyszólamú dalai. El lehet képzelni, hogy mily nagy öröme, és büszkeségére volt ez a Ceciliának! De viszont a fiának is, ez az anyai öröm, mily nagy jutalmára összes ebbeli fáradozásainak!

Nemsokára részesült még egy más nemű jutalmazásban is. *Haynald Lajos*, az ujonnan kinevezett erdélyi kath. püspök, ez időben tette első látogatását a kis városkában. A tanár engedélyt kért arra, hogy estve az ő diák énekkarával a püspök előtt egy-két dalt elénekeltesse.

A zeneileg is kiváló műveltségű főpap el volt ragadtatva a hallottak által. Mozart-, Beethoven-, C. M. Weber-féle dalokat hallani ebben a félreeső kis székely városban: erre valóban nem volt elkészülve! Nemcsak melegen megköszönte a tanárnak a fáradozását, hanem ki is nevezte őt, ott helyben, a gimnázium énektanárává. Kapott ezért heti két órai tanítás kötelezettsége mellett, egy évre — nyolevan (!) forintot. Haynald püspök azóta több ízben kinttette a Cecilia fiát figyelmével és iránta való érdeklődésével, A programmba írt értekezésének a kéziratát is neki kellett elküldeni előzetes átolvasásul, melyett itt-ott a sajátkezű megjegyzéseivel látott el. («Az önmunkásságról» I. az 1857/8. évi int. értesítő.) Megbízta később a szépírás tanításával is, szintén évi 80 forint díjazás mellett.

Így teltek az évek valódi lélekzsibbasztó egyhangúságban. Csak ritkán és nagy időközökben fordultak elé ennek egyes napfényesebb megszakításai. Ezek egyike volt a *Klamarik* János kineveztetése a kartársai közé. Hamarosan jó barátokká lettek. Klamarik azon szerencsés kedélyű emberek közé tartozott, kik képesek mindig a maguk szatirikus szemüvegén nézni az életet. Valóságos nevető filozófus volt. Egy évvel később már el is pályázott körükből.*

Egy másik ilyen napfényes darabka, a Cecilia fia életének szürke egén, egy ugyanott hivatalnokoskodó kiváló tehetségű fiatal emberrel, Sz. M.-nal kötött ismeretsége. Igen érdekes szimpátikus alakja volt ez az ottani társadalmi életnek. Egy egyszerű székely földművesnek lévén a fia, a forradalom után neki is valami életpálya után kellett néznie. A jeles tehetségű fiatalember a forradalom lezajlása után a Ceciliá-ék városkájába került, hol a cs. k. törvényszéknél kapott alkalmazást fogalmazói minőségben. Sz. M. úgyszólván az egész város kedvence lévén, annak társas életében nem csekély szerepet vitt, minélfogva a Cecilia fia, csak ritkán jöhetett vele össze. De ha együtt voltak, mindig igen jól megértették egymást és kölcsönös becsülésük idővel benső és tar-

* Kl. később a közoktatásügyi miniszteriumban a középiskolai osztály vezetésével bízott meg s ott szerzett kiváló érdemeiért végül államtitkári ranggal kinttette ment nyugalomba.

tós barátsággá fejlődött. Egyizben Arany Jánosnak épp akkor megjelent «Kisebb költeményeit» olvasták együtt. El voltak ragadtatva mindketten általuk.

Ezzel az Arany-lelkesséssel színültig eltelve ment egykor estve haza Cecilia fia a maga cellájába, pap kollégái közé. Itt rendszerint késő estig elvitatkoztak az akkori közállapotok, sőt néha a napi irodalmi kérdések felett is. E vitákba egyszer belevonták az Arany verseit is. Erről az esetről a fiú azon évi naplójában lapozgatva, egy helyen ezt olvasom: «Estve az Aranyháború folytatása!» Hátrább aztán kiderül, hogy mi volt ez a háború. A pap kollégákkal szemben ugyanis a felett kellett harcolnia, hogy Arany még is csak különb költő valamivel, mint... Tárkányi Béla.

De az élet — mindezen derültebb változatai dacára — mégis csak szörnyen egyhangú és szellemileg elzsibbasztó vala. Ez, a lélek erőinek fölfrissítésére és élesztésére oly igen keveset tudott nyújtani, hogy kikerülhetetlennek látszott, azok kimerülése, elernyedése. Az élesztő elem, az ú. n. «Anregung», melyet a kulturális központokban a mivelt és szellemes emberek társasága, a jó színházi és operai előadások, a hangversenyek, a tudományos vagy szépirodalmi felolvasások stb. nyújtanak: mindez szörnyűségesen hiányzott a Cecilia fiának. Mindig csak önmagában és magára hagyatottan keresni e tekintetben minden szellemi ingert: ez okvetlenül a lélek kimerüléséhez, szárnya-szegettségéhez, a szellemi erők elernyedéséhez vezet. Ezt érezte előre, ettől félt a Cecilia fia. Egy neme a honvágynak — a szellemi élet nostalgijája szállta meg őt. Szerette volna azt mondani anyjának és testvérének: Oh jerünk, jerünk innen szebb, melegebb tájak felé! Érzem, hogy megfagyok itt!

Mélyen magába akarta rejteni lelkének ebbeli vergődéseit. De — habár fia nem szólt is mindezekről anyjának semmit, — ez ösztönszerűleg kiérezte ezeket belőle. Az anya, szemének Röntgen-sugaraival látott bele fia lelkébe. Egy napon Cecilia volt az, aki rátért erre a tárgyra.

«Fiam, te megpenészedel itthon! El kellene menned a nyári szünidőn szétnézni egy kissé a világban. Mostantól fogva nem fogadok el tőled egy félévig semmi pénzbeli hozzájárulást a háztartási kiadásokhoz. Tégy félre minden kraj-

cárt egy kis utazásra. Sz. M.-nal már beszéltem is erről. Azt mondja: neki is éppen ez a terve, s így esetleg együtt utazhatnátok»

A fiú mélyen megilletődve hallgatta anyjának ezt a beszédjét. Nagy meglepetés volt ez neki! Nem sokból állt a köszönet, amit érte mondott; de lelke mélyén kimondhatlan hálával, sőt csodálattal volt eltelve iránta.

Ceciliának ez a szép, sőt körülményeikhez képest mondhatni kissé merész terve, hogy fiát egy — két egész hónapig tartó — utazásra küldje, elvégre a megvalósulás stádiumába jutott. Képesek voltak erre közel 500 frt-ot gyűjteni össze, ami Ceciliának, majdnem a szentek életébe illő csodatételei közé volna számítható. Fia tehát nemsokára útra kelhetett Sz. M. barátjával. Az utazás dolgaiban annyira tapasztalatlanok voltak mindketten, hogy nehéz lett volna megállapítaniok, kettejük közül ki fogna inkább a Mentor szerepére vállalkozhatnia. Mindkét vándornak Pest vala a Mekkája. Itt egy egész hónapot szándékoztak eltölteni. Pesti tartózkodásuk ideje alatt Balás Sándor, Sz. M.-nak egyik ifjúkori barátja, az ismert író és a társaságok felülmúlhatlan charmeur-e, vette őket szárnyai alá. Általa csakhamar megismerkedtek az akkori ifjabb írói nemzedék legtöbb tagjával. Nagyon élvezetes és tanulságos volt ez az élet nekik: csakhogy — tapasztalatlanságuknál fogva — kissé költséges is. Az ifjú írói nemzedék akkor is kissé bohéme népség volt; ami egyebek közt azt is jelentette, hogy szerették, ha a «kedves vidéki ismerősökkel», a saját erszényük lehető kimelésével, mulathatták ki magukat. A Cecilia fia különösen Lonkay Antalnál talált nagyon szíves fogadtatására, kit ő a tanügyi lapjában közölt — de soha nem díjazott — cikkei után ismert, s kit most a politikai napilapja («Idők Tanuja») számára óhajtott megnyerni. Majdnem az egész július hónap telt el így igen változatos tanulságok és élvezetek közt. Augusztus elején megkezdették a tervbe vett nagyobb útjukat. Először Bécsben töltöttek néhány napot. Innen a — csak akkortájtban megnyílt — semmeringi vasuton jutottak el Triesztig. Innen pedig Velencébe hajón, hogy utazásuk élményei közé a tengeri betegséget is beilleszthessék. Természetes, hogy Velence képezte egész utazásuk fénypontját. Innen Veronába, és a gyönyörű Etsch-völgyön át

vasuton egészen Bozenig, ahol már tengelyen kellett a Brenneren át Innsbruckig utazniok. Innen újból Bécsen át hazáig. Ez utazás részletesebb ismertetését — bármily nagy szerepet is játszott az a Cecilia fia életében — mint nem szorosán ide tartozót, mellőzni vagyok kénytelen.

Lelkében felüdülve és az új ismeretek, tapasztalatok és élmények gazdag zsákmányával megrakodva tért vissza a fiú anyja szerény hajlékába. Mély hálával eltelve ölelte karjaiba ezt a szerető édesanyát, ki őt lelkének ezen megújodásához segítette.

És megkezdődött újból, de most sokkal üdébb kedélyállapotban, az a régi, taposómalombeli munka, mely kevés változatossággal tartott egészen, nővérével közös, életszakuknak azon megrázó lezáródásáig, melyet anyjuk halála idézett elő.

12. Cecilia és a leánya.

Hogy a Cecilia életének eddigi ismertetésében rajta kívül több szó esett a fiáról, mint leányáról: ennek nem az volt oka, mintha amaszt emezzel szemben előbbre helyezendő, fontosabb személyiségnek akartam volna feltüntetni. Inkább csak azért történt ez, mivel a fiú neveltetésének, a Cecilia élet-küzdélmeibe való beillesztés által az ő élete annál több oldalról, és erényei is — mint a briliánttá köszörült gyémánt — annál számosabb oldallapról voltak bemutatathatók. És különben is, a Cecilia életét magábefogadó időben, a leányok neveltetése annyira a szülői házhoz, vagyis magához az anyához, volt kötve, minélfogva az már emiatt is oly igen-szűk meder közé volt szorítva, hogy: a leányok élete kialakulásának a története rendszerint alig lehetett egyéb, mint egy szép — vagy nemszép — fejezet az anya életéből. Így volt ez még a főúri körökben is. Az anyák nem rázhatták le nyakukról a leányaik nevelését azáltal, hogy — miként azt ma tehetik — valamely magasabb fokú leányiskolába vagy nevelőintézetbe küldjék őket; és pedig egyszerűen azért nem, mivel hogy ilyenek a múlt század első felében egyáltalában nem is voltak. A főúri körök

tehát többnyire úgy segítettek magukon, hogy külföldről hoztattak gouvernante-okat a leányaik mellé. Hogy aztán mennyire ferde volt igengyakran ez a leánynevelés is: ezt élénk tollal eseteli Paál Ferencnek e sorok írójához írt, és hátrább (l. a Függetlenségben) egész terjedelmében közölt levele.

Cecilia tehát a leányának, ki tíz évvel volt idősebb a fiánál, iskolai nevelést csak igen hiányosat adhatott. Így történhetett, hogy a leánya nemcsak mellette nőtt fel, hanem egészen az ő nevelése is vala. E leány élete majdnem párhuzamos vala az anyjáéval. Nagyon szűk volt a medre ennek az életnek az igaz, de talán annál mélyebb is. Anyjának úgyszólván a másodpéldánya. És több tekintetben nem is értéktelenebb. De hogy erre a nagy erkölcsi magaslatra emelkedhetett: ugyan kinek az érdeme az, ha nem elsősorban a Ceciliáé? Ha a Wieland cikke a többes számban beszél a Pythagoras köréhez tartozó nőkről, ugyanolyan joggal tehetne volna azt e sorok írója is a maga «Theano»-iról. Cecilia leányának erről a theanoi jellegéről mindedig azért nem lehetett szó, minthogy az anya élete mindedigelé nagyrészt magába foglalta már a leányáét is.

Hogy kettejük közül melyik fizette a másiknak élete adójából a nagyobbik részt: ezt megállapítani nehéz volna. Talán mégis inkább a leány, minthogy *ő az egész ifjúságát vitte áldozatul*. Sokat jelent ez egy fiatal leány életében! A kötelességek teljesítésének göröngyös szántóföldein egy fiatal leány számára sok szép elismerés és dicséret teremhet; de az élet örömeinek a rózsái csak vajmi gyéren! Ceciliának, kivált fia felnőttség, a leánya volt mindene. A V. B. T. tanácsosa volt ez neki élete legtöbb és legnehezebb kérdéseiben. Valószínűleg még a fia neveltetésének bonyolult ügyeiben is.

13. Ceciliának leányával együttes kertészkedése.

Kettejük életéből ezuttal csupán egy olyan részletet kell még kiemelnem, amelyre rátérni még nem volt alkalmam: t. i. a *kertészkedésüket*.

Különbséget tenni kettejük közt még ebben sem könnyű

dolog. Az anya nevelte ugyan kertésszé a leányát; de aztán mindaz a siker, amit e téren felmutatni bírtak, egyenlő részben a kettejük érdeme. Sőt ebben a leánya, időfolytán, túl is haladta Ceciliát; ami különben energiájuknak a különbséggel járó egyenlőtlenségéből is könnyen érthető. Például: Cecilia élete utolsó éveiben, csúzos lábfájdalmai miatt, már nem is járhatott bot segítségével nélkül. Ami azonban kertészkedésük terjedelmét és lényegét illeti: erre nézve aligha félre nem vezettem most az olvasót. Vihar egy pohár vízben! Kertészkedés ablakdeszkákon, virágcserepekben! Csak később, Cecilia életének az utolsó éveiben, jött hozzá egy, lakóházuk körül eső — mindössze is alig 50—60 négyszögölnyi — puszta terület. Természetes, hogy ez már rövid idő alatt kertté lett varázsolvá. Amit ők itt ketten a virágápolás terén, egészen csak a maguk erején elérni tudtak, s hozzá egy oly városban, hol virágkereskedésnek, kertésznek hire-helye sem volt: az valóban a csodával határos. Cecilia fia, ki a virágápolás és kertészkedés kedvelését szintén anyjától kapta örökségbe: csak később, öreg korában jött rá nagy ámulattal, hogy a mai nagyfejlettségű kertészeti kulturának mily sok, olyan nagy hű-hóval hirdetett virág- és növény-ujdonságával kelle lépten-nyomon találkoznia, amelyeket anyja réges-régen ismert, s amelyek ott díszlettek már egy félszázaddal ezelőtt az ő virágos ablakaiban, vagy az ablaka előtti kis kertjében. Sőt voltak olyan virágai, melyek azóta mintha már teljesen ki is veszték volna; holott aligha nem értek többet sok mai divatvirágnál. Így a teltvirágú, rózsaszínű *Convolvulus*, vagy — az akkor «török rezedá»-nak nevezett fürtös pillangós virágú, kuszó növény. Hol vannak azok most? Nekik volt az egész városban és vidéken az első Lobeliájuk (a forradalom előtt nálunk még teljesen ismeretlen növény). A Fuchsiák is csak akkor kezdettek az ismertebb virágok közé tartozni. Ezekből a Hófehérke (*Schneewittchen*)-fajta — mely ma is a legszebbek egyike — szintén az ő ablakait díszítette. Náluk volt látható az égszínkék ernyős virágaival pompázó *Agapanthus*. A *Kaktusz*-féléknek — az akkori viszonyok közt méltán bámulatot kelthető számos változata s ezek közt a feltűnően szép virágú phyllokaktuszok és

Rocheak. Az ő kertjükben virított a kis fákká nevelt *Plumbago*, az ő halvány kékszínű virágaival. Az *Azalea*-félék akkor nálunk még ismeretlenek voltak; de ezek helyett ott voltak a szép *Kaméliak*, habár ezek szobákban csak igen nehezen voltak virágzásra birhatók. A *Datura arboreaból* az első dugványt az öreg Toldi grófnőtől (Rachel nővérével együtt utolsó sarjai e régi, magyar grófi családnak) kapta a Cecilia leánya.

«Fogja kedvesem» — mondá — «én most kaptam ezt, mint újdonságot, egy barátnémtól. Magam nem igen értek hozzá; de maguknak bizonyosan sikerülni fog a fölnevelése. Csak egy virágot kérek majd belőle.»

Már néhány év múlva nemcsak virágot, hanem egy virágzóképes szép növényt kapott belőle a jó grófnő. És kaptak mások is dugványokat, ha kértek. Így terjedt el e növény nemsokára az egész városkában, majd — az egész megyében, sőt valószínűleg az egész Siculiában is.

És ugyan így volt a konyhakertészkedésükkel is. Néha eljöttek hozzájuk a vidékről, egyes nagy kertgazdasággal bíró ismerőseik és rokonaik, hogy tanácsot kérjenek tőlük a kertészkedés egyik-másik ágában.

«Mert az már mégis csak boszorkányság te Céci! Amit ti itt a kis kertetekben műveltek! Hogy neked elébb legyen hónapos retked, kalarábéd vagy fejessalátád, mint nekem, a ki válogathatok a legjobb konyhakerti földekben és embereim is vannak a megművelésére!»

Cecilia aztán megmagyarázta nekik, hogy mindebben nincs semmi boszorkányság.

«Ezt a kis kertet» — mondá, — «csak mi magunk műveljük. Könnyen is tehetjük, hisz elég kicsiny! Mi ássuk fel kis szolgálónk segítségével; mi vetjük el, mi gyomláljuk, mi öntözzük. Igaz, hogy érteni is kell hozzá egy kissé; de, hisz az olyan csekélység, hogy szóra sem érdemes.»

De az emberek ezután is mindig csak csodálkoztak; talán kissé irigykedtek is azon, hogy Ceciliaéknak milyen szépek a virágaik és hogy milyen korán elő tudják állítani a kedveltebb konyhanövényeket. És nem szüntek meg továbbra is minden egyébben keresni ezen kertészeti sikereik

okaik, csak éppen abban az egyben nem, amiben az gyökerezett, t. i. :

1. hogy kedvvel és szeretettel foglalkoztak a kertészkedéssel, és gyönyörködni tudtak mindig ebbeli legszerényebb sikereikben is;

2. hogy nem röstelték soha a vele járó munkát, vesződséget; és hogy a kertészkedéstől néha elválaszthatlan sikertelenségek, apró károk, sőt bosszúságok sem tudták elvenni soha az ahhoz való kedvüket.

És elvégre is mi volt ezen — oly nagy lelkigyönyörűséggel és kitartással végzett munkálkodásukban a tulajdonképpeni *mozdító erő*?

Felelet: a *szeretet*. És pedig: a *természetszeretet*, s az ebből kisarjadzó: *haza- és emberszeretet*, Az a szeretet, melyet nem elégít ki az, hogy kertészkedésükkel csupán *övéiknek* a gyönyörűségére és hasznára lehessenek, hanem a *haza- és emberszeretet* magasabb fokára emelkedve abban fáradoznak, hogy a hazának ebből a szerette anyaföldjéből, ha mindjárt csak egy talpalattnyit is, lehetőleg *széppé* és *áldás-hozóvá* tudjanak átalakítani. Sőt abban is, hogy mindezekkel egyszersmind embertársaiknak a *gyönyörűségére* —, példájukkal a kertészkedésben való *buzdítására* —, kertészeti tudásukkal, tapasztalataikkal, valamint kertjüknek mindenemű termékeivel és eszközeivel a *tetteges támogatására* is szolgálhassanak.

14. *Cecilia küzdelmes életpályájának a végéhez jut.*

Életének utolsó évei már több lelki nyugalomban és anyai örömeiben is eléggé gazdagon teltek volna — de ez a lelki jobblét most elég gyakran testi gyöngeségekkel, sőt fájdalokkal volt megzavarva. A testi üdülés és erőgyűjtés alkalmainak megszerzését illetőleg mindig csak a gyermekeit tartotta szem előtt; mindig csak róluk gondoskodott, a magáéról soha. Az anyai altruizmus megható példáját szolgáltatva, észre sem látszott venni, hogy az üdülés keresésére, s az erőgyűjtésre tulajdonképpen neki volna nagyobb szüksége, mint a gyermekeinek. Ezek később — sajnos már csak elkésve — keserű szemrehányásokat tettek maguknak,

hogy: nem vették elég korán észre ezt a nagy anyai önfeláldozást, és hogy miért nem alkalmaztak rá némi szelíd kényszert az ő egészségének fentartása érdekében. Legtöbbet segíthetett volna ugyan itt az orvosi beavatkozás. Igen, csak hogy kissé nehéz feladat lett volna illet találniok ott, ahol az orvosi pályának csak a torzalakjai voltak. Egyetlenegy volt köztük olyan, ki jogosan használhatta a neve előtt a «dr» betűket, de a városi gonosz nyelvek erről is azt híresztelték, hogy minden betegséget csak borvizes ürmös borral akar gyógyítani. De, még ha lett volna is arravaló orvosuk, ennek minden tanácsa megtörött volna az anya ellenszegülésén. «Az lehetetlen; arra neki nincs is módja; de szüksége sincs; igaz, hogy a lábai reumások és sokszor nagyon is szenved miattok; de bot segítségével majd csak végig bicegi életének azt a még hátralévő rövid útját stb.» Ez volt rendszerint a felelete, ha gyermekei valamely gyógymód megkezdésére biztatták. És az volt a valóban megható ebben a resignációjában, hogy a betegsége sem tudta soha őt kedélyének mindig vidám és üde hangulatától megfosztani. Azt a szelíd kényszert, melyet ez irányban gyermekei rá gyakorolni óhajtottak, ő visszahárította rájuk, és ő küldözgette őket felváltva ide-oda üdülni, erőt gyűjteni. A leányát egy jó barátnéjának társaságában és anyagi segélyével is: hol a közeli Előpatakra, mely azon időkben Erdély legkeresettebb fürdői közé tartozott; hol a tőlük alig pár órányira V...-ra, ottani rokonaikhoz, kikkel az összes apai rokonság közül a leggyakrabban és legszívesebben érintkeztek. Az igen kedves, vidám kedélyű unokanővéreknek és fivérnek ez a köre a lelki üdülésre valóban igen alkalmas helyül kínálkozott Cecilia mindkét gyermeke számára s ezt mindketten elég gyakran vették is igénybe. De Cecilia nem volt kimozdítható még ide sem. Örvendett, ha gyermekei egy-két vidám gondtalan napot tölthettek ott; de a házát, a kis kertjét, s a kis varróiskolabeli leánykáit nem volt hajlandó elhagyni semmi szín alatt. A fiát azonkívül — jól ismerve ennek különös előszeretetét a botanikai kirándulások iránt — leginkább Borszékbe küldözgette, melynek kitűnő, testedző hideg szén-savas fürdőin kívül, a rengeteg fenyvesek ozondús levegője

is kiválóan jó hatással volt fiának a taposómalombeli munkáiban elernyedte idegeire.

De Cecilia ezt a — magával oly keveset törődő, önfeláldozó életét végzetes következmények nélkül már nem folytathatta sokáig. Lakóhelyük egészségi viszonyai más-különbben is a lehető legkedvezőtlenebbek voltak. A legtisztátalanabb, egészségtelenebb fészkek egyike volt ez; melynek egészségrontó hatását még fokozta az a körülmény, hogy szerényebb igényű lakások csak a félrébb eső utcák, egymás mellé zsúfolt, szűk udvarú házaiban voltak találhatóak. A házak körül — a mindenféle rothadó anyagokkal telített — házi szemétnek ott helyben kellett elkorhadnia; mert annak nyugalmát nem zavarták soha holmi szeméthordó kocsik. Az ivóvizet szolgáltató kutak is többnyire mind az ilyen szemétdombok szomszédságában lévén, azok valóságos bacillus tenyésztő települ szolgáltak. Csatornázás? Ezt a fényűzési cikket, valamint a vízvezetékét nem ismerik ott még mai nap sem. Természetes, hogy ott a tífusz és mindenféle járványos betegségek oly buján tenyészték ott, mint szemétdombjaikon a beléndek, a szerb tövis vagy a maszlagos nadragulya. A gyöngébb emberi szervezetek, kivált ha állandóan voltak e helyhez kötve, nem állhattak sokáig ellent a bacillusok ezen tömegostromának. Ez a sors érte Ceciliát is. Tífusz támadta meg az életét. Ennek ellenében nem volt sem megfelelő orvosi segítsége, sem elegendő életereje többé. Végtelen türelemmel elviselt fájdalmaitól már néhány nap alatt megváltotta őt egy szelíd halál. Gyermekai végtelen fájdalmukban csaknem összeroskadtak e csapás alatt. A legszeretőbb, a legönfeláldozóbb, és — lelkének a maga nagy egyszerűségében is — a legbölcsebb anyát veszítették el benne.*

Örökségül, hogy mit hagyott nekik? Először is a földi, anyagi vagyomból semmit: a tisztességes szegénységet, mely néki hű kísérője volt egész életén át. Az erkölcsi és szellemi világ értékeiből azonban annál többet. Az ő nemes, önfeláldozó lelkének a gyermekei egész életére kiható szép és kitörölhetetlen emlékezetét. A szeretetnek, a fáradhatatlan munkásságnak, a kedély állandó vidám derűjének, mások-

* Ennek a fiúra tett hatásáról l. a „Függelék” 10. sz. a.

kal — még rosszakaróival szemben is — az igazi keresztényi türelemnek és megbocsátani-tudásnak; a mély, de soha beteges rajongássá nem fajuló vallásosságnak, szóval: az ő magasztos, női erényekben annyira gazdag életének ragyogó — és gyermekei egész életét is áldásosan bevilágító és melegítő — példáját. Gazdag, de egyszersmind szigorúan kötelező örökség volt ez. Ehhez a példához nem volt szabad hűtleneknek — anyjuknak erre a nagy erkölcsi örökségére méltatlanoknak — lenniök.

15. Cecilia leányában a magyar Theanonak folytatása lesz és vége is.

Élet- és jellemrajzom főalakjáról a függöny legördülvén, azt most már be is fejezhetném. Nem tehetem még sem; mivelhogy a magyar Theano tovább él, mintegy két évtizedig Cecilia halála után is... a leányában.

Alkalmam volt ugyan rámutatni már fentebb, hogy ez a cím megilleshetné voltaképpen a Cecilia leányát is; amit különben a róla eddig mondottakkal is, úgy hiszem, eléggé igazoltam. A Cecilia halála után alkalma volt most már kivívnia ezt a theanoi rangot egészen önállóan, mint férjes asszonynak is.

Mert neki megadatott az is, hogy még inkább megközelíthesse az eredeti görög mintát: hogy férjének — mint Theano egykoron — ő is, egész életén át, hű segítő társa, jó szelleme lehessen. Midőn, anyja halála után négy vagy öt évvel, férjhez ment a m. kir. kincstár f.....-i ménésbirtokainak egyik jószágintézőjéhez, mindketten tul voltak már életük delén. Alig lehet nagyobb ellentétet képzelni, mint az volt, midőn a folyton egy kisvárosi lakás szűk falai közt élő nőnek — ki addig leginkább csak varrással, hímzéssel volt elfoglalva — most egyszerre, egy félreeső oláh faluban, a mezőgazdasági élet munkakörének a kellős közepébe áthelyezve, a falusi gazdasszonyság összes teendőit kelle magára vállalnia. És ez a nagy ellentét nem volt megkönnyítve azáltal, hogy valami nagyszámú cselédség felett rendelkezve, parancsolgatva, velük végeztethette volna el legalább a ter-

hesebb gazdasszonyi teendőit. Ezek a teendők itt is mind olyan természetűek voltak, amelyek egy lelkiismeretes gazdasszony előtt sem elodázást, sem elhalasztást, sem másokra való átruházást nem tűrtek. Ugyanis éppen ezek igen lényeges föltételét képezték annak, hogy a gazdaság komplikált gépezete fenn ne akadhasson, s ezáltal fáradozásaiak gyümölcsei kockáztatva ne legyenek. A szomszédos földbirtokosok, bérlők vagy gazdasági hivatalnokok nejei kíváncsian, sőt — részint már előre is kételkedve és gúnyolódva — lesték távolról, hogy miként fog most megfelelni ez az egykori városi kisasszony a falusi gazdasszony feladatainak.

Meggyőződhetek már nemsokára, hogy igenis meg fog felelni; és hogy azzal a kedvvel, kitartással és okossággal, amellyel munkáját végezi, lassanként legyőzi a kezdet minden nehézségeit. És legyőzi annyival inkább, minthogy férje is szeretettel és türelemmel jött a segítségére minden ebbeli fáradozásában.

A Cecilia leánya ezen — annyira súlyos és fontos — gazdasszonyi teendőin kívül még három nagy átalakítási feladat megoldását tűzte maga elé.

Ezek elseje az volt, hogy mielőbb egy kedves, barátságos *otthont* teremtsen, melyben jól érezhessék magukat; s legkivált éppen a férje, ki szokva volt — eddigi rideg, kényelmetlen otthona miatt — mindig a házán kívül keresni üdülést és szórakozást. Nem csekély feladat volt ez is, minthogy mindaz, amit bútorban, házi berendezésben itt talált, avagy magával hozhatott, fölötte kevés és hiányos vala. De hisz éppen ez képezi egy ügyes és művelt házi nőnek a legszebb feladatát, hogy még a kevésből is — pótolva ezt találékony-sággal és a maga előállította csinos dolgokkal — elő tudjon varázsolni egy oly szerény, de izléses kis otthont, mely kívánatossá tudja tenni a benne való tartózkodást. A Cecilia leánya pedig épp az ily feladatok megoldásának volt a mestere.

A másik nagy átalakítási munkálata, melyhez mindjárt nagy kedvvel, hévvel fogott hozzá; a *kertre* vonatkozott.

Itt már igazán elemében volt, és talált is a sikeres kertészkedéshez elég sok értékes anyagot: főleg gyümölcsfákat, cserjéket s egyéb kerti dísznövényt stb. Mindezt természet-

sen meglehetősen elhanyagolt s rendezetlen állapotban. Férjének volt ugyan némi érzéke a kertí szépségek íránt, csak az ideje, a türelme, s kissé az izlése hiányzott ehhez a foglalkozáshoz. A Cecilia leányának itt tág tere nyílt kertészteszkedési szenvedélyének a kielégítésére. Fölkereste a kertészteszkedéshez jobban értő szomszéd-birtokos gazdákat; különösen a ménésbirtokok gazdászatiilag képzett hivatalnokait, s ezektől tanácsot kérve, vagy nekik szükség szerint osztogatva is, igyekezett a kertészteszeten magának szövetségesekeket keresni, s ebbeli ismereteiteinek hiányait ez úton is kiegészíteni. Különösen a gyümölcsstenyészteszeten volt erre szüksége; s szerencséjére az újabb gazdászati képzetsséggel bíró ismerősei leginkább ezen a téren nyújthattak neki szakszerűbb tanácsokat. Mindezekkel a kertészteszkedő elemekkel igyekezett csereviszonyba is lépni. Mert bő pénzzel és munkaerővel kertészteszkedni; meghozatva minden szükségest, avagy kívánatosat a legjobb kereskedelmi kertészteszetektől: az nem valami nagy érdem, és nem is valami nehéz feladat. Először is hozzáfogott még ősszel a gyümölcsfáik kiélt talajának a megjavításához. Nem telt bele egy-két esztendő s a k...i gazdasági intéző magán-kertjében termett batul-almák híre eljutott már Budapestig; és nem kevésbé virágágyainak izléses elrendezése s virágainak gazdag választékossága, üde tenyészete.

Említve volt már *Cecilia* életrajzában (I. a 13. fejezetben), hogy mit tesz az *szeretettel* kertészteszkedni.

Lássuk most ennek folytatását a leányánál.

Aki a kertészteszkedést valóban csak *önmagáért* szereti és, nem inkább a *haszna* miatt, avagy a *hiúságtól*, a vele való *kérkedés* vágyától ösztönözteszeten foglalkozik vele: az — ha nagy arányokban, és egy sereg szakképzett munkás segítségével elégítheti is ki kertészteszeten szenvedélyét — lehetőleg mégis mindig a *maga szeme előtt* s a saját intenciói szerint fog kertészteszkedni.

De ha valaki a kertészteszkedésnek ezt az uriasabb és kényelmesebb módját már anyagi körülményeinél fogva sem követheti, úgy kertjében a munkálatok *érdemlegesebb* részét mindig csak *személyesen*, sőt lehetőleg *sajátkezülg* is fogja elvégezni.

Ez utóbbiak közé tartozott a Cecilia leánya is.

Kivált — a virágos kertjében — ő maga személyesen végezte, a magvetéstől, vagy a palánták ültetésétől elkezdve — az összes érdemlegesebbnek mondható munkálatokat. Tehát a gyomlálást, kapálást, öntözgetést, a túlhidegtől és napsütéstől való védekezéseket stb. A féltősebb és ezért kiválóbb gondozást igénylő növényeinél ő maga végezte azok földjének javítását, felpuhítását; a növények karózását, nyesését stb., szóval: azok *egyéni* nevelésének és gondozásának összes teendőit is. Ime, ez az, aminek egy szóba foglalva: a *kertészkedés, igazi nemes szenvedélye* — a méltó neve.

A növények jólléte, boldogsága mosolygott elő a M. kertjének minden zugából. Nem volt ott szomorú, beteg növény látható sehol. A növény, ha bánni tudnak vele, Istennek a leghálásabb teremtménye. Az irántuk való szeretetet igyekeztek visszasugározni ők is itt, mindenik a maga módja és tehetsége szerint. Ebben állt a kert szépségének a titka.

K. F. min. tanácsos, hazai lótenyésztésünk e híres és nagy érdemű egyik megalapítója, a f . . . -i ménesbirtokokat hivatalából kifolyólag koronként megátogatva, gyakran eljött ide hozzájuk is. K. F. a k . . . . .-i intéző nejének gazdaszszonyi és kertészeti érdemeit — minden banális dicsérgetés helyett — azzal látszott elismerni, hogy körútjában mindig itt látszott magát legotthonosabban érezni. Ugyancsak itt volt alkalmá e sorok írójának is, e kiváló emberrel: a régi magyar nemesi típus e legszeretreméltóbb képviselőinek egyikével, megismerkednie, sőt barátságával meg is tiszteltetnie. E napokat régi emlékei tárházának legbecsesebb kincsei közé számítja ma is. Innen küldözgetett K. F. nem-egyszer az ő imádott F. leányának egy-egy kis virágcsokrot, vagy egy pár ízes batul-almát, a k . . . . .-i tartózkodásának emlékéül.

A harmadik átalakítási művelete a Cecilia leányának magára a férjére vonatkozott.

Egyik igen kedves, jellegzetes példánya volt ez a férfiú a régi erdélyi középnemesi osztálynak. A »hét szilvafás« kis birtok valószínűleg elűszott volt már az apja életében. Neki tehát a más birtokán kellett gazdálkodnia. Igen víg kedélyű, az élet gondjaival magát nem sokat emésztő, de emellett kitűnő jó és szorgalmas gazda volt. Inkább csak a gazdálkodni-, mint a politizálni szerető nemesség köreiből érezte jól

magát. Leginkább kedvelte pedig a víg társaságokat, ahol a jó magyaros ételek, jó bor, tréfás toasztok, adomák és víg danolás közben fesztelenül, és a régi patriarkális időkre emlékeztető kedélyességgel telt az idő. E kedélyes összejövetellek, e mulatozások felváltva történtek, hol egyiknél, hol a másiknál. Az ilyen társaságok kinövéseit azonban: a világos hajnalig való duhajkodást, a kártyázást stb. nem kedvelte. A mulatozások után rendszerint a szorgalmas gazda került felül benne, s másnap jó kedvvel végezte újból rendes gazdateendőit. A háztartása is, melyet neje nála talált, egészen ezen életmódjának és kedvteléseinek volt megfelelő. Megvolt a szép négyes fogat, a dúsan ellátott éléskamra és pincéjében a kitűnő, saját szüretelte bor. De a jövőről való gondoskodás anyagi biztosítékaiból, mondhatni: *semmi*. Sőt, lehetőleg még ennél is kevesebb: némi — némi adósságok alakjában.

Nagyon természetes vala tehát, s ezt belátta azonnal a gazda is, hogy most, mióta megnősült, ez a háztartás többnemű kibővítésre, eddigi életmódja pedig némi megszorításokra szorult. Az a fontos, és éppen nem könnyű teendő várt tehát most a ház asszonyára, hogy szép símán, minden erőltetés nélkül, úgy vigye keresztül a háztartása és férje szokásainak ezt az átalakítását, nehogy ezáltal családi életükben a szükséges összhang és békés egyetértés megzavarassék. Ezekről, a régi víg társaságoktól kissé visszahúzódnok nemcsak azért volt kívánatos, mivelhogy ott a mulatozások rendszerint jóval nyersebbek voltak, hogysen egy finomabb izlésű nő azokban magát jól érezhette volna; hanem főleg már azért is, mivel akadtak bizony azokban néha olyan elemek is, melyek férje gavalléros nyíltszívűségével visszaélve, őt lehetőleg kiszivattyúzni igyekeztek.

Ennek a lassú visszavonulásnak a szükségességét és más, nevéhez illőbb úri társaságok fölkeresésének kívánatos voltát, annyival könnyebb volt férjével beláttatnia, minthogy az ő korábbi zajos multjának idejéből, mint az fentebb is érintve vala — némi adósságok neheztedek rájuk, melyektől minél előbb szabadulni óhajtottak. Hogy miként sikerült ezt nevének, már rövid időn belül, el is érnie: ez annyira

theanoi vonás benne, hogy említetlenül hagynom már azért sem lehetne.

Először is világos volt előtte, hogy adósságuk törlesztésére a rendes évi keresményük nem nyújt semmi kilátást. Nyílt, vendégszerető háztartásukat szűkebb határok közé szorítani nem látszott kívánatosnak. A magyar ember minderről inkább képes lemondani, mint arról, hogy vendégeket lásson szívesen a házánál, s ez a vendéglátás, kivált a faluhelyen másképpen, mint jó asztal nélkül nem is gondolható. Ez a pénzügyi mivelet tehát csak valamely más módon látszott keresztülvihetőnek, nevezetesen, csak azáltal, hogy kísérsék meg terményeiket, vagy ezek gazdasszonyi ügyes feldolgozásait az eddiginél jobb módon értékesíteni. Az erre való alkalom nem sokáig váratott magára.

A magyar keleti (Kolozsvár—Brassó) vasutat épp akkor építették. Ennek egyik szakaszán a nyár folyamán egy nagyobb földmunkálat volt elvégzendő, mely alig másfél órai távolságra esett a lakóhelyüktől. A jól fizetett vasuti munkások itt kapva-kaptak minden élelmiszeren. Kivált a jó kenyérnek, kerti zöldségnek és a gyümölcsnek voltak nagy hiányában, minthogy az ezek beszerzésére szolgáló piacok messzi voltak.

Ezt a jó alkalmat igyekezett tehát kihasználni a Cecilia leánya. Süttetett jó házi kenyeret a cselédeivel, a maga szeme előtt. Ennek a munkának rendszerint még az éjjeli órákban kellett elvégeztetnie, hogy a kenyeret másnap még a kora reggeli órákban lehessen a helyszínére szállítani. A gazdasszony már reggel négy órakor talpon volt, befogatott a könnyű homokfutó kocsijába, és szállította ő maga árúcikkeit a vasúthoz. Itt a vállalkozók egyike azonnal átvette az egész szállítmányt jó árban, készpénzfizetés mellett. Ugyanígy történt az összes nélkülözhető zöldségfélével és gyümölccsel is. Az eladnivalókat mindig ő maga állította össze s ő maga bonyolította le az elszámolásokat is a vállalkozókkal. Igen símán ment végbe mindig az egész, az úrinő tekintély legkisebb sérelme nélkül.

Mire ez a vasúti munkálat a nyár vége felé bevégeződött, már abban a kellemes helyzetben volt a Cecilia leánya,

hogy leszámolhatta férjének az adósságaik törlesztésére szolgáló egész összeget. Sőt szépecskén maradt ezen felül még a háztartásuk szükségére is.

Ime ezt tette a környékbeli úri asszonyságok nagy ámulatára ez az egykoron általuk lekicsinyelt «városi kis-asszony». De erről az üzletéről hamarosan meg volt állapítva véleményük:

«No én nem tettem volna meg azt a Dárius kincseért sem!»

«Én sem! én sem!» felelt rá a kar egyhangulag.

Ezek az «átalakítások» lassankint mind a három irányban bizonyos, — mindkettejükre nézve jóleső — nyugvópontra jutottak. Adósságaik nem voltak; igaz, hogy félretett pénzüik sem; de — mivel gyermekük nem volt — minden nagyobb aggályok nélkül néztek a jövőbe. E tekintetben a régi dzsentri-felfogás, a Pató Pál-féle elmélet: «Ejh, ráérünk arra még!» jutott túlsúlyra a M. férjénél. Neje megkísértette ugyan néha felállítani ezzel szemben a maga józanész-elméletét: hogy öregedő korban nem ártana talán anyagi gondoktól valamenynyire mentes jövőt biztosítani maguknak! Ez azonban férjénél kellő viszhangra nem találván, elvégre is jobbnak látta belenyugodni a sorsába. A közbecsülésben évről-évre emelkedtek. A k....-i gazdasági intézőség felett tiszta égből sütött le a nap: midőn a derék intéző egyszer valami súlyos betegségbe esett s rövid idő alatt bele is halt. M. fivére szerencséjére mellette volt gyászának e nehéz napjaiban. Egy ritka becsületességű, mindenki által kedvelt, az életnek soha semmi körülményei közt nem csüggedő, nejéhez mindig gyöngéd és hozzá mindig alkalmazkodni tudó élettámaszt veszített el benne. Némi szerény életbiztosítási összeggen kívül nem maradt férjéről rá egyéb vagyon. Nyugdíjra sem tarthatott igényt, mivelhogy férje csak idősebb korában ment volt állami szolgálatba.

Ámde most az: hogy hová menjen, mihez kezdjen, nem okozhatott aggodalmakat neki. Hisz ott van, az ő szeretett fiútestvére. Ez ugyanis nőtlen, ugyanis egyedül áll minden támasz

nélkül. És ugyis egy nagyszabású internátus háztartásának a gondjai nehezednek reá. Hozzá fog tehát csatlakozni, neki fogja szentelni egész életét. Együtt fogják majd a fivére egyik nagy köznevelési koncepciójának a megvalósítására fordítani minden erejüket. Theanoi vonás ez is benne.

Alig telt el másfélév, özvegységre jutása óta, és már benne voltak a nagy pedagógiai koncepció megvalósítása munkájának a kellős közepében: egy régi intézet nagy átvedlésének a folyamata volt ez, közoktatásügyünk egy magasabb rendű organizmusává. Az internátus belső ökonómiája egyik igen fontos részének, a köztartásnak a vezetését vállalta magára az igazgató nővére. És elvállalta azt nemcsak az előre látható nagy felelősség terheivel, hanem az önzetlen buzgalmára várakozó gyanúsítások, hálátlanságok előérzeteivel együtt.

És volt mindezeknél egy még nagyobb vállalkozása: nemcsak tőle telhetőleg osztozótársa lenni testvérenek a magára vállalt munkájában, hanem önfeláldozó szeretetének minden erejével és melegségével buzdítani is őt a további küzdelmekre, ha lelkiéri — ebbeli munkájának sikerében netalán elcsüggedve — lankadozni, kimerülni kezdenék.

Ő is Theano tehát! Egész élete tanuskodik arról, hogy:

Az volt anyja mellett, mint a *leánya*.

Az volt férje oldalán, mint *hitves*.

Most csak az volt még hátra, hogy beigazolja ezt egy harmadik oldalról is:

Theano volt tehát mint *testvér*, ennek az oldalánál is.

A kettejük sorsa most összefonódván, együttesen azt az igazán pythagorási szép eszmét akarták megvalósítani, hogy a vezetésükre bízott nagy intézetnek egész belső személyzetét a tanári kar fiatalabb nőtlen tagjaival együtt, egy benső, testvéries egyetértésben élő társasággá —, mondhatni egy nagy családdá forrasszák össze. Azt akarták ezzel elérni, hogy így egymást minden *nevelő* munkájukban szeretettel támogatva igyekezzenek a maguk elé tűzött nagy és terhes feladatok mentől jobb és sikeresebb megoldására. (L. Függelék 11. sz.)

Ha már aztán ez a szép eszme az annak megvalósítására hivatott szereplők számos emberi gyarlóságai; a heterogén természetükből folyó szertehúzásaik; néha kielégít-

hetetlen önzésükből folyó elégedetlenségeik és szertelenkedő túlkövetelései; valamint igen gyakran társadalmi műveltségük, fegyelmezetttségük hiányosságai miatt is eléggé megvalósíthatónak nem bizonyult: úgy ezen szép eszmének a megvalósítására törekvő kísérletük még a maga gyakorlatatlannak látszó idealizmusában sem fog megszűnni soha nagynak, szépnek és érte egy egész élet feláldozására is méltónak lenni.

Ez volt a közös meggyőződésük. Életük vezérgondolata volt, hogy egy — a haza és az emberiség boldogítására szolgálónak hitt szép eszmének szentelhessék egész életüket. Ennek erkölcsi értékét az a körülmény, hogy e törekvésük látszólag eredményre nem vezetett, nem fogja leszállíthatni soha. Mert vannak néha az emberi munkásságnak olyan eredményei is, melyek annyira nem kézzelfoghatók, hogy inkább eredménytelenségnek látszanak; de amelyek a lelkek mélyében néha mégis nagyobb hódításokat tesznek, mint a legfényesebbeknek látszó *külsikerek*. Mert mindig szebb, és az emberek elismerésére méltóbb az, ha valakiről azt lehet elmondani: ime, ez az ember egész életén át az ideálokat, a szép és nagy eszméket szolgálta odaadással, önzéstelenül, habár nem is mindig az elérni remélt nagy külső sikerekkel; mint, ha valakiről legszembeötlőbb külsikerei dacára sem állapítható meg egyéb annál, hogy: az illető, a közügyek iránt való nagy buzgólkodásának és az eszményiség előtt hajlongó hódolatának leple alatt is, voltaképpen mindig csak a saját önző céljait szolgálta, s a Mammon és az aranyborjú kultuszát űzte teljes életében.

*

Ez a második Theano életének ezt a legutolsó misszióját azonban már nem sokáig teljesíthette.

Munkája közben dőlt ki. Úgyszólván működésének a harcterén végezte be életét. Fivére nemcsak leghívebb munkatársát, hanem életének majdnem egyedüli támaszát vesztette el benne. Abban a pár sorban, amelyet a sírkövére metszetett, nemcsak a nővére, hanem mondhatni mind a

két Theano — anya és leánya — életének jellemzése és értékelése van bele szorítva. A sírirta csak ennyi:

HŰ ÉS IGAZ VOLTÁL,
HITTÉL, SZERETTÉL:
MOST BÍZZÁL ÉS REMÉLJ!

Ebbe, a hieroglifszerű, vésetbe ugyanis kettejük egész erkölcsi életének a rajza, sőt mondhatni a *biográfiájuk* van belépréselve. Bővebben kifejtett értelme a következő lehetne:

Hű voltál mindig női hivatásodról alkotott eszményeidhez. *Hű*, miként anyád, az ő nagy szeretetében hozzátok gyermekeihez, azonképpen te is anyád, testvéred és férjed iránt való odaadó szeretetedben; irántuk való kötelességeid önfeláldozó teljesítésében.

Igaz voltál lelkednek minden megnyilatkozásában. Nem akartál másnak, jobbnak láttatni, mint ami igazán voltál. A színlelés, az alakoskodás nem férközött hozzád soha.

Hittél rendíthetetlenül úgy keresztény hitvallásodnak a szeretet hirdető tételeiben, mint az erkölcsi világrend diadalában. És *hittél* a saját eszményeidnek magasztos fenségében, valamint azoknak, a te — minden nagy áldozataidra érdemes-voltában.

Szerettél, és szeretetednek ezzel az odaadó, önfeláldozó melegségével és fényével állandóan körülvetted, megvilágítottad és boldogítottad tiéidet és mindazokat, kiket jó soruk életed hatáskörébe hozott.

Mostan pedig:

Bízzál életed eszményeinek végső diadalában. És bízzál abban is, hogy emlékedet tisztelettel, szeretettel őrizték meg mindazok, akiknek egykor a körében éltél, és — hogy *hálával*, szeretettel őrizi azt mindig az a fivéred, kinek életpályája minden viszonyaiban oly hű és igaz támogatója voltál. Végül:

Remélj abban a földöntuli szellemi világban, amelynek, hogy méltó részese lehess, oly sok érdemet szereztél itt e földi életedben.

Ezzel a görög drámák karának utolsó szózata hangzik el. Vége az utolsó felvonásnak is. A függöny legördülhet. Plaudite!

*

Ha a társaságban idegen személyek vannak jelen, kik iránt némi érdeklődés mutatkozik, úgy az illedelem kívánja, hogy azok a nevük szerint is bemutatassanak. Szerző nem bizonyos benne, hogy vajjon ugyanez fenn forog-e a jelen esetben is. Ugy van meggyőződve, hogy csupán egy nyomósabb ok szólhatna a név szerint való bemutatásuk mellett: az, hogy a Magyar Theano, leányával együtt, nem képzeleti, sőt nem is eszményített, hanem valóban élt és egykor sokak által jól ismert alakok.

Ami pedig azokat a sejtéseket illeti, melyek szerzőnek a M. Theano-hoz való viszonya felől a t. olvasóban netalán támadhattak: ezeket nincs szándékában sem megerősíteni, sem megcáfolni. Nem érzi a szükségességét, s a dolog érdeméhez sem tartozik. Azt azonban, hogy Theano és a leánya nem képzeleti alakok: bizonyítani fogja egyszerűen azzal, hogy közli a neveiket, sőt még nagyobb bizonyítékul az arcképeiket is.

A Magyar Theano főalakjának a leányneve :
Csik-Bánfalvai Kovács Cecilla.

Leányának, a mellékalaknak, asszonyneve :
özv. Csécsi Nagy Józsefné.

FÜGGELÉK

FELVILÁGOSÍTÓ JEGYZETEK, LEVELEK,
LEVÉL- ÉS NAPLÓTÖREDÉKEK

•

•

•

1.

Jegyzet a Bevezetéshez: *«Élethajójának prédációs kísérői». Hogy mit, vagy kit ért ezek alatt a szerző? Senkit és semmit mást, mint életének utóbbi szakában őt oly szívesen kísérő kórságainak bacillusait, öreg kora parazitáit.*

2.

Paal Ferencz levele, válaszul szerzőnek a hazai nőnevelés reformja tárgyában hozzá írt levelére.

Kolozsvár, 1865. február 7-én.

Édes kedves Pistukám! Be jól esett, hogy írtál! Mekkoraát könnyítettél az én furdaló lelkiismeretemen, mely sokszor még a C-gyűlésben is rám agyarkodott s ijesztgetett az én szinte félesztendő hanyagságomért a Te — ki tudja meddig tartó — és méltó nehezteléssel. Ilyenkor, hogy bedugjam a száját, megittam egy pohár bort a Te — egészségedre s buzdítottam a többi tagtársakat is, hogy hasonlóképpen cselekedjenek. Sandri (Demeter Sándor) mindannyiszor szó nélkül engedelmeskedett: bűnbánó arcczal megtölté poharát s kiitta az utolsó cseppig. Hejh, mert nagy oka van ám neki is; kettőnk közül nem tom melyik járna emeltebb fővel Székelyudvarhely piacznán.

Na, de helyrehozom a hibámat, édes Pistukám, még ma, most mindjárt helyrehozom; postamesterszájtátásra méltó vas-tag levelet rekomendálok én Neked holnap.

Mindenek előtt köszönetet szavazok Neked belém helyezett bizalmadért; vajha úgy meg tudnám érdemelni, mint ahogy szeretném!

Nagy érdeklődéssel olvastam végig kedves leveledet. Bizony korszerű kérdés volt a nőnevelés nemesbbitése minden időben; de különösen most és éppen nálunk talán életkérdés is. Nagy szükség van rá, hogy minél többször és minél tüzetesebben legyen megvitatva.

A valódi civilizáció egyik nemes törekvése a nőiesség eszményének lehető gyakorlati megvalósítása. De azok az eszközök és eljárás módok, melyek e célhoz vezetnének, fájdalom, talán egy nemzetnél sem haladnak arányban párhuz-

mosan, legkevésbé pedig azoknál, akik nem a tónusadó nagy nemzetek előharcosai sorában állanak, hanem e tekintetben is, mint annyi másban, külföldről kapják a lendületet és pedig — ami legrosszabb — legtöbnyire a divat napiparancsában. Hogy találhasson ránk, és hogy felelhessen meg a mi szükségünknek mindaz, a mit annyira más műveltségű, más vérmérsékletű, más természetű, és más körülmények között élő nemzetek fejtettek ki saját társadalmi életükből! Innen van aztán az az eredmény, hogy mi ezeknek az idegen cikkeknek, úgyszólván, csak a borítékát bírjuk felfogni és — maradunk csak a külsőségek csillogásával.

Azon eszközöket, amelyek által a civilizáció a fentebb említettem célját elérni törekszik — amennyiben e kérdést ily rövid idő alatt tisztába hozhattam — a következőkben képzelem: *a)* az ambicionálás, *b)* az emancipáció és *c)* alapos nevelés. Ezek a tényezők nálunk teljességgel nincsenek arányban, kivált az u. n. művelt osztályban. *A túlságos ambicionálás* erejefeletti finomságot, gyöngédséget, kedélyességet, önmegtagadást kíván a nőtől, melyre az nem képes, mert nincs hozzá lélek- és szív-műveltsége. Innen van az a sok birsalma naivitás, émelgyős affektáció, őszinteségnélküli ártatlanság, tettetés stb., mert mindegyik angyalnak akar látszani, holott nincs hozzá szárnya. *A túlságos emancipáció* ad a nőknek olyan jogokat, melyeknek helyes élvezésére azok még nincsenek megérelve; minden joggal egy-egy kötelesség jár s ők e kötelességek teljesítésére nincsenek kellően képesítve s ismét azért, mert nincs meg a kellő szív- és észbeli műveltségük. Nehogy félreérts édes Pistukám, mintha én a nők helyes emancipációja ellen kardoskodnám; én csak a túlságai kárhoztatom. E túlságnak tulajdonítom a nők által elkövetett botrányok s a családi életet annyira megzavaró önféjségek, makacskodások nagy részét. A jog kapós portéka s a jogbitorlás ragadós nyavalya.

Nó de vigasztalhatják magunkat azzal, hogy az elébb említett két tényezőnek minden fölösleges bősége sem képes betönni azt a nagy ürességet, mely nálunk a harmadik tényezőt (az alapos nevelést) jellemzi. Szomorító látni, hogy a leányok nálunk minő kevés valódi humánus nevelésben részesülnek. Nálunk még teljes oktalanállati dühöngéssel rombol ez az ostoba elv, hogy: *«A leányoknak nem kell tudomány! Nekik mindenből csak keveset és röviden!»* (*«Ex omnibus aliquid, ex toto nihil.»*) A legjobb esetben ennyiből áll az egész leányoktatás; de ez is — mondjuk — csak a legjobb esetben, mert a többségre nézve ez is csak a jámbor óhajtások közé sorozható. Az az idéetlen *ex omnibus aliquid*-féle elv, mely rövid kompendiumokkal, hústól megfosztott csontvázakkal piszmoz, és csak ezeket tartván szükségeseknek, semmi zamatot nem

ád a gyermek lelke elébe tálalt főzelékeinek; az a nyomorult elv, mely mohó sietséggel tömi a gyermek lelkébe a reflexiók destillált essenciáját, mint az a pálinka kotyvasztó, ki a gabnából tápláló kenyér helyett kábító spiritust készít, mondom, ez a csámpás, ez a lélekölő elv nemcsak leányiskoláinkban, de minden tanintézetünkben teljes virágzásnak örvend a vas-kalapos kertészek gondos ápolása következtében. Hogyan lehessen így foganatja, sikere a szegény növények tanulásának! Ritka az az erős gyomrú gyermek, a melyik annyi spiritustól meg nem gebbed. Ebben látom én egyik főokát annak, hogy: ahol tanítják is a leánygyermeket, oly kevés láttatja van az iparkodásuknak.

Meg vagyok én győződve arról, édes Pistukám, hogy Te mindezeket éppen olyan jól látod és tudod, mint én, — sőt jobban, mert régebben és tüzetesebben foglalkozol e tárggyal; de már csak engedd meg, hogy beszélgessem ki magam, mert jól esik ez az én lelkemnek. Érzem én, hogy sokkal nevezetesebb s nagyobb thema ez, mintsem így hevenyében bár egyoldalát is fel bírnám annyira deríteni, hogy hasznát vehessed; és azt is érzem, hogy mindazokon, amiket e tárgyban mondtam, vagy mondandó vagyok, meglátszik, hogy nem voltak az idő érlelő hatásának alávetve, nincsenek kitisztázva, rendszerezve, szóval: nem egyebek tövel-heggyel összehalmozott eszmetöredékeknél, melyekre még csak az ügy iránti lelkesedés első fellobbanása égetett egy kis állandóbb és figyelmet érdemlő bélyeget. De azért, kedves Pistukám, még is csak mondom a mondanivalóimat, számítván elnéző türelmedre. Úgyis olyan rég óta nem beszélgettem Veled, hogy alig győzöm magam kibeszélni. Folytassuk!

Mi, édes Pistuka barátom, sokat köszönhetünk a civilizációnak, az tagadhatatlan, de az is igaz, hogy sok tekintetben éppen az európai civilizáció nyomorékjai vagyunk. A nemzet alsó rétege, ha öntudatra kapaszkodott, iparkodik a középső réteget majmolni, ez meg a felső réteget. És ez az úgynevezett tejféle a nemzetnek...? Ez majmolja a külföldet; kommandírozó generálisa a divat, és sarkantyúja a hiúság, a tündöklenivágyás. És hogy e dicső törekvésben a nők mennek elől: azt a mindennapi példa eléggé bizonyítja. És vajjon oly nevelés után, amelyben őket részesítették, lehet-e egyebet várni?

Kisérjük például figyelemmel, hogy a legtöbb előkelő háznál hogyan megy a leányok nevelése. Azt ugyan nem teheti meg a nagyságos mama, hogy mással szülessen a saját gyermekét. Ezt még is csak neki magának kell megtenni; hanem már kész emlível várja a dajka, mert önagysága szépségének ártalmára válhatnék, ha ő maga szoptatna. Ez különben, feltéve, hogy a dajka ép, egészséges, még nyereség a ~~csecsemő~~

nek. Így nevekedik a gyermek a tejes és száraz dajka keze alatt mintegy 5—7 éves koráig. A mama csak ritkán szentelhet neki egy-egy negyedórácskát: nem engedik a toilette, a viziták, a színház, a theaestélyek stb. Mert hiszen be kell bizonyítani, hogy: amiért gyermeke van, azért «virgoncz ám ő még». Mert ezek az ilyen nők nemhogy eltávoznának a világtól, midőn férjhez mennek, sőt csak ekkor lesznek még igazán a világei. Fejükön a főkötő néha csak azt a szolgálatot teszi, amit itt nálunk csütörtökönkint a statuára kitűzött zászló, melyre az vagyon nyomtatva, hogy «szabad a vásár!» Nem tagadom meg tőlük az anyai szeretetet, mert hisz ez az oktan állattal is közös. Elhiszem, hogy sokszor aggódva néznek fejlődő gyermekökre, mert sejtik, érzik; hogy: az ő kötelességök volna a fejlődő léleknek irányt adni, magukat a gyermekre nézve szükségessé tenni; hogy aztán annak szeretetére nyugodt öntudattal számolhassanak. De miképp tegyék mind ezt, mikor annyit nem értenek a neveléshez, mint . . . mit is mondjak, hogy meg ne bántsam az úgy is szánandókat?

Mit tesznek tehát, hogy lelkiösmeretöket elhallgattassák? Nekifognak a *dressurának*. Fölállítják ijesztő mumusnak ezt a tételt, hogy: «*Nem illik!*» és csaknem a hülyeségig nyomorítják vele a szegény gyermek testét, lelkét. Az 5—6 éves leányka már úgy ki van forgatva a természetességből s olyan alakoskodó bábbá van dressirozva némely családnál, hogy: fáj az ember szíve a látására.

De ha netalán ennyi avatatlan parancsolás sem volt képes a kicsikét *zsenivé* változtatni, (mert ez az egyik főczél, hogy korát meghaladó zseni legyen belőle) bizonyval sikerülni fog a vállalat a *gouvernantenak*, aki éppen most érkezett Párisból. Nem tudni ugyan, hogy ott mi volt, milyen nevelésben részesült, milyen erkölcsű stb. vala; de elég az, hogy Párisból jött. Mekkora szerencse! egy csapással két — nem is legyet, hanem — dongót ütni. Itt van Ő, s 2—300 forintért lesz a háznál a gyermeknek: mamája, papája, szárazdajkája, nevelője, tanítója, zongora-, írás-, szám-, nyelv s mit tudom én még mi mindenféle mestere és — bonton-adója. Ez megtanítja, hogyan kell: lépni, ülni, állni, nevetni, nyafogni — mind az illedelem, az etiquette §-ai szerint. Így lesznek a gyermekeseregéből az elfogultság és divathajhászat nyomorékjai.

Midőn a gyermek éppen abban a korban van, hogy a *dajkájától tanult anyanyelvén* gyűjtött kis szókincsét használni kezdené, fogalomkörét a szavak segélyével bővítené, képzelőtehetségét rendezné, szabályozná, vagyis, midőn lelke öntudatos élethez volna kezdendő, s a maga erején próbálgatna járni: eljön a *gouvernante*, kirugja a gyermek lába alól a földet s a szegény ártatlan belepottyán egy egészen idegen világba, ahol az egész keresztülélt processust ismét elül kell kezdenie

valamely merőben idegen nyelven. A szegény gouvernante aztán megkezdi a *grammaire française*-t tanítani s elkeseredésében szidja a magyar faj ostobaságát, hogy egy 6 éves leánygyermek még a *verbe auxiliert* sem tudja. Tanácskoznak a mamával, hogy mitevők legyenek s a Consilium elhatározza, hogy a makacs gyermek mivel — nem akar tanulni — nem fog ebédet kapni. Hogy jobban belejőjön a francia nyelvbe (mert nem ingyen fizetik a gouvernante-ot) szigorúan megtiltják a gyermeknek, hogy egy szót sem szabad magyarul beszélnie.

Arra a nagyságos szülőknek sem kedvük, sem humanitasuk nincs, hogy a gouvernanteot — még ha igazán arravaló lenne is — fölvegyék és beolvasszák a család tagjai közé. Tartják azért, hogy nyakukról a nevelés és gondozás ropant terhét legyen kire rakni; fizetik azért, hogy legyen kit a gyermekért felelőssé tenni és (data occasione) szidni; a nagyságos mamának legyen kivel magát kiperelni; legyen a kinek a naivságából, szaloni jártlanságából a theaestélyeken tréfát űzni; legyen kit korigálni; legyen, kin bebizonyíthassa a vendégek előtt, hogy őnagysága milyen gondos anya s mennyi fáradságába kerül neki nemcsak a gyermekét, hanem a gouvernanteot is nevelni, szóval: legyen egy nőstény majom is a háznál, aki átmenetül szolgáljon a nőurak és nőcselédek vagy — hogy a hasonlat jobban találjon — a nőemberek és nőállatok között, mint ahogy a nevelők és a házitanítók átmeneti pallóul szoktak szolgálni az urak és férficselédek között.

Nem állítom, hogy a gouvernanteok között sokan ne lennének olyanok, akik maguk az okai annak, hogy ilyen bánásmódban részesülnek; de a gyermek szempontjából tekintve a dolgot: egyformán káros az reánézve így is, amúgy is.

Nó már, ha az a szerencsétlen gouvernante valamelyes intrikálni tudó persona: elképzelhetni, hogy mennyi komédiát csinálhat a háznál, s minő keserű boszut állhat a szegény ártatlan gyermekek; mert hisz az reggeltől — nem estig, hanem másnap — reggelig folyvást a körmei között van. De az idegenből ide szakadt gouvernante, ha mindjárt nem is lenne a hárpia-fajból, nem magában a családban tanulja-e megutálni az egész magyar nemzetet, amire — ha sokáig él köztünk és fajunkba beolvadni nem tud — majd minden idegen kisebb-nagyobb mértékben hajlandó, s ennek következtében nem fog-e egész gyűlölettel beszélni rólunk s nem fogja-e a gyermeket is lehetőleg elidegeníteni saját nemzetétől, anyanyelvétől, irodalmától, szóval: mindentől, ami magyar! *Exempla quotidie docent*, hogy: igen! Látod Pistukám: a derék matronák tiszteletére még diákul is bizonyítok, hogy annál nyomatékosabb legyen. Nem t'om, mennyire gyűlölik az istenek azt a férfit, akit

tanítóvá kárhoztatnak; de hogy százszorta inkább azt a nőt, a kit gouvernanttá praedestináltak; azt tudom.

Hallgasd meg csak, mit ír az öreg *Diesterweg* egy kis könyvében («Pädagogisches Wollen u. Sollen, Leipzig, 1857.») a 104. lapon «*Lehrerinnen und Schulschwestern*» cím alatt:

« . . . Ich gebe zu, dass gut geschulte Frauenzimmer *kleine Mädchen*, manche auch *kleine Knaben* zweckmässig unterrichten können. Aber den Unterricht grösserer Schulfrauchen werden schon nur wenige mit vollständigem Erfolge zu leiten im Stande sein. Und selbst an diesen wird sich in der Regel die Unnatürlichkeit ihrer Stellung rächen. Die göttliche Natur duldet keine Übertretung ihrer Gesetze; sie lässt ihr die Strafe auf dem Fusse folgen. Der Schöpfer hat schon viel früher, als auf dem Sinai, den Menschen Gesetze kund gethan. Mit Erlaubniss der «Frommen» nennen wir die Abweichung von einem solchen *Natur-gesetze*, wenn nicht höhere (sittliche) Anforderungen sie gebieten, auch eine Sünde. Nun ist das weibliche Wesen von der Natur zur Gattin und Mutter bestimmt. Wird dieser Zweck nicht erreicht, so ist eine Abweichung von der Naturbestimmung da, und — die Folge bleibt nicht aus. Ich weise hin auf die Nonnen, die Englischen Fräulein, die Diaconissinen, die Schulschwestern, und sage: die Regel ist, dass sich die Natur die unnatürliche Situation, die man ihnen gegeben hat, rächt am Geiste, wie am Körper. Wer für die Natur des Weibes ein Auge hat, der sehe hin! Ob es demnach weise ist unsere Kinder — unsere Mädchen, vielleicht auch Knaben — in Betreff der Erziehung und des Unterrichts Frauenzimmern, die, weil sie von der Bahn der Natur abgewichen sind, weder natürlich, noch glücklich sind, anzuvertrauen: kann ich dem Leser überlassen.

Unter dem Lehrwirtuosinnen — natürlich die seltensten Erscheinungen — habe ich einige gesehen, die mir *als Begriffsungeheuer, als weibliche Haudegen, als Mannweiber* vorkommen. Denselben würde ich — um mit Herder zu reden — kein Kalb, geschweige denn ein Kind übergeben. Ich frage daher: ob wir schon so weit heruntergekommen sind, dass wir den Unterricht und mit ihm die Charakterbildung der Kinder aus den Händen der Männer in die der (unverheiratheten) Frauen, von welchen ihrer Natur nach nie eine männliche Kraft ausgehen kann, zu legen keinen Anstand nehmen werden? Wir haben uns zwar oft vielfach an der Jugend versündigt, indem wir ihren Lehrer verbauern und verkümmern liessen, aber trotzdem haben wir den Lehrstand im Ganzen in einem gewissen Grad freudigen Aufstrebens, welches grosse Schwierigkeiten überwunden, überhaupt schöne Früchte getragen hat, zu erhalten gewusst;

was wird daraus, wenn wir unter welchen von Zehn nicht eine ohne Gefahr führ ihre weibliche Natur zur Selbständigkeit im Denken und Wollen und zu anregender Kraft gelangt — an ihre Stelle setzen? Ich halte es für besser, weit für humaner und naturgemässer, wenn man dafür sorgt, dass die Mädchen ihre Naturbestimmung erreichen. «Aber dass ist nicht möglich!» — Nicht möglich? Was hat man denn in dieser Angelegenheit schon versucht? Haben unsere Landes- und Stadtväter auch nur daran gedacht?

Genug; es ist nur ein trauriges Zeichen der Zeitverhältnisse, dass sich so viele Mädchen — *faute de mieux* — und aus der Väter Besorgniss, dass ihre Töchter ihre Naturbestimmung nicht erreichen, sich zum Lehrerinnenexamen vorbereiten. Es ist nur ein Anker in der Noth um gänzlichen Schiffbruch zu entrinnen.

Hinzufügen muss ich wegen eines der obigen Worte, um meinetwillen, dass ich nicht gewillt gewesen auf unverheirathete Mädchen einen Schatten zu Werfen. Vielmehr fühle ich mit solchen, die nicht das Glück hatten ein Herz zu finden, dem sie sich führ's Leben verbinden konnten oder mochten, mehr Mitleid, als mit Lahmen und Buckligen. Eben aus Zuneigung zu ihnen will ich sie von öffentlichen Schulmeisterei abhalten, sie in ihrer natürlichen Sphäre erhalten, oder dahin zurückgeführt wissen. Das Weib gehört noch viel eher in die Kirche, als in die Schule. Besser aber ist es: «Es schweigt dort, wie hier! Das Weib kann empfangen, nachahmen, einrichten, — erfinden, schaffen, erzeugen kann sie nicht.»

(Ennyi az, a mi a Diesterwegtől vett idézetből a Te tárgyad hoz tartozik.)

Igaz, hogy itt iskolatanítónőkről van szó, de hát vajjon a házitánítónőnek kevésbé van-e szüksége ama képességekre, melyek amazoktól megkivátnak és bennök nem találhatók? És ha már elegendő képességgel *de natura* nem bírhatnak: lenne meg bennök legalább az a női kedvesség, kedélyesség, könnyűség, vidámság, amely a gyermek lelkére olyan jótékony befolyást gyakorol, s üdítőleg hat. De a jelenlegi viszonyok között lehetséges-e az? A gouvernantának a jó magaviselet, erkölcsösség, zárdai szűzesség példányképeinek kell lennie; társaságokba mennie nem szabad; de nem is lehet, mert egyfelől a növendék mindig a szoknyájához van varrva, másfelől meg ismeretsége sincs, legfeljebb ha egyikök a másikat meglátogatja. Ilyen apácza-élet, melyben férfiakra még nézni sem szabad, nehogy rossz példát adjon a kisasszonykának, annyival kevésbé férfiemberrel beszélni stb.: mennyire fokozza bennök az elfojtott hajlamokat, melyek a női természettel azonosak! Lehet-e ilyen elkeseredett, szétdult, mindig

ingerült, izgatott és természetellenes állapotban levő kedélyvel nevelni, tanítani? Hidd el Pistukám, hogy a társadalom műveltebb rétegében egy osztály sínesen, mely szánalomra méltóbb, szerencsétlenebb lenne, mint a *gouvernanteoké*.

Egy másik nagy nyomorúság rajtunk magyarokon a sokféle istenadta idegen nyelv. A többféle nyelven való karicsálás egész mánia minálunk. Ott állunk már, hogy ha valakinek a műveltségét meg akarjuk dicsérni, azt mondjuk róla, hogy; 3—4 nyelvet tud. Mert nem úri társaságba való az, ki még ennyire sem vitte! Mintha bizony, midőn valaki valamelyes ostobaságot mond magyarul, ugyanaz nem ostobaság maradna akár német, akár franczia, akár angol kiadásban! S nemzetünknek ez a magafitogtatásból eredt átka, t. i. a nyelvek mániája legsúlyosabban nehezedik az előkelő osztály gyermekeire. A nagyságos mama fülíg pirul, ha leánya csak egyetlen hibát ejt a német vagy franczia társalgásban (ha magyarul nem is tud: az nem baj, *sőt még jól áll neki!*) A nyelvekre kell tehát a fősúlyt fektetni! A szív- és észképző tudományok, ismeretek csak mellékes dolgok.

Ne feledjük ki a *főtantárgyak* közül a tánczot és a zongorát. *Nyelvek*: német, francia okvetetlen; angol, olasz nem éppen mindenütt. *Táncz*: minden tempoval együtt. *Zongora*; néhol melléje ének is. Ime ezek azcn eszközök, melyek által a gyermek belsejét kifordítják és csinálnak a szegény leányból: egy kecses, kaczer, üresfejű papagályt, hűtelen feleséget, tudatlan anyát, rossz háziasszonyt, még rosszabb gazdasszonyt és . . . sok minden egyebet.

Itt következnek már, édes Pistukám, hogy amiket én itt hevemben összehabartam, kitisztazzam s minden állításomat a maga értékére, redukáljam; de most látom, hogy rettentő hosszan darálok, már a harmadik íven keresztül. — Bevégezem. Látod Pisti: így dicsérj meg máskor és így ültess fel egy-egy vesszőparipára; lovagolok én rajta, csak győzzed türelemmel a végét várni!

E tárgyról még csak annyit, hogy: jelenben semmi oly könyvet nem tudok, melynek hasznát vehetnéd; kérdezősködtem is; de nem tudtak utasítani. Azonban mihelyt talállok: megírom vagy megküldöm Néked. Különben azt hiszem, édes Pistukám, hogy elegendő takarmányod van már összehalmozva, nincs miért még többet keresni. Csak dolgozd fel a már meglevőket, és megteszi ka kívánt hatást. Önálló könyvben akarod-e kiadni a kész munkát? Nem jobb volna-e cikksorozatot nyitni valamelyik kelendőbb lapban? Nem lenne-e így több eredménye? Könyvet, ha csak nem, kénytelenek vele, nem igen vesznek a mai világban; de az újságot — mert pénzük ára, mint a cigánynak a szappan — elolvassák. A «Csa-

ládi Kör» is közölt efféle — inkább a nőmanipulációt tárgyazó — cikkeket. Olvastad?

Nó már, édes Pistukám, hadd beszéljek egy keveset egyéb-ről is. Ne félj; nem lesz hosszú! Amint tudod is, a nemes triumviratus régóta fáradozik Nösseltnek a leányiskolák számára írott klasszicus műve lefordításában. (Lám: mi is törjük magunkat a leányokért, nemcsak maga édes Pisti!) Ezzel a nagy munkával már annyira haladtunk, hogy megkezdhetjük az európai — akarám mondani — a pesti könyvkereskedőkkel az alkudozást. Pár hét előtt írtunk is az «Ország Tükre» szerkesztőjének, akit én jól ismerek, hogy vegye magára azt a fáradságot s árulja az illető uraknál minél hamarább. Még nem kaptunk rá választ. Tartok tőle, hogy azt fogják rá mondani: Tankönyvnek igen terjedelmes, mert leányoknak csak kicsike compendium dukál a tudományokból. Majd megválnak!

Nevezetesebb ennél az, hogy itt Kolozsvárott Réthi Lajos nevelőkollegánk és barátunk rászánta a fejét s egy hetilapot indít meg az ifjúság számára. Programját ide mellékeltem. Mi, már t. i. a C, mindnyájan fő-, derék- vagy kéz-láb munkatársai vagyunk.

Nemcsak mi tanítókul érezzük egy ily lap szükségét, de érzik az okosabb szülék is. Programmunkat mindenütt reményünk felett jól fogadták és helyeselték. A meglevő «Ifjúság Lapja» — hiszem, hogy ismered — nemhogy fölöslegessé tenné, de még szükségesebbé teszi. Annyi badarságot, izetlen fecsegést, hizelgést, szóval: paedagogiaellenes eljárást, mint amennyit ebben találhatni, ritkán láthatsz egy halmazban. Ez, barátom, a magyar irodalmat a szó teljes értelmében egy *Bettler-Mönch* alakjában mutatja be a vele akkor ismerkedő növendékvilágnak!

Régóta terveztetünk mi efféle növendékolvasmányokat tartalmazó folyóiratot. Ha jól emlékszem: programjából Neked is küldöttem volt néhány pontot. Nem hiszem, hogy Te is helyben ne hagynád szándékunkat. Éppen ezért, kedves Pistukám, reméljük, kérünk és kényszerítünk, hogy közreműködésedet ne vond meg tőlünk, hanem a K. Papp Miklós által is kiemelt kedves, kedélyes tolladdal: *írj minél többet és minél gyakrabban a «Növendékek Lapja» számára.*

A tárgyat választhatod tetszésed szerint. Óhajtanók, hogy mindkétnemű gyermekek élvezhessék a lapot. Ezért pompásan tennéd, ha olyan cikkeket dolgoznál, melyek túlnyomóan inkább leányoknak valók lennének, mert fiuk számára valók (azaz: olyanok, melyekben fiuk bizonyosan gyönyörködnek, de a lányok csak *talán*) nagymennyiségben vannak. Pld. csaták, vadászatok, lovagkori események stb. a leányok előtt

nem bírnak olyan nagy érdekekkel, mint a fiuk előtt. Te most úgy is a leánynevelés eszméjével foglalkozol; lelked előtt él egy nőideál, amivé óhajtanád tökéletesíteni mindegyik magyar leányt; tolladat is oly kimélő gyöngédséggel és kedéllyel tudod vezetni, hogy egyikünk sem úgy, szóval: édes Pistukám, Te vagy az egész C-ben legeslegméltóbb arra, hogy a *szép-nem író-jává kineveztesél*, amit én ezennel, mint *elnök*, ünnepélyesen teljesítek is. Közbe-közbe meg van engedve fiuknakvaló cikket is írnod, hanem csak recreatioul; mert ex offo Te vagy köteles írni azokat a szép cikkeket, melyek a lapot leánygyermek előtt teszik kedvessé, érdekessé nélkülözhetetlenül élvezetessé. Na, na! Semmi szabadkozás, semmi kifogás! Ez így van rendelve s *punktum!* Megsuskribálta a C-elnök.

Ha még tudsz valakit édes Pistukám, akinek szerencsés tolla van gyermekek számára: biztasd, buzdítsd, hogy dolgozzék, írjon, mert a tisztelt szerkesztő urunk, komolyan elhatározta magában, hogy minden cikket, amit kiad, tehetsége szerint *honorál*. Azt mondogatja vala ő büszkeségében, hogy ingyen kegyelemből szedegetett művekkel nem akar parádézni; mi erre aztán csak ennyit mondtunk: *desto besser!* És most hatra-vakra dolgozunk, jó honorarium fejében. Éppen ez a buzgó napszámos-hivatalom volt egyik oka, hogy levelemmel annyira késtem! N.ó, de helyrehoztam, úgy-e édes Pistukám, még ugyanis helyre! Fogadom: úgy jóllaktál levéllel, hogy Te sem sürgetsz többet engem levélíráásra. Pedig hiába! Én mégis fogok írni.

A *«Növendékek Lapja»* ügye eddigelé, mint említém is, igen jól áll. Közreműködésüket mindnyájan megigérték tanáraink, t. i. az arravalók: Gáspár János, Kovácsi Antal, Indali, P. Szathmáry Károly, Fináli Henrik, Kriza János, Nagy Péter, aztán Szász Károly, Mentovich F. Medgyes Lajos, Szabó Samu, Demeter Sándor stb. . .

Miután mint elnök tudattam Veled, hogy a C ügyei mind benn, mind a külföldön jól állanak és Berlinben levő követeink és konzulaink (Botár és Papp S. tagtársaink) továbbá Hohenheimban az oeconomia i ügynökségnél konzulkodó tagtársunk Gálfi Sándor megnyugtató jelentéseiket Veled, mint a C egyik érdemes tagjával tudattam, mondom: ezek után elnémulok és végre-valahára békét hagyok szegény fejednek. Pihend ki magad, édes Pistukám s aztán írd, még pedig csupa boszúból is, írd minél többet leveledre váró ószinte barátodnak *Paál Ferinek*.

Jegyzet. *Paal F.* a b. Bornemisza I., majd a gf Teleki D. családnál eltöltött nevelősködése után pár évig a *sz.-udvarhelyi* ref. gimnáziumban működött mint rendes tanár. Az 1870. évtől kezdve *Kolozsvártt* működött, mint az állami t. képző igazgatója, s itt is végezte be — inkább baráta i és egykori tanítványai által eléggé ismert és méltányolt életét.

3.

Weszely Károly, baróti plébános levele ugyan-
azon tárgyban.*

Barót, 1865, I. 22.

Tekintetes Tanár Úr! Soha rosszabb idő nem volt a levelezőkre nézve, mint a mostani. Hiába fülel az ember ide s tova, semmit sem hall, mivel levelezői kötelességét leróhatná; belső sugallatára pedig zabolát kell tennie. (W. az «Idők Tanuján»-nak volt a belmunkatársa «Ompolyi» írói néven).

Mikor hosszas időig homály fedi a láthatárt és hirtelen valami világosság tűnik föl: mindenki örvend neki.

Ugy-e kérdezni fogja: hol itt a logikai összeköttetés? Ön azt rég kitalálta, és ha mégis ide írom: teszem azért, hogy kitalálásának öröme teljesebb legyen. Magam az «I. T.»-nak levelezője lévén, e nagy szárazság közepette nagyon örvendek Önnek irodalmi munkáján. Mert vagy olyan szellemben lesz az írva, ahogy szeretem s amint reményem táplál, és akkor megismertetése egy jó hosszú cikket ad; vagy nem lesz úgy írva, amint szerettem volna, és akkor ismertetése két jó hosszú cikket ad.

A kívánt Diesterweg mellé még Herderből is fogok valamivel szolgálni; de nem most mindjárt. Miért? Könyveim még a kamarában hevernek. Könyvszekrényem csak három nap mulva lesz kész. Nehány nap mulva rendezve leend könyvtáram és akkor szolgálni fogok. Tehát egy heti türelemért esdek. . .

Egyébiránt a fődologra térve: kedves bizalmát köszönettel veszem s arra magam méltónak bizonyítani törekedni fogok, std.

4.

*Cecilia üzleti kísérlete a magyar szabadságharc
alatt.*

Józsi a következő magyarázatokkal vezette be a magatanácsát.

Látjátok ott azt a sok katonát? Ugy-e mindegyiknek ott lóg a kulacs az oldalán? Ha nem mondom is, tudjátok, hogy valamiféle «szíverősítő» van azokban. Nem lehet el nélkül a katona a tábori élet viszontagságai közt. Nós, ezt az italt

* W. később Kolozsvártt mint apát-plébános, s végül Gy.-Fehérvártt, mint kanonok végezte be életét.

mind a korcsmárosoktól, markotányosoktól stb. kénytelenek beszerezni. A korcsmárosok pedig legtöbbször csak azoktól a falusi asszonyoktól veszik, kik a maguk kis üstjein állítják elé a szeszt. Ezek hozzák, és 3—4 kupás korsókban árulják a piacon ezt a szeszt. Az én tanácsom az volna, hogy: jelentsd ki azoknak a te falusi asszonyaidnak, akiktől a tejet, a majorságot, a zöldséget stb. veszed, hogy ezentúl megveszed te is tőlük a spirituszukat a rendes piaci árban. Te aztán ki se mozdulj innen a házadból, mert jönni fog hozzád a spiritusz: annyi, amennyit csak megvehetsz. A kamrádba pedig állíts be egy 3—4 akós hordót s gyűjtsd abba a szeszt — de előbb mérd meg egy fokmérővel az erejét; mert különben becsap a jó falusi asszonyod. Mikor megtelt a hordód: add tudtára valamelyik korcsmárosnak, hogy neked is van eladó szeszed. Szívesen megveszik tőled. És úgy is lett. Ebből az üzletéből gyűjtögette C. azt a csekély vagyontkáját, melyet pár hónappal később, mint Kossuthbankót, égettek el az osztrákok.

5.

Még valami K. kapitányról.

Szegény Pisti! szegény K. kapitány! Mert lehet-e nem sajnálni a katonai becsületről való fogalomnak és a hűségi eskű szentségének ezt a fanatikus és — amit legelől kellene említenem — a régi osztrák katonai nevelésének ezt a szánandó — mert minden hazafiúi és nemzeti érzéseiből rendszeresen, sőt gonoszul kinevelt áldozatját! Sajátságos tragikuma az emberi sorsnak, hogy bűnhődése éppen abból a jutalmazásból származott, a melyet ugyanaz az osztrák katonai hatalom, — melyért magát feláldozta, — juttatott neki, t. i. a főispáni szerepléséből. Ha — katonai téren alkalmazták volna úgy ott, mint a nagy Badeczky hadseregének egykori derék tisztje, talán sokra vihette volna, és idővel az ő puritán osztrákságából kiábrándulva — mint annyi más derék magyar katonai kitűnőségünk — valószínűleg a magyar honvédseregben érvényesíthette volna kiváló katonai tehetségét. Mint politikai hivatalnok, a megye adminisztrációjának sokszor annyira kényes természetű teendőihez semmit sem értvén, heveskedésekre hajlandó katonai természeténél fogva egyik tapintatlanságot a másik után követte el. Erőszakoskodásával sokszor maga ellen ingerelte a megye nemességének és értelmiségének csaknem minden körét. Gyűlöltté tette a nevét és — szerencsére — még sokkal inkább az általa szolgált akkori kormányzati rendszert is. Mert később sokan rájöttek arra, hogy azok

az általa elkövetett kiméletlenségek és erőszakoskodások nem is annyira az ő egyéni hibájának, mint inkább az általa szolgált kormányzati rendszernek voltak betudhatók; valamint azt sem vonta kétségbe senki, *hogy ha szigorú is, de részre hajlatlan és igazságos volt minden ténykedésében.* Őt azonban már néhány év múlva nyugalomba helyezték — annak a zsarnoki hatalomnak, melyért magát feláldozta — semminemű elismerésében nem részesülve. Erre aztán — az élete későbbi éveiben teljesen kiábrándult kemény katona — nem sértődve, de sőt némi büszkeséggel gondolt vissza. A legjobb úton volt arra nézve, hogy a teljes kiábrándulás nehéz és kínos folyamatán át visszafejlődjék olyan jó magyar hazafiuvá, mint akár a «véres szájú» Józsi testvére. Legszívesebben érintkezett most Cecilia tanár fiával. Kerülték ugyan gondosan mindketten a magyar a politikai életre vonatkozó beszélgetéseket; de C. fia jól látta a nagybátya lelke mélyén az ő meggyőződésbeli nagy átalakulásának nehéz küzdelmeit. Mielőtt azonban ez az átalakulás teljessé válhatott volna, elragadta őt a halál, mely aztán ki is békítette őt mindennel és mindenkivel.

6.

Adatok Cecilia származásához.

Cecilia anyai ágon az osztrák aristocratia azon ma is virágzó egyik bárói családjának volt az ivadéka, mely többek közt számos katonai kitűnőséggel gazdagította az osztrák-magyar hadsereget. Ezek sorában az egyik, mint legközelebről a «*Leon Gamketta*» francia cirkálót elsülyesztő tengeralattjáró sorhajóhadnagya, részesült magas kitüntetésben. Különben Cecilia oly annyira nem adott semmit erre az előkelő családi összeköttetésére, hogy gyermekeinek jó darab ideig még tudomásuk sem volt róla. Valószínűleg azért tette ezt Cecilia, nehogy a gyermekeiben ennek a tudata némi önhiittségnek és kérkedési hajlamoknak lehessen az okozója. A fertálmágnási nevetséges karikatura alakoknak nem egy példányát láthatuk ott helyben a saját ismerőseik sorában is.

Egy ízben gyermekei egy igen kómikus jelenet folytán szereztek tudomást erről a bárói vérrokonságukról. Cs. Karolina, egy történelmi nevezetességű ősi erdélyi nemes család utolsó sarjainak egyike, meglátogatta néha-néha Ceciliát szerény otthonában. Egy ízben ezzel a felkiáltással ölelte Ceciliát a karjaiba: *Oh kedves angyalom! Sz . . . darabom!* Azt akarta kifejezni vele: Te, ki egy darab vagy abból a bárói Sz . . . családból! Cecilia mihelyt eltávozott a vendégük azonnal nagy hahotára fakadt s így szólt a gyermekeihez: No

látjátok ezt a hóbotos Karolinát! Ez azt hiszi, hogy én is oly nagyra vagyok a származási fáma, mint ő az övére! Hisz tiszteljük mi is, gyermekek, ami őseinket, és törekedünk is mindig arra, hogy soha se legyünk hozzájuk méltatlanok; de büszkék lennünk azért, hogy hozzájuk tartozunk, és kérkedni velök: nó ez, igen nevetséges dolog. Nem illik ez hozzánk!

Utólagosan sikerült még meg tudnom egy-két adatot Cecilia családi és leánykori életéből: melyeket *K. Juliának*, Cecilia egyik általa igen szeretett nővérének még életben levő leányától, özv. Z. F.-nétől sikerült beszereznem. Ezek szerint anyjuk br. Sz. . . Emanuela Csikmegyéből leányaival együtt még a múlt század huszas éveinek az elején Székely-Udvarhelyre költözött át és ottan is halt el. Innen eredhetett a Cs. Karolina ismerettsége e nővel, mely őt Ceciliánál tett látogatása alkalmával arra a kissé komikus felkiáltására ösztönözte. Ugyanott, Székely-Udvarhelyen történt a *Cecilia esküvője* is és pedig idősb nővérének, *Annának* az esküvőjével egyszerre egy napon és helyen, az ottani plebaniai templomban. Cecilia innen férjével Brassóba ment, férje ősi családi házába. Anna nővére az akkori horvát határőrvidék egyik előkelő K. . . . . nevű családnak a sarjával kelvén egybe, *Horvátországban* lett egy szép családnak a megalapítója. Cecilia fiának később alkalma volt az ő — ezen ágból származott unokafivérével megismerkednie, kivel úgy ő, mint Julia nagynénjének a leánya (K. Berta) a meleg rokoni viszonyt levelezéseik útján is sokáig fenntartották.

7.

Az internatusi élet ismertetéséhez az u . . . ev. ref. kollegiumban (1850—55.).

Az internátusban való ez a közös élelmezés igen sajátos rendszer szerint történt. Az egyes szobában lakók valamennyien egy héttagból álló asztaltársasággá voltak beosztva. Ennek a társaságnak minden egyes tagja egy héten egyszer tartozott az asztaltársaságot a városi gazdasszonyuktól a szolgálfiú által behordatott főttétellel délben és estve ellátni. Állott pedig ez délben — személyenkint igen szerény adagokban kiszámított — főtt húsból (Erdélyben «Sóbfőtt») valami mártásfélével. A leves a főtt hússal együtt került az asztalra. A vacsora rendszerint szemes babból állott. A kenyéréről mindenki maga gondoskodott. Az étel igazságos kiosztásáról — hogy czivódásokra okot ne szolgáltatasson — a szobafőnök (*primarius*) gondoskodott, a mi — főleg a főtt hús adagolásánál

nem csekély feladat lehetett, amennyiben ebből még a szolgáknak is kellett valamit juttatniok. A hét leteltével újból élől kezdődött az asztaltársaság minden egyes tagjának az egy napra vonatkozó kötelezettsége, mindig egy és ugyanazon ételkel. Ehez a hetes társasághoz tartoztak aztán még az ételhordó szolgák is — egy-vagy kettő — úgy, hogy az egy közös asztalnál étkező társaság voltaképpen mégis 8—9 tagból állott. Ezek a szolgák szintén azon bennlakókból teltek ki, akik szegénységüknél fogva az étkező társaság fizető tagjai nem lehettek volna. Ezeknek a szolgálta minőségű tanulóknak a kötelessége volt az ételnek a városi gazdasszonytól való behordásán kívül a szobafűtés és a lakószobák kiséprése is. Nagyon kevésbe került így ez az egész együttlakás és élelmezés. De meglehetősen hiányos is volt. Legkivált a tisztaság a szobákban. E tekintetben a higiénikus kívánalmak iránt, úgy ebben, mint az iskolai élet minden más egyéb ágaiban is hihetetlenül kevés érzékkel bírtak még az iskolák fenntartói és vezetői. Az élelmezés nagy hiányosságát a hazuról küldözgetett elemozsiákkal pótolgatták a bennlakó növendékek. Rendszerint ezen is megosztozkodott a szobatársaság.

8.

Mi volt a «C»? és miként alakult ki Cecilia fiában a tanári pálya iránt való hajlam?

Hogy a Cecilia fiában miként alakul ki a tanári pálya iránt való hajlam: ennek oka első sorban ama baráti körben kereendő, melybe nevelői minőségében lehetett bele olvadnia. A kolozsvári főúri világban, mely azon időben nemcsak politikai és társadalmi, hanem vagyoni szempontból is még elég jelentékeny szerepet játszott: az ezen családokhoz tartozó nevelők bizonyos zárt körű testületet — sőt mondhatni — külön pädagógiai társaságot képeztek. A házi nevelők ezen testülete az erdélyi középiskoláknak oly sok kiváló tanárt szolgáltatott, hogy őket már csaknem a tanárjelölteknek, a tanári succrescentia tartalékseregének lehetett tekinteni. Ez a pädagógiai társaság két csoportra oszlott. Az elsőbe tartoztak az öregebb és már ezért is tekintélyesebb, rátartósabb, tehát a többtől különváló nevelők. Idetartoztak például Gáspár János, Kovács Antal, Fekete Mihály, Szabó Rikárd, Kócsi F., Botár Ferencz, Buzogány Áron stb. A második csoportba tartoztak a fiatalabb — kissé még zöld, vagy legalább is annak tartott — nevelők ú. m. Fazekas József, Demeter Sándor, Paál Ferencz, Réthi Lajos, Sebes Pál, Dávid Antal, majd

Jenei Viktor stb. A «C»-nek — ez volt a társaságnak egymásközt használt elnevezése — voltak kültagjai is, hova a velük szorosabb baráti viszonyban állók közül azokat sorsolták, kik műveltség, gondolkodásmód és kedélyesség tekintetében hozzájuk tartozóknak voltak tekinthetők, habár más életpályán működtek is. Ide számították Szigeti Józsefet (törv. sz. bíró), Szócs Márton (főügyész), Demjén L. (könyvkereskedő), Gálfi Sándor (jóságigazgató). Sőt volt a C-nek *génusza* is. Szigeti Józsefnek — úgy műveltség, mint főleg szellemesség, kedélyesség tekintetében egészen a C-be illő s ennek kedvenczét képező (sajnos már fiatalon a tüdővészben silylődő) — fiatal neje töltötte be ezt a rangot. Ime ez a kör volt tehát az, amely szeretettel fogadta és olvasztotta magába a C. fiát is. És e körnek nemcsak a «Zöldség» volt a sajátossága. Nagy előszeretettel és kitartással foglalkoztak ezek a nevelés-oktatás kérdéseivel; komolyan tanulmányozták a külföldi, különösen a német pädag. irodalmat is. Ime ebben a körben érelődött meg C. fiának a tanári pálya iránt való hajlama. Az uralkodó hangulat volt benne mindig a jóízű humor, a szellemes kedélyeskedés. Egyik sajátossága volt egyebek közt az is, hogy minden egyes tagja úgy viselkedjék a többi taggal szemben, mintha ő volna a C-nek egyedüli souverain elnöke. A társadalomban s általában az összes emberi viszonylatokban nyilvánuló kapaszkodás, a mindig — elsőnek, vezetőnek, fő-főszemélynek — lenniakarás kiszatirizálása lappangott ebben a dévajkodásukban. Paál Ferencznek a főúri nevelésről írott — s itt egész terjedelmében közölt — levele némi mutatványul szolgálhat a C-tagoknak egymás közötti levelezésükben használt erről a «C. elnöki» stílusáról.

9.

A «C» költőjéről s ennek Cecilia fiához való viszonyáról.

Ebben a «C»-ben kétségen kívül *Demeter Sándor* volt a legkiválóbb tehetség. A Cecilia fiának ez az egykori tanuló-társa és legkedvesebb barátja a Br. Szentkereszty családnál — mint a bárófiuk nevelője — halt el ifjú korá legszebb éveiben: nagy kárára bizonyára a hazai közoktatásügynek, melynek egykoron — úgy szép tehetségeinél, alapos készült-ségénél, ismereteinek, valamint kiváló jellembeli tulajdonságainál s ezek között főleg szerénységénél fogva, mint tanár bizonyára egyik kitűnősége lehetett volna. Sőt kárára talán a szép irodalomnak is, melyben sok reményre jogosító költői

tehetsége alapján magának szintén szép helyet vívhatott volna ki.

Mint gyermekifjú, *Gábor Áronnak*, a híres székely ágyúöntő tüzérnek az oldalánál vett részt a magyar szabadságharcban. Közvetlenül ennek bevégzése után került ő is a sz. u. . . i kollegiumba s itt szövődött kettejük közt az a szoros benső barátság, melynek csak a D. S. kora halála vetett véget. A német, francia és angol irodalom remekeit D. már kollegiumi tanuló korában eredetiben olvashatta és ezáltal is igen buzdító, fejlesztő hatással volt a C. fiára. Azokban az években (1850—54.) fennállt a sz. u. . . i kollegiumban még a theológiai tanfolyam is. D. S. ezt is elvégezte s valószínűleg ott pappá is szenteltetett, mert onnan nemsokára a *Szász Károly*, akkori kézdivásárhelyi lelkész, oldalánál látjuk őt segédlelkészi minőségben. Úgy látszik, hogy csak a *Szász K.* személyiségének a varázsa kötötte őt oda, mert mihelyt Szász K. odahagyja Kézdivásárhelyt, hogy kúnzszentmiklósi papi állását foglalja el, ő is odahagyja segédlelkészi pályáját s a Br. Szentkereszty családnál vállal házi nevelői állást. E minőségében kerül aztán Kolozsvárra is és lesz ott a C-nek egyik nagyrabecsült és nagyreményű tagja.

Róla emlékeztén, e sorok íróját a köztük egykor létezett meleg baráti viszony iránt tartozó kegyelete készíti, hogy ne hagyja említés nélkül tanulókoruk egyik érdekes epizódját, melylyel egyszersmind a D. S. költői tehetségére is világot vél vethetni.

A görög tanárukkal szemben az egész osztály által elkövetett számos csinyek egyik következménye vala a többi közt az is, hogy — a bűnös kinyomozható nem lévén — az osztály összes tanulói, ezek közt tehát D. S. is, fél napi «*Carcen*»-re ítéltetett. Carcerül az iskolának egyik nagyobb tanterme szolgált, melynek nyugatra eső ablakaiból szép kilátás esett az erdőborította *Budvár*-hegy romjaira. Ez a látmány D. S.-t egy költemény megírására inspirálta, melyet mindjárt ott helyben plajbászszal, a tanterem fehérre meszelt falára írt fel. Másnap, amint az osztály ugyanoda előadásra ment, ott látták a szép költeményt a falon, melyet C. fia azonnal le is másolt. A költemény e scrokkal kezdődött:

A nap hanyatlik, oda nézzetek!
Fényárban úsznak a völgyek s hegyek.

Ezt követte egy szép költői vízió az ősi Budvár fölelevenüléséről. Látja a várból kitörő *rabonbánokat*, amint a napfényben villogó kardjaikkal a haza ellenségeire rohannak stb. stb. E víziójából a jelennek — a szabadságától megfosztott

hazának — szomorú látmánya ébreszti fel s e pár sorral végzi be költeményét:

És látom a pirt, mely Budvárán kigyul . . .
Gyávaságunkon a kő is pirul.

Ugyanis: az ifjúságnak s mondhatni az egész országnak elkeseredése abban az általános felfogásban fejeződött ki akkor, hogy gyávaság volt Világosnál letennünk a fegyvert s nem harcolni az utolsó csepp vérig a haza ellenségeivel.

Ez a közhangulat csendült meg a D. S. verse végső-
raiban.

E költeményt e sorok írója közölte volt később, a mult század 80-as éveiben a *Vasárnapi Ujságban*.

10.

A. M. Theano halálához.

Hogy minő lelkirázkódást okozott anyjuk halála a gyermekeiben: erről némi fogalmat nyújthatnak azok a sorok, melyeket Cecilia fia, anyja halálának *második* évfordulóján, írt a naplójába. Sőt magában véve már az is, hogy ebbeli érzelmeiről csak két év mulva meri a naplóját megszólaltatni. Az első évforduló alkalmával — 1865. évi január 6-án — erről csak *érezni* tudott, de *írni* még nem.

1866. január 5-én így ír a naplójába:

. . . Most két éve volt, midőn egy kedves betegemnek a keserű orvosságokat adogattam. Az utolsó este volt, melyet ez életben anyámmal együtt töltöttem. Szólani már nem tudott, csak a legnagyobb erőltetéssel egy-két szótagot dadogni. Csak szeme beszélt, mely ápoló sürgölődésünket egy-egy szívzaggatóán, fájdalmas, de szeretetteljes pillantással viszonzta. Oh szomorú emlék! A halál ott leskelődött már ágya mellett az olaszfal mögött. A lélek félig már kirontott volt börtönének folyton táguló résein. Egy más világ hívta őt. Át kellett öltöznie, lemosni a fájdalmak hullámaiban minden porát a földiesnek: ezzel volt elfoglalva. Mí azt gondoltuk — a menyinyiben a szív gondolni tud — hogy elhagyta öntudata, mert nem látszott tudni felőlünk, midőn fájdalmunk hangos zokogásban tört magának utat; pedig éppen ekkor állott a határpontján az öntudatának. Nem léphette át azt a küszöböt, míg szemével elébb egy végbúcsút nem int nekünk, Mostantól (10 óra este) reggeli 6-ig tartott az a fenséges átalakulása, kibontakozása. Egynehány percz mulva csak a levetett ruhát láttuk.

Január 6-án.

Ezelőtt két évvel . . . éppen ebben az órában, tán e perczben minek volt tanuja e ház! Két kétségbeesetten síró, fuldokló ember egy anya hült tetemei körül! A megkövült szenvedés fenséges nyugalma oly éles, metsző ellentétet képezett lelkeinknek az érzékek minden organumán kitörő fájdalommal. Ez időtájban már a közelebbről érdekeltek kezdettek összegyűlni. Egyik sirt, a másik ügyetlen vigasztalásokkal akart jóskodni; a harmadik intézkedett a halott körüli teendőök iránt; a negyedik elkezdett rendezni, rakosgatni a szobában! Pokoli virr-varr volt ez. Én csak jártam le s fel jóformán kirekedt ésszel. A fájdalomnak medréből kiöntött folyója elborított mindent bennem. Szerettem volna minden embert kikergetni a házból, hogy egyedül maradhassak anyámmal. Meg-megállottam előtte . . . Am, hogy mit gondoltam, arról nem tudnék beszámolni. De nagy dolgok mentek végbe lelkemben, mert egész testemben reszkettem! Úgy tetszett ilyenkor, mintha azok a halvány néma ajkak beszédre nyilnának, sőt mintha érteném is, habár nem hallom a szavait. Ekkor közénk tolja magát az egyik jóskodó, ki csak most érkezik, és lelkünk ihlettségét zavaró beszédeivel el nem riasztja azt a vigasztaló angyalt, ott a halott ajakán! Ennek dacára még mindig szólt az hozzánk. Csak mi ketten értettük, hogy mit.

11.

Az intézet tanárkarának részvétirata C. leányának halála alkalmából.

Hogy az illető intézet tanári kara *akkor* szintén ilyennek látta és minősítette az igazgató nővérenek az intézet kötelékében teljesített működését, arról némi tanuságot tehetnek e nő elhalálása alkalmából az igazgatóhoz intézett s a tanári kar *összes* tagjai által aláírt részvétiratának a következő sorai:

«De az elhunyt testületünknek is tagja volt s az intézeti nevelésben a gondos édes anya helyét töltötte be. Az ő hűséges fáradozásaira s jótékony áldott kezeire kegyelettel fognak gondolni mindazok, ki intézetünknek jótéteményes növendékei voltak. Bizonyyal a veszteség, mely Önt érte, intézetünknek is a vesztesége.

12.

Valami szerzőnek barátaival való levelezéseiről és a naplórásról.

Talán feltűnhetett a t. olvasó előtt is, hogy a barátjaival való levelezés mily nagy szerepet játszott a szerző egész életében és nem különben a *naplórás*, mely utóbbinak helyet kelle adnia itt-ott e munkájában is.

Éppen kapóra jött tehát neki Lothár Rudolfnak a Pester Lloyd 1915. évi 72. számában közölt tárczája, melynek a levél- és naplórás irodalomról írt érdekes megjegyzéseit annál örömebb siet ideiktatni, minthogy azok teljesen beleillenek szerzőnek e tárgyra vonatkozó régi meggyőződéseibe:

«Die Kunst des Briefschreibens ist in den letzten Jahrzehnten arg in Verfall geraten. Darüber klagen alle Freunde der epistolarischen Literatur. Zeitung, Depesche und Telephon haben die briefliche Aussprache ersetzt und ihr den Reiz des persönlichen Stils genommen. Den Geist der früheren Zeiten konnte man nirgends besser studieren als in Briefsammlungen. Ich fürchte sehr, dass der Beginn des XX. Jahrhunderts in der Briefkunst einen toten Punkt bedeutet.»

Azt hiszem, hogy mi magyarok, a levélírásnak irodalmunkban való hanyatlása feletti panaszainkkal visszamehetnénk, majdnem a Kazinczy koráig is, a mi nem azt teszi, hogy kortörténeti, sőt tán szépirodalmi szempontból is, elég értékes levélgyűjtemények ne volnának még sok helyen a ládafiókokban. Így például, mivel Paal Ferenczről már több ízben vala itt szó, e sorok írója több mint 100 levelet őrzött meg tőle a vélevaló- és egészen az ő haláláig tartott baráti viszonyának időszakából. Nem hinném, hogy része lehetne a jóbaráttal szemben feltételelezhető elfogultságnak abban, ha azt merem állítani, hogy e levelek az illető korszak történetének igen érdekes megvilágításául szolgálhatnának.

Ugyancsak ezen cikkében Lothár R. érdekesen nyilatkozik a naplórás jelentőségéről is. Közlöm tehát ezt is:

«Aber noch eine zweite Kunst ist mit dem Briefschreiben gleichzeitig in Vergessenheit geraten. Wer schreibt noch heute, das heisst: wer schrieb noch gestern ein Tagebuch? Es ist jammerschade, dass das Tagebuch so sehr aus unseren seelischen Bedürfnissen geschwunden ist. Es war nicht nur ein guter Freund, mit dem man sich

gern des Abends aussprach, ein Beichtiger, dem man die intimsten Regungen anvertraute, es war auch der treue Geschichtschreiber des eigenen Erlebens, oder Historiograph unserer Empfindungen, der Chronist unserer Seele. In diesen Tagebüchern sparte man Erfahrungen für sein Alter. Man verdoppelte die Intensität des Lebens, denn man liess den Eindruck der Stunde nicht verflattern, man wahrte ihn auf. Und erlebte die Stunde wieder und wieder, wenn man sein Tagebuch vornahm. Man kann einem Menschen kein besseres Geschenk machen, sagten die alten Pädagogen, als wenn man den Jüngling anhält, Tagebuch zu führen. Aus dem Zwang dieser Anleitung wird bald eine Gewohnheit, aus der Gewohnheit ein Bedürfnis, aus dem Bedürfnis ein reicher Gewinn. Aber die Pädagogen, die solches lehrten, scheinen ausgestorben zu sein.»

Amit Lothár itt a naplóról, mint az «én» legbensőbb és legbizalmasabb barátjáról és egyszersmind mint krónikásról mond: azt e sorok írója az önmaga példájával is megerősítheti. És követte már régesrégén Lothárnak azt a tanácsát is, hogy ajánlani kellene az ifjúságnak a naplóírást. L. szerzőnek: «Levél a naplóírásról» egy szeretett unokahugához írt levelét. Megjelent először Réthi L. Növendékek Lapjában, melyből az némely olvasókönyvekbe is átvétetett.

Szemelvények, Cecilia fiának anyjához és nővéréhez írt leveleiből.

1. Kolozsvár, 1854. november 5. (Nővéréhez írt leveléből.)

. . . . . De hadd kezdjek állapotomról is — tudósítani titeket: Én a reformátusok kollégiumában azután* csakugyan nem sokáig lehettem, mert oda sok tanulót vártak Udvarhelyről és M.-Vásárhelyről. Külömben ott csak az ágyhelyért 8 forintot kellett volna fizetnem. Miután láttam, hogy ott nem maradhatok, elkezdtem szállás után járni. Nehéz feladat volt, bár csak valamennyire lakható szobát kapnom erszényemhez való árban. Végre meg kelle elégednem egy kis lyukkal, mely nincs nagyon messzi az iskoláktól, de mindamellelt, hogy csak akkora, mint a mostani dolgozó- és ebédlőszobátnak a fele és komisz, s minden bútor nélküli, mégis hét váltóforintot fizetek érte egy hónapra. Úgy-e szörnyüség es sok; de nem volt miben választanom, mert a többi még drágább. Bérbeadóim szegény, de nagyon becsületes emberek s tőlük telhetően segítségemül vannak. Ezek tartanak egy kis fiút cselédnek, kinek fizetek hónapjára néhány garast, amiért a legszükségesebb szolgálatot megteszi körülöttem. Így telt el már egy hónap, mely idő alatt teljességgel nem tudtam szerezni magamnak lakótársat, mivel a sok költséget megoszthattam volna. Mint szeretnék titeket háztájamba bevezetni! Fölösleges bútor, igaz, nem csinál alkalmatlanságot benne. Egy ágy, egy íróasztal, egy szék; ennyi az egész, s pedig lásd, ez is meglehetősen behúzott, mert összesen 6 p. frtba jött. Világítani egy lámpát vettem, mert ez sokkal olcsóbb, mint a fagygyúgyertya. Ót garas árú olajjal egy hétig bőven megérem. Fát eddig még nem vettem, de most már tovább nem halaszthatom, mert látom, hogy az idő sem tágit és tökéletes tél akar beállni. Szobámban van egy jó kis vaskályha, mely úgy látszik, kevés fával is jól kimelegszik. A K. A. levele B.-ékhez nem sokat ért. Sőt jobban teszi vala, ha nem is írt volna nekik, mert úgy a déli ebéd mellé még megadták volna az 5 frtot is két órai tanításomért. De mivel K. A. azt írta nekik, hogy pénz helyett inkább ebédet adjanak nekem, így tehát nem is kapok egyebet. P. bácsinak a múlt hét elején írtam. Fölfejtettem előtte jelenlegi állapotomat, azonban pénzt nem kértem tőle. Ha akarja, megérti belőle, hogy milyen nagy szükségem volna a segélyére. K. L. rokonunknál voltam. Igen jól fogadtak és megígérték, hogy szerezni fognak órákat. Csak az a baj, hogy szerfölött sok azon szegény ifjak száma, kik óraadásból akarnak megélni. Külömben, én megelégedném avval is, ha valaki tisztességes, fűtött lakást adna egy óráért. Megígérték a tanárain, hogy a bábák tanításával majd engem is megbíznak, amiből egy hónapra 6—10 pfrtra lehet kilátás. (Nem kapta meg.) Majd megsegít a jó Isten! Külömben mindamellelt, hogy a

* A P.-család kolozsvári háztartásából való kiválása után úgy látszik a ref. kollégiumban lévő valamelyik barátjánál talált volt menedéket.

kilatásaim nem a leghizelgőbbek, lásd, mégis *boldogabb vagyok, mint tavaly. Akkor cifra palotában laktam és az éhséget csak híréből ismer-tem* s pénzem is bővebben volt, mint jelenleg. Most pedig hideg házban (tájszólás: szoba helyett) és üres zsebbel vagyok, de *azért állapotomat sokért el nem cserélném a tavalyival.* (L. ezt a M. Theano 127. apján.) Eleinte azt hittem: ha reggelim lesz a jó ebéd mellett, úgy a vacsorát el lehet mellőzni. Ezért fogadtam is mindjárt reggelit egy hónapra 3 pfrttal t. i. egy pohár kávé két kifivel. Azonban később úgy tapasztaltam, hogy jobb volna megfordítani a dolgot. Ha a hónap le- telik, úgy is fogok tenni és vacsorát bérelek a reggeli helyett.

2. Az 1854. évi nov. 21-én anyjához írt levele.

Névnapi üdvözet, tele a fiú szeretet és hála érzelmeinek kereset- len, meleg nyilatkozataival. Visszapillant a multa és annak azokra a súlyos megpróbáltatásaira, szenvedéseire és küzdelmeire, melyek any- jára nehezettek. «*Anyám a védő lomb volt mindig fölöttünk, gyer- mekei felett.*» «*Hiába mondom — írja tovább — hogy örömet elhor- doznám a sorsnak mindhármunkra mért csapásait — és hiába mon- dom, hogy legyen megnyugodva anyám a sorsunk felett: én jól tudom, hogy anyámat mégis gond emészti mindkettőnknek kétes és bizony- talan sorsa miatt stb.*» Hátrább a maga sorsát ismertetvén, tudatja, hogy sikerült egy hónapra három és fél pengő forintért vacsorát bé- relnie. «*Ez nem is oly drága — írja — tudva azt, hogy olyan drága itt a kenyér, miszerint elfogyasztana az ember csupán ebből egy hónap alatt 3 p. forint árát. A vacsorám így biztosítva lévén, másnap délig könnyen kiállom éhezés nélkül. Pisti bácsitól még mindeddig nem kaptam levelet. A támogatására olyan szükségem volna most, mint még soha. Az újságból olvastam, hogy ki van nevezve főispánnak, nem tudom hová s azt sem, hogy miféle hivatal lehet ez most? Ugyan instálom (jó erdélyiesen!), tudósítsanak erről is mielőbb.*

3. Kolozsvár, 1854 dec. 25. (Anyjához.)

Legelőbb is vegyék azon hő kívánságomat, hogy bár ezen szent ünnepi napokat megelégedve és jó egészséggel töltenék s hogy bár a jövő év az eddigiektől különbözve, hozna egy kevés könnyebbülést oly terhes életükre.

Én ezelőtt három nappal kaptam P. bátyámtól egy levelet 20 pfrt- tal.* Hogy mennyire szükségem volt reá, azt eddigi levelemből is kép- zelhetik. (Itt következik annak elősorolása, hogy elrongyolt ruházatát miként sikerült ez összegből valamennyire kipótolnia.) Különben a P. bátyám levele most kissé furcsa hangzatú vala! Nagyon panaszkodik, hogy milyen kevés a fizetése és hogy emellett milyen temérdek adós- sága van stb. Röviden — ezen és a más többi szavaiból olyanformán jön ki, hogy többé tőle mostanság pénzt ne várjak. De ezen legkevésbbé se ütdjenek meg édes anyámék! A jó Isten eddig is kegyes volt irán- tam, mivel nem terhelt erőmet meghaladó csapásokkal s így ezentúl is megőrzend azoktól. Az Istenben való ezen határtalan bizodalmas- mat most megerősíti bennem egy nemeslelkű barátom. Ez egy lengyel fiú tanulóársam (Andrénak hívják). Igen művelt ember, franciául, angolul, németül beszél. Szépen muzsikál zongorán, hegedűn, gitáron. Igen jó

* Ez, — és egyszer még a v . . . -i tehetős rokonoktól 10 pfrt volt az az egész anyagi segély, amelyben a rokonság kolozsvári időzése alatt részesítette.

tanuló, szorgalmas, szerény, becsületes ifjú. Ez képes volt legterheesebb napjaimban megosztani velem még az utolsó falatját is. Sorsomat valóban önmagam sem érezhettem volna inkább, mint ő. Segítségemül volt tettel, tanáccsal és vigasztalással. A professzoroknál nagy bejárása lévén s azok által igen tiszteltetvén, elment mindenikhez, valamint minden más ismerőseihez s fölkérte őket, hogy szerezzenek nekem valami kondíciót. Különben ő is csak most kapott tanítványokat, mert különben pénzzel is segített volna. Máris van egy-két óra megígérve s az új esztendőben annyira leszek biztosítva, hogy nélkülözhetni fogom egyes rokonaim ingadozó kegyét. A többi barátaim ellen sem lehet panasgom, mert szükségemben készek voltak nekem pénzt kölcsönözni.

Ezért tehát arra kérem édes anyámékat, hogy legyenek megnyugodva a sorsom felől és ne okozzon még ez is gondot és nyughatatlanságot. Hiszen anyáméknak erre úgys elég okot ad az annyira terhes életük. Különösen kérem, hogy pénzbeli segedelmezésekre még csak ne is gondoljanak, mert azt, körülményeinket ismerve, semmi esetre el nem fogadhatnám.

Ma épen nagy munkában vagyunk, mert vagy négyen tanuló társaim közül muzsikálisok lévén, egy kedves professzorunknak, dr. Marosi Istvánnak nevenapjára esti zenét akarunk csinálni. Ez igen jól fog esni neki!

Háztartásomban most egy nevezetes változás történt: odahagytam a régi szállásomat és pedig azért, mert eddigi lakótársam beköltözött a kollegiumba s így egyedül maradván, a költségeket nem állhattam volna ki. (L. ezt az 1. számú levelében.) Elköltöztem tehát egy másik tanuló társamhoz, hol még rajtam kívül ketten laknak. A házbérből így rám, a fával együtt, legfeljebb két pfrt jönne egy hónapra.

Azt az olcsó vacsorát, amit a minap említettem (a 2. sz. levélben), mégsem fogadhattam fel, mert az illető azután megbánta. Most úgy élek, hogy veszek profontot a katonáktól s azt eszem frustukra és vacsorára. Ugyis hozzászoktam, hogy nem is kívánczodom egyébre. Egy profont egy félhuszasba kerül és négy napig érem meg vele. Kezeit ezerszer csókolva stb.

4. *Nővérehez a fentebbi levélhez csatolva (hely és keltezés is ugyanaz).*

Kedves M.! Nagyon fájit lelkemnek, midőn szomorú hangulatú leveledet olvasám. De végy erőt magadon, hogy — mint egy *szép léleknek* illik, — nyugodtan tudjad túrni a sebeket és csapásokat, melyeket az emberekben való csalódások ejtenek kebleden (egy komoly célunak látszott ismeretségében való csalódásáról van szó). Legjobb, ha elkészíted magadat erre is, hogy tudjad majdan úgy hordozni el ezt a csalódásodat, amint az hozzád illik. Hogy töltöttétek az ünnepeket? Emlékeztetek-e reám annyit, amennyit én reátok? Sz...-nek írtam volna most, hanem hidd el — addig, míg egy kicsit biztosítva nem vagyok, az eszem sincs egészen helyén. Különben tiszteld őt nevemben oly szívesen, a hogy ez a derék ember tőlem megérdemli. Hogy áll a háztartásunk? Itten van egy P.-nak szóló levél. Kérlek, csinálj egy borítékot hozzá és J.-vel adressáltatván (németül) küldd el S. Sz. Gy.-re. Én is megtehettem volna, de innen 9 p. krba kerül s ez nálam nagy kapitális! Csókol stb.

5. *Kolozsvárt, 1855 március 13.*

Édes anyámnak bús kedélyű szavai nagyon meghatották szívemet. Hisz a közt a sok hidegszívű rokon közt mondhatni nincs is senkije

é. anyámnak. Kár, hogy M. oly sokáig ül V...-on. Nem hinném, hogy csupán időtöltésből tenné. Valami más okának kell lenni. Ez a tárgy nagyon aggaszt; ugyan kérem, oszlassák el ebbeli nyugtalanságomat, mihelyt csak lehet. Hogy a pálinkaszállítás miatt most utólagosan valami fizetési kötelezettséget ítéljenek anyámra, ezt sehogy sem hiszem. Hisz ha egyszer törvényesen felszabadították alóla, csak nem fogják tehetni, hogy ránk ítéljék. Az Isten kegyelmessége el fogja háritani rólunk ezt az iszonyú csapást! Édes anyám ne aggódjék s ne eméssze magát emiatt. Ha az Isten ránk mérte ezt, úgy erőt is fog adni az elhordozásához. A jövő áprilistól kezdve úgy lehet 30 pfrt lesz a hónapi jövedelmem s utolsó esetben majd erre támaszkodhatunk. Egészségem, hála Istennek jó, noha a sok elfoglaltatás és napestigleni ülés rám is kártékonyan hat. El is adtam úgy a szabad időmet, hogy reggeli 6 órától fogva esti 8 óráig nincs egyetlen percem, amit magaménak mondhatnék: mind óraadásból és leckejárásból telik ki. Ugyanazért, miként a mult levelemben is említém, ne vegyék rosz néven, ha ezentúl ritkábban írhatok. Nekem szabad időm csak éjjel van, már pedig ezt tanulásra és nyugalomra kell szánnom.

Kérdi é. anyám a francia nyelvet: én gyümölcsöt szedem most annak a fáradozásomnak, melyet a megtanulására fordítottam. Egy helyen francia nyelvet tanítván, hat pfrtot kapok havonként. A muzsikát is csak folytatom, amennyire sok elfoglaltatásom engedi stb.

6. Kolozsvárt, 1855 május 6.

Bocsánatot kérek, hogy kedves levelükre ily későn válaszolok. Engemet nagyon meghatott azon szörnyű nagy csapás, mely házunkat érte. S azért ezt a hónapot el akarám várni, hogy valamivel én is segíthessek a bajon. Itt küldök 15 pfrtot, mely egy hónapi jövedelmem. Ugy írtam volt utóbbi levelemben, hogy 30 pengőre is fel fog menni az. Azonban csalatkoztam, mert dr. Szabó, aki tudta, hogy B. B....-nál vagyok, azt gondolta, hogy nekem bárói jövedelmem van s ezen okból nem engemet bízott meg a bábák tanításával. E hónapban még egy tanítványt kapván, ezentúl csakugyan 21 pforintom lesz s így szívemnek azon hő kívánságát, hogy anyámékon segíthessek, a jövő hónapban is teljesíthetem.

A kedves tavasz megint itt van. Ezzel együtt föléledt azon kívánság is keblemben, hogy bár láthatnám é. anyámékat. De eszembe juttat az is, hogy vajjon nem lenne-e jobb itten tölteni a szünidőt s ezáltal tanítással néhány forintot gyűjteni. Igaz, még a gondolatja is bánt annak, hogy anyámékat ne láthassam, de hátha így többet használhatnék a—nak? Efelől a véleményüket és tanácsukat instálalom mielőbb tudatni velem.

A francia nyelvnek már szép hasznát veszem. Most egy másik helyen már három hónap óta tanítok franciául.

Sz. úrnak a jövő héten fogok írni. Addig is kérem megmondani neki, hogy eddigi hallgatásomat ne tulajdonítsa feledékenységnek. Mert bizony mondom, barátaim közül tán egy sincs, kit úgy tudnék tisztelni és becsülni, mint őt.

A virágmagvakat azért nem küldtem el mindeddig, mert alkalmat még nem találtam. Mihelyt talállok, mindjárt küldöm; csak már későn ne lenne! stb.

7. Kolozsvár, szept. 28-án, 1855.

Valóban most vádolhatom magamat, hogy kissé elmulasztottam azon fiui kötelességemet, hogy gyakran írjak. De jól tudom, hogy é. anyám nem fogja ebből azt következtetni, mintha ezt feledékenységéből, vagy a szeretet és hála hiányából tenném. Utóbbi kedves levelükből megnyugtató volt olvasnom, hogy legalább tűrhető most az életük. Nekünk, kikre Isten keze gyakran olyan súlyosan nehezedik vala, az is örömünkre van, ha legalább tűrhetőleg mennek a dolgaink. Én is meg lehetek most sorsommal elégedve annyiban, hogy legalább nem kell, mint egykoron, aggódnom a holnap miatt. Tanítványaim, hála Istennek! annyian voltak egészen augusztusig, hogy é. anyámékon is segíthettem egy keveset, ámbár fájdalomra, nem úgy, ahogy én szerettem és óhajtottam volna. Mert tanítványaim nagyobb része falura ment nyaralni s így augusztus és szeptemberre megint kevés fizetésre szorultam.

Nekem mindenek felett igen nagy szükségem volt egy zsebórára; mert sokfelé adván órát, a pontos időnek nemtudása miatt gyakran estem a pontatlanság hibájába. Elhatároztam tehát, még a nyár elején mindenképen úgy takarékoskodni, hogy erre pénzt gyűjthessek. Az Isten meg is segített, mert sikerült erre annyit összetakarítanom, hogy 20 pfrttal egy igen szép, négykövön járó cylinder-órát vehettem. Reményem, hogy é. anyámék sem fogják helytelennek tartani ezt a tettemet stb. Levele végén tudatja még a következőket:

Eközben eltelik a nyár s most közeledik már az új iskolai év. Október 4-én kezdődik a mienk is. A nappal nagyobb részét mind a kórházban leszünk kénytelenek tölteni. Bemegyünk oda reggel 7 órakor és 12 órakor jövünk ki belőle. Ezenkívül a délutánt is mind ott kell töltenünk. Mindamellett is úgy látom, hogy a Báróné meg fog tartani. Ő egy igen mívelt, jó lelkű asszonyosság s ittlétemben még azt a jót is látom, hogy mivel nagy befolyása van Bécsben, tehát az ottan lévő doctoroknál is majd segítségemre lehet. (Jegyzet: Ekkor még, a katasztrófászerű kórházi inspekciója előtt, abban a reményben volt, hogy a kolozsvári éveinek beszámításával Pesten vagy Bécsben az egyetemen fogja az orvos-doktori diplomát megszerezhetni, miként ez már többeknek sikerült is.) De hogy a jövő isk. évben, a bárói háznál adandó órákon kívül még máshol is taníthassak, ezt alig hiszem. Legfennebb egyet ha megtarthatok a mostani óráimból. Isten tudja, mi lesz akkor az én állapottommal. stb.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Kiadja : Gyertyánffy István.